

2013. XV. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

Papp Sándorné
ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: papp.sandorne@btk.elte.hu

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés: Pavelus Bt.
Nyomtatás: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

Tartalom

Tanulmányok

Károly Krisztina

A retorikai struktúra műfaji szempontú elemzésének módszerei a magyar–angol sajtófordításban 5

Heltai Pál

Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák 32

Dobos Csilla

A beszéd írásbeli rögzítése mint az intralingvális fordítás egyik sajátos típusa különböző szintereken 54

Fáy Tamás

„Fordítani annyi, mint az illatot aromává változtatni.” A fordítás metaforái és hasonlatai 63

Somodi Júlia

Fordítói jelenlét a japán filmek magyar fordításában 75

Olvassuk újra a klasszikusokat!

Robin Edina

Alulreprezentált „egyedi” nyelvi elemek a fordításban. Sonja Tirkkonen-Condit hipotézisének hatása a fordítástudományra 92

Konferencia-beszámoló

Zachar Viktor

Fordítástudomány 2013. XV. Fordítástudományi Konferencia és FTT-öregdiák-találkozó. X. Fordítástudományi PhD-konferencia. Budapest, 2013. április 18–19. 103

Recenziók

Ábrányi Henrietta

Hilary Footitt, Michael Kelly (eds.): Languages at War: Policies and Practices of Language Contacts in Conflict 112

Kovalik-Deák Szilvia

Anthony Pym: On Translator Ethics: Principles for Mediation between Cultures 120

Seresi Márta

Horváth Ildikó: Interpreter Behaviour: A psychological approach 127

Mészáros Andrea Éva

Sherry Simon: Cities in Translation. Intersections of Language and Memory 130

Summaries in English 133

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek 136

Útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzőinek 138

A retorikai struktúra műfaji szempontú elemzésének módszereiről a magyar–angol sajtófordításban

Károly Krisztina

E-mail: karoly.krisztina@btk.elte.hu

Kivonat: A tanulmány – Mann és Thompson (1986) retorikai struktúra elméletét alapul véve – a retorikai szerkezet műfaji szempontú elemzésének egy lehetséges módszerére tesz javaslatot a fordításkutatásban. Bizonyítja, hogy a felvázolt elemzési módszer segítségével (1) az elmélet – amelyet eredetileg egymástól független szövegek elemzésére dolgoztak ki – alkalmazható fordítások vizsgálatára, (2) leírható a retorikai szerkezet célnyelvi (re)produkciója, valamint (3) felmérhetővé válik, hogy a fordítás funkcionálisan mennyire egyenértékű a forrásszöveggel. A módszer alkalmazását a tanulmány egy magyar hírszövegeket és azok angol nyelvű fordításait tartalmazó korpusz szövegein szemlélteti. A forrás- és a célnyelvi szöveg retorikai szerkezetét alkotó kapcsolódási proposíciók mennyiségi és minőségi elemzésén keresztül azonosítja a fordítás során keletkező szerkezeti eltolódásokat. Az elemzés ezután kiegészül egy olyan, a hírszövegek eseményszerkezetét feltáró, műfaji szempontú vizsgálattal, amely révén láthatóvá válik a propozicionális eltolódások szövegstruktúrában elfoglalt helye és az, hogy miként módosítják a fordítás propozicionális tartalmát, s egyúttal a hírszöveg által közvetített üzenetet is. A tanulmány egyfelől a retorikai struktúra koherencia alkotásban betöltött szerepének alaposabb megértéséhez járul hozzá, másfelől a fordítás mint szöveg kutatását segíti, mivel lehetővé teszi a retorikai és műfaji szerkezet interakciójának leírását, majd ennek alapján a koherencia fordítási (re)produkcióját kísérő kognitív folyamatok azonosítását.

Kulcsszavak: retorikai struktúra elmélet (RSE), kapcsolódási proposíciók, koherencia, eltolódások a fordításban, sajtófordítás

1. Bevezetés

Tanulmányom olyan elemzési módszert mutat be, amely lehetővé teszi a koherencia egy fontos alkotóelemének, a retorikai szerkezetnek a vizsgálatát a fordításban, és mérhetővé teszi, hogy a fordítás során keletkező célnyelvi szöveg milyen mértékben tekinthető funkcionálisan ekvivalensnek (Nord 1997) a forrásszöveggel.* A módszer kidolgozására az indított, hogy a különféle nyelvek és kultúrák szövegszerkesztési hagyományai és normái jelentős eltéréseket mutatnak (a témában született kutatások eredményeiről részletes áttekintés

* A kutatást az OTKA (nyilvántartási szám: K83243) és a Bolyai Kutatási Ösztöndíj támogatásával végeztem.

Connor (1996) munkájában olvasható). E különbségek hatással vannak nemcsak a fordítók tevékenységére, hanem a fordítások értelmezhetőségére is. Míg a koherencia és a szövegszerkezet egyes aspektusainak (pl. a strukturális és a nem strukturális kohézió) fordításával számos kutatás foglalkozik (ezeket pl. Baker (1992) és Károly (2010) részletezi), a retorikai szerkezet fordítási kérdéseit kevesen vizsgálják, annak ellenére, hogy a szövegfeldolgozásban betöltött kulcsszerepe már bizonyított (Hatim és Mason 1990, Mann, Matthiessen és Thompson 1992, Nord 1997, Tirkkonen-Conditt 2002).

A retorikai szerkezetet és a szöveg hierarchikus felépítését kísérő kognitív folyamatokat legtöbbször Mann és Thompson (1986) retorikai struktúra elméletével vizsgálják (különbéféle nyelvészeti, számítógépes nyelvészeti, diskurzuselemzési, érvelés- és íráskutatási célú alkalmazásáról Taboada és Mann (2006) közöl áttekintést). Az elméletet azonban eredetileg egymástól független szövegek elemzésére dolgozták ki, és nem olyanokra, amelyek egymástól valamilyen módon „függnek”, mint például a fordítások, amelyek valójában egy másik (a forrásnyelvi) szöveg más (cél-) nyelvi változatai. A fordításkutatásban való alkalmazhatóságához egy olyan, speciális elemzési módszer kidolgozására van szükség, amely lehetővé teszi forrásszövegek és fordításaik párhuzamos elemzését és a hierarchikus szövegstruktúra ekvivalens szövegréseinek vizuális megjelenítését.

A másik ok, amiért fontosnak tartottam e vizsgálat elvégzését Taboada és Mann (2006) egyik, a retorikai struktúra elmélet felhasználására vonatkozó kritikai megjegyzése volt. Amellett érveltek, hogy a szövegszerkezet és a koherencia megértéséhez nem elegendő csupán egyoldalúan a retorikai szerkezetet vizsgálni. Mivel a szövegprodukciónál során keletkező szöveg végül számos, különféle alkotóelemből álló szerkezet komplex „felépítménye” (makroszerkezet, szuperstruktúra, műfajszerkezet stb.), fontos látni azt is, hogy a különböző szerkezetek hogyan viszonyulnak egymáshoz:

A retorikai struktúra elméletről először úgy gondoltuk, hogy jól működik olyan, nagyobb egységek esetében is mint például a bekezdés vagy az alfejezetek [...] Gyakran nem így van. [...] Általában a nagyobb egységek elemzéséből származó eredmények véletlenszerűek és nem kellően informatívak. Bár e szinteknél másféle szerkezetek is szerepet játszanak: a makrostruktúra (van Dijk 1980) vagy a műfaji összetevők (Eggs és Martin 1997, Martin 1984) valószínűleg több információval szolgálnak. A műfaji vagy holisztikus elemeket Mann és Thompson (1988) nem tartja a retorikai struktúra elméletbe tartozónak, és nem vállalkoztak eddig a két megközelítés egyesítésére [...]. A különféle műfajok mélyreható elemzése tudna fényt deríteni a makrostruktúra vagy a műfaj és a retorikai szerkezet viszonyára.* (Taboada és Mann 2006: 430; ford.: K.K.)

* Az idézet eredeti szövege: „RST was initially expected to work well with large unit sizes, such as orthographic paragraphs or subsections [...]. Often it does not work well. [...] In general, analysis of larger units tend to be arbitrary and uninformative. However, at those

Az elemzési módszer egy hírszövegeket tartalmazó korpusz szövegein kerül bemutatásra. Ez a műfaj azért különösen alkalmas a módszer működésének felvázolására és tesztelésére, mert kellően „semleges” ahhoz, hogy szövegsajátosságait ne befolyásolják olyan tényezők, amelyek fordítása speciális fordítói stratégiát kíván (mint például az irodalmi szövegek esztétikai jellemzői, a beszélt nyelvi diskurzus informális és spontán vonásai, az írásos tudományos műfajok nagyon formális, tervezett jellege) és elegendő kutatási eredmény áll rendelkezésre a műfaj szerkezeti sajátosságainak leírásához. Mindez lehetővé teszi a retorikai és a műfaji szerkezet közötti kapcsolódási pontok feltérképezését (mint ahogy azt Taboada és Mann (2006) a fentiekben javasolja). Ezért az elemzési módszert Bellnek (1991, 1998) a hírszövegek szövegszerkezetét feltáró modellje egészíti ki, amelyet sikerrel alkalmaztak a műfaj jellegzetességeinek a leírására.

Tanulmányom először a két elemzési modell elméleti háttérét vázolja fel: Mann és Thompson (1986, 1988) retorikai struktúra elméletét és Bell (1991, 1998) eseménystruktúra modelljét. Ezt követően kerül sor annak az elemzési módszernek a bemutatására, amely lehetővé teszi a retorikai struktúra elmélet fordításkutatásban történő felhasználását, valamint a retorikai és a műfaji szerkezet kombinált vizsgálatát. A dolgozat a módszer kísérleti alkalmazásával zárul egy, a fentiekben említett, hírszövegeket tartalmazó korpusz magyar forrásszövegén és ennek angol nyelvű fordításán.

2. Elméleti háttér

2.1. Retorikai struktúra elmélet (RSE)

2.1.1. Az RSE elméleti háttere

Mann és Thompson (1986: 58) felfogása szerint egy szöveg akkor tekinthető koherensnek, ha a különböző részei „illeszkednek egymáshoz”. A részek illeszkedése azonban nem lehet „akármilyen” folyamat eredménye, nem egyszerűen arról van szó, hogy a mondatokat ábécérendbe állítjuk. Vélekedésük szerint ez a minőség leginkább abból fakad, hogy a nyelvhasználó képes arra, hogy elméjében összekapcsolja egy vizuális kép össze nem kapcsolódó elemeit. Mann és Thompson az (1) és (2) példával szemlélteti ezt a jelenséget, amelyben az első mondatpárt koherensnek, a másodikat azonban inkoheregensnek minősíti:

- (1) I love to collect classic automobiles. My favourite car is my 1899 Duryea.

levels, other structures are at play: macrostructure (van Dijk, 1980) or constituents of a genre (Eggins & Martin 1997; Martin 1984) are probably more informative. Although genre elements, or holistic elements, are mentioned as being outside the scope of RST in Mann and Thompson (1988), no systematic attempt has been made to marry the two approaches [...]. A more exhaustive study of different genres would throw light on the relationship between macrostructures or genres and RST structures”

[Nagyon szeretek régi autókat gyűjteni. A kedvencem az 1899-es Duryeám.]

- (2) I love to collect classic automobiles. My favourite car is my 1977 Toyota.

[Nagyon szeretek régi autókat gyűjteni. A kedvencem az 1977-es Toyotám.]

Bár a példa már nem igazán állja meg a helyét a 21. században, amikor már egy 1977-es Toyota is klasszikusnak számít, Mann és Thompson a két mondatpárral a második pár inkohereus voltára kívánt rámutatni. Míg ugyanis az (1) esetében az implicit kapcsolódási propozíció az, hogy az első mondatban megfogalmazott általánosításra a második mondat állít példát (mivel a Duryea régi autónak számít), a második mondatpárban megjelenő Toyotáról ugyanez nem mondható el (legalábbis a teória megjelenésének idején nem). Az (1)-es példában a második mondat az első mondat „kidolgozásaként” (*elaboration*) értelmezhető, mert ez a szövegrész fejt ki, pontosítja az első mondatban megjelenített fogalmat (a „régii autót”).

Mann és Thompson retorikai struktúra elméletének alapját a **kapcsolódási propozíciók** (röviden: KP; *relational propositions*) alkotják. A kapcsolódási propozíciók értelmezésük szerint olyan logikai/retorikai relációk, amelyek a szöveg két különálló részéből származtathatók, de nem egymástól függetlenül következnek valamelyik részéből. A kapcsolódási propozíció tehát kombinatív jelenség, amely a szöveg valamely két részéből „adódik össze”, vagyis a szöveg valamely két része határozza meg. A szöveget azért érzékeljük koherensnek, mert képesek vagyunk e relációk érzékelésére és értelmezésére. Ez egyben azt is jelenti, hogy ha valaki nem tudja a kapcsolódási propozíciókat azonosítani, illetve értelmezni, akkor inkohereusnak érzékelheti a szöveget. Mann és Thompson, saját és mások kutatásaira építve, de a teljesség igénye nélkül, számos lehetséges kapcsolódási propozíció típust különít el. Ezeket az 1. táblázat foglalja össze. A nyelvi példák magyar fordítása szögletes zárójelben szerepel.

1. táblázat

Kapcsolódási propozíció típusok (Mann és Thompson 1986 alapján)

Kapcsolódási propozíciók	Angol elnevezés	Példák (a relációk a mondatpárok között létesülnek)
MEGOLDÁS	SOLUTIONHOOD	I'm hungry. Let's go to the Fuji Gardens. [Éhes vagyok. Menjünk el a Fuji Gardensbe.]
BIZONYÍTÉK	EVIDENCE	They're having a party again next door. I couldn't find a parking space. [A szomszédban megint bulit rendeznek. Nem találtam parkolóhelyet.]

Kapcsolódási propozíciók	Angol elnevezés	Példák (a relációk a mondatpárok között létesülnek)
INDOKLÁS	JUSTIFICATION	I'm Officer Krupke. You are under arrest. [Krupke rendőrfelügyelő vagyok. Le van tartóztatva.]
MOTIVÁCIÓ	MOTIVATION	Go jogging with me this afternoon. You'll be full of energy. [Gyere el velem kocogni délután. Teli leszel energiával.]
MAGYARÁZAT	REASON	I'm not going to start learning Dutch. You can't teach an old dog new tricks. [Nem fogok elkezdni hollandul tanulni. Öreg vagyok én már ehhez.]
KÖVETKEZÉS	SEQUENCE	The huge rod was released at an altitude of 6 miles. It struck with such force that it buried itself into the ground. [A rudat 6 mérföld magasságból dobták le. Olyan erővel csapódott be, hogy betemette a föld.]
LEHETŐVÉ TÉTEL	ENABLEMENT	Could you open the door? Here's the key. [Kinyitnád az ajtót? Itt a kulcs.]
KIDOLGOZÁS	ELABORATION	I love to collect classic automobiles. My favourite car is my 1899 Duryea. [Nagyon szeretek régi autókat gyűjteni. A kedvencem az 1899-es Duryeám.]
ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS	RESTATEMENT	He sure beat me up. I really took a thrashing from him. [Jól megvert. Igazán alaposan elvert.]
FELTÉTEL	CONDITION	Slowly stir the powder into the fluid. The mixture will be very thick. [Lassan keverje bele a port a folyadékba. A keverék nagyon sűrű lesz.]
KÖRÜLMÉNY	CIRCUMSTANCE	I went hitchhiking in Norway. Nobody would pick me up. [Stoppoltam Norvégiában. Senki nem vett fel.]
OK	CAUSE	There were landslides in Malibu last week. Four neighborhoods lost their electricity. [Földcsuszamlás volt Malibun a múlt héten. Négy településen szűnt meg az áramellátás.]

Kapcsolódási propozíciók	Angol elnevezés	Példák (a relációk a mondatpárok között létesülnek)
ENGEDMÉNY	CONCESSION	I know you have great credentials. You don't fit the job description because this job requires someone with extensive experience. [Tudom, hogy remek ajánlásai vannak. Nem felel meg a kiírásnak, mert erre a munkára olyan valakit szeretnénk felvenni, akinek nagy tapasztalata van.]
HÁTTÉR	BACKGROUND	Hayes just resigned. He's our chancellor. [Hayes most mondott le. Ő a kancellár.]
TÉZIS-ANTI- TÉZIS	THESIS- ANTITHESIS	This book claims to be a guide to all the trees of Indiana. It's so incomplete that it doesn't even have oak trees in it. [Ez a könyv azt állítja, hogy Indiana minden fájának leírását tartalmazza. Annyira hiányos, hogy még a tölgyfa sem szerepel benne.]

Megjelenése óta számos kutatás alkalmazta Mann és Thompson elméletét különféle nyelvek és műfajok vizsgálatára. E munka nyomán a fenti lista kiegészült további kapcsolódási proposíciókkal, így most 32 KP-t ismerünk. Ezeket a 2. táblázat szemlélteti három csoportba osztva: bemutató (*presentational*), tárgyi (*subject matter*) és többmagú (*multinuclear*) relációk (Mann 2005).

2. táblázat

Bemutató, tárgyi és többmagú relációk (Mann 2005 alapján)

Bemutató relációk:	Tárgyi relációk:	Többmagú relációk:
Antitézis (ANTITHESIS)	Körülmény (CIRCUMSTANCE)	Összekapcsolás (CONJUNCTION)
Háttér (BACKGROUND)	Feltétel (CONDITION)	Ellentét (CONTRAST)
Engedmény (CONCESSION)	Kidolgozás (ELABORATION)	Szétválasztás (DISJUNCTION)
Lehetővé tétel (ENABLEMENT)	Értékelés (EVALUATION)	Hézag (JOINT) – relációhiány
Bizonyíték (EVIDENCE)	Értelmezés (INTERPRETATION)	Felsorolás (LIST)
Indoklás (JUSTIFY)	Eszköz (MEANS)	Többmagú újbóli állítás (MULTINUCLEAR RESTATEMENT)
Motiváció (MOTIVATION)	Nem akart ok (NON- VOLITIONAL CAUSE)	Következés (SEQUENCE)
Előkészítés (PREPARATION)	Nem akart eredmény (NON- VOLITIONAL RESULT)	
Újbóli állítás (RESTATEMENT)	„Máskülönben” („OTHERWISE”)	
Összefoglalás (SUMMARY)		

Bemutató relációk:	Tárgyi relációk:	Többmagú relációk:
	Cél (PURPOSE) Megoldás (SOLUTIONHOOD) Feltétel nélkül (UNCONDITIONAL) „Hacsak nem” („UNLESS”) Akart ok (VOLITIONAL CAUSE) Akart eredmény (VOLITIONAL RESULT)	

Mann és Thompson a kapcsolódási propozíciókkal kapcsolatban öt alapvető állítást fogalmaz meg:

- (1) A kapcsolódási propozíciók ún. alap-propozícióknak tekinthetők. Ez azt jelenti, hogy míg más inferenciák (pl. következtetések, propozíciók) függenek a kapcsolódási propozícióktól, a kapcsolódási propozíciók nem függenek másoktól. A kapcsolódási propozíciók tehát (inferenciákon keresztül) további propozíciókhoz vezetnek.
- (2) A kapcsolódási propozíciók explicit nyelvi jelölés nélkül is megvalósulnak. Előfordulhat, hogy konkrét nyelvi eszközökkel (pl. alá- vagy mellérendelő kötőszavakkal) utalnak rájuk a szövegben, de mivel implicit (mélyszerkezeti) relációkról van szó, ezek jelenléte (vagyis a jelöltség) nem feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a kapcsolódási propozíció létrejöjjön.
- (3) A kapcsolódási propozíciók a kommunikatív aktusok részei, mivel állítások, kérdések vagy felszólítások illokúciós erejével közvetítik őket.
- (4) A kapcsolódási propozíciók nem csak a szövegfelépítést érintik. Természetükből fakadóan kombinatív jelenségek, s mint ilyenek, nem csupán a szöveg egyes részeinek összekapcsolását végzik, hanem hatékonyan részt vesznek a szöveg témájához kapcsolódó fogalmak összekapcsolásában is, s így a szöveg egésze által megfogalmazott üzenet közvetítésében is.
- (5) A kapcsolódási propozíciók a szöveg hatékony működésének elengedhetetlen feltételei, mert nélkülük a szöveg nem tekinthető/érzékelhető koherensnek.

2.1.2. Retorikai struktúra elmélet: a szövegfelépítés funkcionális elemzése

Mann és Thompson (1988) elméletének célja a szövegek hierarchikus logikai struktúrájának feltérképezése a többnyire kimondatlanul maradó (implicit), de a szöveg egyes részeiből a szövegértelmezési folyamat során kikövetkeztethető kapcsolódási propozíciók azonosítása alapján. A modell segítségével leírhatók

az egyes szövegrészek (pl. mellékmondatok, mondatok, mondategyüttesek, bekezdések) *közötti* funkcionális, logikai relációk, és azonosíthatók a relációk módosulási pontjai és kiterjedése.

A kapcsolódások két, egymást *nem* átfedő szövegrész között jönnek létre. Az egyik szövegrészt, amelyhez mint központi egységhez más szövegrészek kapcsolódnak, Mann és Thompson szimbolikusan „**mag**”-nak (*nucleus*) nevezi. A maghoz kapcsolódó (egy vagy több) szövegrészt pedig hasonlóan képletesen „**szatellit**”-nek (*satellite*) hívja. A mag és szatellitje(i) által létrehozott mintázatot sémának nevezik (a 4. részben szereplő 1. és 2. ábrán függőleges vonalak a magot jelölik, a nyilak a szatellit maghoz fűződő viszonyát). A **sémák** szövegrészekből összetevődő, a szöveg retorikai-logikai strukturális elrendeződésének kialakításáért felelős absztrakt minták. Ezek határozzák meg, hogy egyes szövegrészek (magok) hogyan viszonyulnak a teljes szöveghez (Mann és Thompson 1988: 247). Röviden összefoglalva: a sémák határozzák meg a szöveg retorikai struktúráját.

A szöveget alkotó kisebb szövegrészek sorrendjét a szöveg írója határozza meg (tudatosan vagy intuitív módon), de éppen ezért a kapcsolódási proposíciók befolyásolhatják is a szöveg minőségét. Mann és Thompson bizonyos kapcsolódásokra vonatkozóan egy tipikus, ún. kanonikus sorrendet azonosít (3. táblázat), amely elemzéseik szerint a természetes szövegekben a leggyakrabban fordul elő, és amely sorrend megfigyeléseik szerint hozzájárul a szövegkoherenciához. A többi relációra vonatkozóan azonban nem állapítanak meg ilyen sorrendet.

3. táblázat

A szövegrészek kanonikus sorrendje bizonyos kapcsolódás-típusok esetében

A szatellit megelőzi a magot:	ANTITÉZIS	FELTÉTEL
	HÁTTÉR	INDOKLÁS
	ENGEDMÉNY	MEGOLDÁS
A mag megelőzi a szatellitet:	KIDOLGOZÁS	CÉL
	LEHETŐVÉ TÉTEL	ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS
	BIZONYÍTÉK	

Összegzésül elmondható, hogy a kapcsolódási proposíciók a szövegkoherencia fontos összetevői. E relációk és az általuk létrehozott hierarchikus retorikai/logikai struktúra felismerése nélkül ugyanis a szöveg nem értelmezhető. Mann és Thompson azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy általában az a jellemző, hogy a szövegeknek van valamilyen hierarchikus retorikai szerkezete. Bár a szövegek ezt a szerkezetet szolgálva, funkcionális módon épülnek fel (ilyenek

például az angolszász kultúrában megtalálható szövegtípusok és műfajok), a retorikai szerkezet nem tekinthető univerzálénak. Míg potenciálisan minden szövegnek lehet retorikai struktúrája, mégsem mindegyik rendelkezik vele. Ennek ellenére az RSE sokat elárul a szövegkoherencia kognitív vonatkozásairól, és ezért hasznos kiindulópontja a tanulmányomban vizsgált műfaj leírásának is.

2.1.3. A retorikai struktúra elméletre épülő kutatások legfontosabb eredményei

Bár a retorikai struktúra elméletet széles körben alkalmazták a diskurzuselemzés területén, a fordításkutatásban nem kapott annyi figyelmet. A diskurzuselemzésben elsősorban az érvelési és a fogalmazási készség vizsgálatára használták, de helyet kapott párbeszédnek és a multimédiás diskurzus kutatásában is. A nyelvészeti elemzések főként az angol, a kínai, a portugál, a brazil portugál, a francia, a német, az arab, a finn, a japán, az orosz, a spanyol és a magyar nyelvre összpontosultak. Mivel e kutatásokról részletes áttekintés található Taboada (2004), Taboada és Mann (2006) és Mann (2005) munkáiban, a következőkben csak azokról a vizsgálatokról számolok be, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a tanulmány témájához, mert az érvelő típusú szövegre, valamint a magyar és az angol nyelvre vonatkoznak.

Virtanen (1995) például egy angol nyelvű hivatalos levélben elemezte az RSE segítségével a levél írójának érvelési stratégiáját. A levél egy vásárlói panasza írt válasz volt. Virtanen elsőként a szöveg RSE ágrajzát készítette el. Érdekes eredménye kutatásának az, hogy a szöveg retorikai szerkezetének ágrajzában jól kivehető módon tükröződnek a levél strukturális szempontból lényeges elemei. Az összetartozó szövegrészek rendszeréből kiolvashatók a bekezdéshatárok, és a bekezdések tartalmát összegző ún. témamondatok is kiemelkednek a hierarchiában, mint más kapcsolódási propozíciók fölé emelkedő, „csúc” kapcsolódási propozíciót tartalmazó szövegrészek. Az elemzés alapján Virtanen arra a következtetésre jut, hogy a levél lényegét az utolsó bekezdés tartalmazza, amely explicit módon megfogalmazza a szöveg kommunikatív célját, melynek értelmében a levél írója úgy szeretne „felülkerekedni” az elégedetlen vásárlón, hogy egy ajánlattal próbálja kárpótolni a csalódásáért. Az utolsó bekezdést a levél többi részéhez a MOTIVÁCIÓ reláció kapcsolja, amelynek a magja az utolsó bekezdés és a szatellitje a teljes előtte álló szöveg.

Virtanen az RSE alapján megfogalmazott következtetések hitelességének igazolására a vizsgálatot egy olyan kísérlettel egészítette ki, amelyben összevetette az eredményeket a szövegről alkotott olvasói megítélésével. A kísérletben két csoport vett részt. Az egyik olvasói csoport hat anyanyelvi beszélőből állt, akik mindannyian szakmai szinten foglalkoznak a nyelvvel (vagyis nem tekinthetők átlagos nyelvhasználóknak). A másik csoportban egy finn egyetem 18 éves angol szakos hallgatója volt. Virtanen arra kérte a résztvevőket, hogy olvassák el figyelmesen a szöveget és jelöljék meg benne azt a részt, amely szerintük a teljes szöveg (levél) lényegét tartalmazza. A kísérletből az derült ki, hogy bár a résztvevők meglehetősen nagy eltérésekkel értelmezték a levelet, a többségük (az anyanyelvi beszélők közül négyen és a diákok nagy része) a levél

utolsó bekezdését jelölte meg mint a szöveg központi, lényegi részét. Virtanen ebből arra a következtetésre jut, hogy bár az olvasói megítélés alapvetően egybeesik az elemzési modell által azonosított domináns szövegrészekkel, az eltérések arra utalnak, hogy a modell mégsem ragad meg minden, a szövegszerkesztési sajátosságokra, preferenciákra vonatkozó jelenséget (1995: 545). Virtanen ezért a szövegek több szempontú elemzése mellett foglal állást, amely lehetővé teszi a szöveg mint összetett strukturális jelenség megfelelően komplex leírását.

Ilyen összetett elemzésre látunk példát Magnuczné Godó (2003) munkájában, aki az RSE-t a fogalmazási készség kontrasztív retorikai aspektusainak vizsgálatára alkalmazta. Arra a kérdésre keresett választ, hogy léteznek-e az angol és a magyar nyelvben olyan kultúrafüggő intellektuális hagyományok és ezekhez kapcsolódóan olyan konceptuális sémák, amelyek megnehezítik a magyar anyanyelvűek számára az angol-amerikai retorika bizonyos jellemzőinek elsajátítását. Munkájában javaslatot tett az elemzési módszer bizonyos, a korábbiakban említett hiányosságainak (pl. egymással átfedésben levő kategóriák, formai indikátorok hiánya, az elemzés alapjául szolgáló szövegrészek határainak bizonytalansága) kiküszöbölésére is. A következő módosításokat hajtotta végre az eredeti modellen:

- az elemzésben alkalmazott kapcsolódási propozíciókat az érvelő szövegtípus sajátosságaihoz igazította,
- az egyes relációk meghatározását pontosította, hogy funkcióikat tekintve ne legyenek közöttük átfedések,
- mivel az elemzés nagymértékben interpretáción alapul, külön figyelmet fordított a relációk azonosításának megbízhatóságára, és
- annak érdekében, hogy a kapcsolódási propozíciók azonosítását formai indikátorok is segítsék, az elemzést illokúciós elemzéssel egészítette ki.

Elemzésének tárgyát magyar és angol (észak-amerikai) anyanyelvű egyetemi hallgatók érvelő típusú, anyanyelven megírt fogalmazásai képezték. Választása azért esett az érvelő fogalmazásokra, mert kognitív szempontból általában ez a szövegtípus okozza a legtöbb nehézséget a hallgatók számára. Kutatási célja kettős volt:

- (1) a két kultúra írói által megfelelőnek ítélt érvelő sémák empirikus alapú leírása és
- (2) a (feltételezetten) kulturális indíttatású retorikai különbségek vizsgálata az RSE és egy másik, a retorikai elemzést nyelvi szempontból kiegészítő illokúciós elemzés alapján.

Várható, de mégis különös eredménye kutatásának, hogy a kvantitatív és kvalitatív elemzések statisztikailag szignifikáns eltéréseket mutattak a magyar és az angol nyelvű fogalmazásokban jellegzetesen előforduló retorikai struktúra között. Az RSE szempontjából legmarkánsabb különbségek között említi például azt, hogy míg a magyar diákok fogalmazásaiban a domináns kapcsolódási propozíció az ENGEDMÉNY és a FELTÉTEL volt, addig az észak-amerikai hallgatók

munkáiban a HÁTTÉR, az EREDMÉNY és az INDOKLÁS kapcsolódási propozíciók túlsúlya volt a jellemző.

A fogalmazások érvelő szövegek voltak, amelyek általában négy fő egységből állnak: szituáció, probléma, megoldás és értékelés. Jelentős különbségként jelentkezik az angol és a magyar korpuszban az, hogy ezek közül a (lineáris) szuperstrukturális elemek közül a magyar fogalmazások többnyire a SZITUÁCIÓ, míg az angol fogalmazások a HÁTTÉR kapcsolódási propozícióval kezdődtek. A kifejtési részben a magyar fogalmazásokban elsősorban a KIDOLGOZÁS, INDOKLÁS és ENGEDMÉNY relációk szerepeltek, az angol szövegekben viszont az INDOKLÁS reláció dominált és az ENGEDMÉNY reláció egyáltalán nem szerepelt. A lezárás a magyar fogalmazásokban gyakran elmaradt, míg az angol szövegekben általában jelen volt és jellemzően az ÖSSZEFOGLALÁS vagy az ÉRTÉKELES relációk túlsúlyát mutatta.

A retorikai szerkezettel ellentétben az illokúciós elemzés eredményei azt mutatták, hogy az érvelő szándék mondatszintű megvalósulása nem tért el jelentősen az angol és a magyar korpuszban. Az elemzésből ugyanakkor egyértelműen kiderült, hogy a magyar és az észak-amerikai diákok eltérő makrostrukturális retorikai sémákkal dolgoznak. Ez magába foglalja azt a feltevést is, hogy különböznek a két kultúra meghatározó intellektuális hagyományai. Érdekes eredménye Magnuczné Godó vizsgálatának az, hogy a különbségek ellenére, a nyelvi rendszerbeli eltérések nem olyan mértékben befolyásolják az érvelés jellegét, mint a szövegszerkezetet meghatározó, kulturálisan kondicionált retorikai normák.

Bár a fordítástudományi szakirodalomban találunk utalásokat a retorikai struktúra vizsgálatának jelentőségére a funkcionális ekvivalencia megteremtésében (pl. Hatim és Mason 1990: 182, 190, Nord 1997: 32, Papegaaij és Schubert 1988, Tirkkonen-Condit 2002) tudomásom szerint egyelőre csupán egyetlen kísérlet született az RSE fordítási célú felhasználására. Gayor (2008) az elmélet segítségével angol nyelvű Európai Unió dokumentumok magyar fordítása során keletkező retorikai eltolódásokat vizsgált. Azt találta, hogy a fordításokat kevésbé jellemzik retorikai szerkezeti eltolódások, de amikor mégis előfordulnak, akkor főként a két nyelv közötti kulturális és nyelvi rendszerbeli különbségekből fakadnak. Tirkkonen-Condit (2002: 13) kifejezetten hangsúlyozza az RSE modell hasznosságát (különösen Mann és Thompson (1986, 1988) és Mann, Matthiessen és Thompson (1992) munkájára támaszkodva) a fordítás folyamatának megértését célzó kutatásokban, amikor az ún. „fordítói szakértelem” szerepének és jellemzőinek feltárása a cél. Rámutat arra, hogy a fordítói szakértelem egyik fontos alkotóeleme a fordító azon képessége, amelynek eredményeként képes a szöveg egészének globális értelmezésére, vagyis képes egy ún. „makro”-szemszögből átlátni annak hierarchikus retorikai struktúráját. E képesség célzott fejlesztésére az RSE igen hatékony segítséget nyújthat a fordítóképzésben, mivel lehetővé teszi a szövegek retorikai struktúrájának feltérképezését, majd az adott szövegtípusokra vagy műfajokra jellemző strukturális sajátosságok rendszerbe foglalását és tudatosítását. Mint az a fenti kutatásokból is kiderül, bizonyos kultúrák jelentős eltéréseket mutatnak abból a szempontból, hogy milyen retorikai felépítést és milyen kapcsolódási propo-

ziciókat részesítenek előnyben vagy érzékelnek könnyebben feldolgozhatónak. Minél távolabb állnak ezek a preferenciák egymástól, a fordító feladata annál összetettebb, mivel várhatóan annál több változtatást kényszerül végrehajtani a forrásnyelvi szöveg eredeti retorikai struktúráján, hogy a célnyelvi befogadók számára is követhető szerkezetű fordítást hozzon létre.

Mind a jelen vállalkozás céljai, mind – általánosabban – a funkcionális ekvivalencia létrehozásának tanulmányozása szempontjából a fordításban az RSE megbízható és hatékony eszköznek bizonyul, mivel funkcionális megközelítésben láttatja a szövegek hierarchikus felépítését és képes megragadni azok fő retorikai funkcióját. Így az RSE a koherencia egy jelentős összetevőjét (a szöveg felszíne mögötti retorikai szerkezetet) képes leírni, s ez által segíti annak megértését, hogy a fordító miként alkotja meg/alkotja újra a koherenciát a célnyelvi szövegben, és miként teremt funkcionálisan ekvivalens szöveget.

2.2. A hírszövegek műfaji sajátosságai

A hírszöveg **szövegszerkezeti** sajátosságainak leírásában Bell (1991, 1998) munkái a legmeghatározóbbak a szakirodalomban. A hírszöveg három alapelemből áll: (1) tulajdonítás (hírügynökség, újságíró), (2) absztrakt (főcím, alcím/összefoglalás) és (3) történet (epizódok és események). A történeten belül az események számos további elemet tartalmaznak: tulajdonítás, szereplők, cselekmény, helyszín, utóesemény (a fő eseményt követő cselekmény), kommentár (az újságíró vagy a hírszöveg szereplőjének megfigyelései és értékelő megjegyzései az eseménnyel kapcsolatban, amelyek segítik az olvasót a hírszöveg értelmezésében) és háttér (további felek verbális reakciói vagy nem verbális következmények – az esemény fő cselekményét követő bármely cselekményre vonatkozóan).

A hírszöveg szövegszerkezeti sajátosságain túl, Bell a híresemény **kronológiai szerkezetét** is leírta. Úgy véli, hogy a hírszövegek fő rendezőelve nem az időrend, hanem sokkal inkább a vélt hírérték: a hír/esemény új keletűsége, sürgőssége, negatív hatása, közelsége stb. Ennek megfelelően a sajtószöveg (újságcikk) szerkezeti felépítése Bell szerint kétféle lehet: (1) szövegszerkezeti, amelynek alapja a vélt hírérték (ez jellemzi a hírszöveget) és (2) kronologikus, amelynek alapja az időrend (ez jellemzi a híresemény(ek)e)t).

Renkema (2004) megközelítése ettől jelentősen eltér. Ő a médiaszöveg sajátosságainak leírására egy olyan, komplex elemzési modellt tart alkalmasnak, amellyel széleskörű elemzés végezhető. Módszere kiterjed a médiaszöveg tartalmára (pl. milyen témákkal foglalkozik és miket hagy ki) és szerkezetére (pl. mi szerepel a címben, milyen információ jelenik meg a szöveg fontos pontjain) éppúgy, mint a gondolatok megfogalmazásának módjára (pl. az információk strukturálása, lexikai választások) (2004: 267).

E tanulmány ötvözi a két megközelítést, mégpedig oly módon, hogy párhuzamosan vizsgálja a hírszöveg tartalmát (az eseménystruktúráján keresztül) és a szövegszerűség bizonyos aspektusait (a retorikai szerkezeten keresztül). Célja, hogy szöveg (műfaji) alapon magyarázza meg az alkalmazott fordítói stratégiákat.

2.3. A sajtófordítás mint a fordítás különleges formája

A sajtófordítás jellemzőit több szempontból is vizsgálták: (1) nyelvpár-specifikus sajátosságok, (2) a sajtószöveg fordítójának speciális szerepe(i) és az ebből (ezekből) fakadó fordítói stratégiák, (3) a hírszövegek szövegszerkezeti elemei (pl. főcím, alcím, összefoglalás) és (4) teljes hírszövegek különféle, a mondat szintje felett megnyilvánuló jellemzői (pl. logikai szerkezet, tematikus szerkezet, ideológia).

A **nyelvpárokra** irányuló vizsgálatok túlnyomó többsége az **angol** nyelv és más nyelvek viszonyát elemzi a fordításban, például angol–spanyol (Valdeón 2005), angol–görög (Sidiropoulou 1995a, 1995b, 1998), koreai–angol (C-S. Lee 2006), indonéz–angol (Holland 2006), valamint összehasonlító fordítás-elemzéseket tartalmaz az angol, a német, a francia és a spanyol nyelv vonatkozásában (Nord 1995). A **magyar** nyelvvel kevesen foglalkoztak a sajtófordítás területén, és a kutatások fókusza is igen eltérő. Figyelemre méltóak a vizsgálatok a francia–magyar fordítás területén, ezek sajtószövegek elemzésére is kitérnek: például a metaforarendszerek fordításának kérdései kognitív megközelítésből (Harsányi 2008, 2010), vagy a szerzői jelenlét problematikája a metadiskurzusban (Paksy 2005, 2008). Pásztor Kicsi (2007) szerbről magyarra fordított újságcikkekben vizsgálja – összehasonlító, kvantitatív módszerekkel – a forrásnyelvi szöveg mondatszerkezetének különféle célnyelvi megfeleltetéseit. A magyar–angol nyelvpár esetében keveset tudunk a sajtófordítás egyedi jellemzőiről. Bár Károly 2010-es tanulmánya magyarról angolra fordított újságcikkek elemzésére épül, érdeklődése középpontjában nem a sajtófordítást meghatározó sajátosságok, hanem a lexikai ismétlés szövegszervező funkciója áll: az, hogy az ismétléseletolódások milyen jelentéseletolódással járnak együtt a fordításban.

A sajtószövegek fordítóinak jellemzőivel és stratégiáival foglalkozó kutatások tanúsága szerint e fordítók **szerepe igen összetett**. Vidal (2005: 386, idézi Bielsa 2007: 137) a következőképpen írja le őket: „a sajtószövegek fordítója, talán az írása médiumának természetéből fakadóan, maga is újrateremtő, író, akit korlátok közé kényszerít az újrateremtendő gondolat és az újságírói műfaj, amelyben a fordítást készíti”^{*} (ford.: K.K.). Sajátos jellege olyan készségekkel, képességekkel ruházza fel a fordítót, amelyek révén a sajtófordítás egyszerű szöveg reprodukcióból a kreatív alkotás rangjára emelkedik, és a fordítóból célnyelvi szerző válik.

A forrásnyelvi szöveget gyakran tartalmilag és formailag is módosítják, hogy mondanivalója releváns legyen, és olyan fordítás szülessen, amely összhangban van a célnyelvi olvasó háttértudásával. A fordítók leggyakrabban a címet vagy az alcímet módosítják, a szükségtelen információkat törlik, háttérinformációkat szűrnak be, a bekezdések sorrendjét változtatják meg, vagy az információkat foglalják össze (Bielsa 2007: 142–143).

^{*} Az idézet eredeti szövege: „[t]he news translator is, maybe because of the nature of the medium in which she writes, a recreator, a writer, limited by the idea she has to recreate and by the journalistic genre in which her translation has to be done”.

A lehetséges változtatások széles skálájának köszönhetően a kutatások általában **a szövegszerkezet egy-egy konkrét komponensének** elemzésével foglalkoznak és nem térnek ki a teljes hírszöveg vizsgálatára. Legtöbbször a címeket, alcímeket és összefoglalókat elemzik, mivel ezek fontos diskurzusfunkciót töltenek be (utalnak a szövegtémára és a fő mondanivalóra). Sidiropoulou (1995b: 285) például főcímek fordítását vizsgálta egy 100 címből álló angol–görög korpuszban. Azt találta, hogy bizonyos kognitív, kulturális és társadalmi tényezők következtében (a) a korpusz görög változatára jellemzőbb a közvetlenség, mint az angolra és (b) eltérő a két korpusz témaválasztása: a görög korpuszban más a címben szereplő információk mennyisége és minősége. Az információ mennyiségét azzal tudta összehangba hozni, hogy milyen műfajú volt a cikk, míg a minőségi különbségeket az eltérő makroszabály-alkalmazásokra vezette vissza.

Nord (1995) a címeket és alcímeket mint önálló „szövegtípusokat” értelmezte. Szerinte a címek hat lehetséges funkciót tölthetnek be: megkülönböztető (*distinctive*), metatextuális (*metatextual*), fatikus (*phatic*), referenciális (*referential*), kifejező (*expressive*) és megnevező (*appellative*) funkciót. Német, francia, angol és spanyol címekből és alcímekből álló korpuszában vizsgálta meg (a) ezek kommunikatív funkcióját, (b) a funkciók verbalizációjának kultúraspecifikus és műfajspecifikus megvalósulásait és (c) azokat a kultúraspecifikus strukturális konvenciókat, amelyek általában meghatározzák a címek szövegezését. Elemzései alapján felállította a címek funkcionális hierarchiáját, amely két nagy csoportra osztható: (1) lényegi funkciók (megkülönböztető, metatextuális, fatikus funkciók) és (2) választható funkciók (referenciális, kifejező és megnevező funkciók).

Az újságcikkek másik, kiemelkedően fontos diskurzusfunkcióval rendelkező komponense az összefoglalás (*lead*). C-S. Lee (2006) televíziós közvetítések és újságcikkek összefoglalóit hasonlította össze koreai–angol fordításban. A koreai újságcikkek angol nyelvű fordításaiban azonosítható eltolódásokat összevetette egy korábbi, kifejezetten a közvetítések fordításával foglalkozó kutatás eredményeivel (C-S. Lee 2002). Azt találta, hogy a közvetítések fordításában az összefoglalókat lerövidítették (aminek eredményeként az angol célnyelvi szöveg tömörebbé és fókuszáltabbá vált), míg az újságcikkek összefoglalóiban olyan információkat is megtartottak, amelyek nem tartoztak a cikk legfontosabb tényei, állításai közé. C-S. Lee (2006: 325) arra mutatott rá, hogy – a közvetítések fordításával ellentétben – az újságcikkek az összefoglaló rész bővülése volt a jellemző. Érzékletesen mutatja be, mennyire eltérő a fordító szerepe a két fordítási típusban:

az újságcikk fordítójának nagyobb volt a mozgástere abban, hogy miként jelenítse meg az összefoglalást, mint a közvetítés fordítójának. Ez arra enged következtetni, hogy a két fordítási módban eltér a fordító szerepe. Miközben mindkét fordító élt hagyományos „kulturaközvetítő” és „döntéshozó” szerepével (Leppihalme 1997: 19), az újságcikk fordítója sokkal látványosabban használta ki „kapuőr” szerepét (Vourinen 1995, Fujii 1988), nagyobb szabadsága volt abban, hogy

eldöntse, mit hagy benne és mit vesz ki az összefoglalóból.* (C-S. Lee 2006: 326, ford.: K.K.)

Az összefoglalók fordításával foglalkozó kutatások eredményei különösen fontosak a jelen vállalkozás szempontjából, mivel az elemző típusú újságcikk itt vizsgált összefoglaló része hasonló diskurzusfunkciót tölt be, s ez által a fordítást is várhatóan hasonló tényezők befolyásolják, korlátozzák.

A kutatások negyedik csoportja **teljes hírszövegek** mondatszint feletti aspektusaival foglalkozik. A szövegben folytonosságot, s ily módon koherenciát teremtő eszközök közül Sidiropoulou (1995a: 85–87) a logikai relációk, azon belül az ok-okozati relációk eltolódásait vizsgálta. Az ok-okozati viszonyok módosulásával járó szövegszerkezeti változások elemzése révén ugyanis leírhatónak tartja az író és az olvasó közötti, valamint a szöveg ideológiai üzenetében fellelhető kulturális különbségeket. Fordítási szempontból Sidiropoulou nagy jelentőséget tulajdonít ezeknek a különbségeknek, mivel befolyásolhatják az információtartalmat, s ezáltal a kommunikatív ekvivalenciát is. Elemzése nyomán arra a következtetésre jutott, hogy a görög olvasó könnyebben dolgoz fel olyan információkat, amelyek ok-okozati (magyarázó) viszonyban jelennek meg a szövegben. Ezért a fordító gyakran változtat a szöveg logikai struktúráján, mégpedig három különféle módon: (a) explicitálja az ok-okozati relációt, (b) betoldja az okot (vagy az okozatot) és ez által módosítja bizonyos forrásnyelvi szövegrészek szemantikai tartalmát, (c) betold a szövegbe olyan propozíciókat is, amelyek csupán a fordító inferenciaalkotó mechanizmusának eredményei, és eredetileg nem szerepeltek a szövegben.

A másik, szintén folytonosságot teremtő eszköz a szövegben a tematikus szerkezet. Valdeón (2009) a narratív és a téma-réma szerkezet szisztematikus elemzésével az Euronews internetes hírportál sikerének okait kutatta. Arra keresett választ, hogy hogyan tudja a hírportál „európai perspektívába” helyezni a világ híreit és hogyan képes ellensúlyozni a CNN és a BBCWorld erősen anglofon irányultságát, elfogultságát. Összesen 85 hírszöveget vizsgált, gazdasági, politikai és kulturális témában. A téma-réma progressziót három szempontból elemezte: (1) magát a témát (vagyis a híreseményt, amelyet aztán a rematikus rész fejt ki), (2) az altémákat (a híreseményhez kapcsolódó másodlagos eseményeket, amelyek – koherenciateremtő stratégiaként – az olvasó számára a háttér-információkat adják és segítenek felkelteni az érdeklődést) és (3) a hírszöveg vizuális megjelenését az internetoldalon.

* Az idézet eredeti szövege: „[...] the newspaper translator was exercising greater latitude than the broadcast translator in deciding how the lead should be formed. This leads us to observe that there may be some differences in the role played by the translator in the two modes of translation. While both translators appeared to be fulfilling their traditional roles as ‘cultural mediator’ and ‘decision maker’ (Leppihalme 1997: 19), the newspaper translator also acted much more visibly as a ‘gatekeeper’ (Vourinen 1995, Fujii 1988) by taking advantage of greater freedom to determine what is to be included or excluded in the lead.”

3. A korpusz

Az elemzési módszer bemutatásához és teszteléséhez alkalmazott szövegek egy magyar–angol hírszövegeket tartalmazó korpuszból származnak. A korpusz a *Budapest Analyses* című internetes magazin fordított angol nyelvű, elemző jellegű újságcikkeinek bevezetőiből és ezek magyar, forrásnyelvi változataiból áll. Az újságot elsősorban külföldiek olvassák határon innen és túl. Mint az újság neve is utal rá, az elemzések főként – Magyarországhoz kapcsolódó – politikai, gazdasági, pénzügyi, társadalmi és kulturális eseményekről számolnak be. A korpusz 20 magyar bevezetőt (összefoglalót) és ezek angol nyelvű fordításait tartalmazza, összesen 40 szöveget (6658 szót). A bevezetőket véletlenszerűen válogattam a 2006–2009 közötti periódusban megjelenő írások közül.

A bevezetők jellemzően egy bekezdésnyi szövegek a cikkek elemző része előtt, és fontos diskurzusfunkciót töltenek be: előrevetítik a fő mondanivalót és megemlítik a legfontosabb témákat és érveket, amelyeket a cikk kifejt. Hasonló szerepet töltenek be, mint a hírszövegek alcímei/összefoglalói, amelyek legelől állnak és a legfontosabb eseményeket, tényeket foglalják össze (C-S. Lee 2006: 318).

Az elemző típusú újságcikk több szempontból is eltér a szakirodalomban általában tárgyalt hírszövegektől. Öt részből áll:

- 1) **ország** (az ország(ok) megnevezése, amely(ek)ről az elemzés szól),
- 2) **tárgy** (vagyis a cím, pl. *Az egészségügy reformjának rögös útja, Amerikai rakétavédelmi rendszer telepítése, Magyar–dél-afrikai kapcsolatok*),
- 3) **bevezető** (összefoglaló)
- 4) **elemzés** (a tárgyban megjelölt téma kb. 6-8 bekezdés terjedelmű kritikai elemzése) és
- 5) **következtetés** (általában egy bekezdésben).

Tartalmára és retorikai felépítésére az elemző, kritikus, érvelő megközelítés a jellemző, ezért az ún. „érvelő hírműfajok” (Gottlieb 2010: 199) csoportjába sorolható. Gottlieb (2010: 198–199) a különféle hírműfajok és ezek jellegzetes fordítási módszereinek tárgyalása során két nagy csoportot különít el egymástól. Az egyik az ún. „informatív hírműfajok” kategóriája, amelyekre a külföldi hatások minél erőteljesebben történő elmosása a jellemző, és ezért a fordító a célközönség számára láthatatlan marad – ők úgy érzik, mintha a saját nyelvükön született volna, amit olvasnak. A másik az érvelő hírműfajok csoportja, ahol mind a szerző, mind a fordító ismert. Az ilyen típusú műfajokban a fordítónak hűnek kell maradnia az eredeti szöveg tartalmához és formájához. Bár a *Budapest Analyses*ben megjelenő írások nem tüntetik fel a szerző vagy a fordító nevét, a magazin célkitűzéseinek leírásában szerepel utalás a szerzőkre (akik elismert politikai elemzők, közgazdászok és társadalomtudósok). Ezért e cikkek fordítói is hűek a forrásszöveghez mind annak tartalmát, mind formai jellegzetességeit illetően.

4. Az RSE fordítási szempontú alkalmazásának módszerei

A retorikai szerkezet elemzése Mann és Thompson (1986, 1988) és Mann (2005) kapcsolati propozíciós taxonómiája alapján történik. Számos kérdést és problémát vet fel az, hogy fordítás vizsgálata során egymástól nem „független” szövegekkel dolgozunk (mint a korábbi kutatásokban), hanem párhuzamos, „egymáshoz kötött”/egymástól függő szövegekkel: eredeti magyar cikkekkel és ezek angol nyelvű fordításával. Megoldásként egy olyan elemzési módszerre teszek javaslatot, amely lehetővé teszi forrás- és célnyelvi szövegek megbízható összevetését. Rávilágítok az elemzés során felmerülő kérdésekre és problémákra, majd bemutatom azokat az elemzés-módszertani döntéseket, amelyek segítségével a fent említett összevetés megoldható. Az adatelemzés kvantitatív és kvalitatív módszerekkel történik, amelyekre az alábbiakban részletesen ki fogok térni.

4.1. A fordítás retorikai szerkezeti elemzése

A retorikai szerkezet elemzéséhez a szöveg nagyon alapos ismeretére, annak többszöri elolvasására, majd az 1. és 2. ábrán (5. rész) látható ágrajz elkészítésére van szükség a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg esetében egyaránt. E folyamat a következő lépésekből áll:

- (1) az elemzés legkisebb, ún. minimális egységeinek azonosítása és kódolása;
- (2) a kapcsolódó szövegrészek, valamint az ezeket összekötő kapcsolódási propozíciók azonosítása;
- (3) ágrajzok készítése, amelyek vizuálisan megjelenítik mindegyik szöveg hierarchikus retorikai szerkezetét;
- (4) a fenti lépések megbízhatóságának ellenőrzése.

Az első lépés tehát az elemzés minimális egységének a meghatározása. Bár az RSE-ben az egységek száma tetszőleges, Mann és Thompson (1988: 248) szerint ezeknek valamilyen „funkcionális integritással” bírniuk kell, és az alap-egységek kiválasztásának amennyire csak lehet, semlegesnek kell lennie annak érdekében, hogy ne befolyásolja az elemzést. Így az alábbi elemzés, Mann és Thompson (1986), valamint Taboada és Mann (2006: 429–430) ajánlását követve minden tagmondatot külön egységnek vesz.

Mivel az egységekre bontás ilyen módja nyelvfüggő, olyan címkézési rendszert kell kialakítani a tagmondatok és a mondatok jelölésére, amely segítségével a forrás- és a célnyelvi szöveg összevethető még akkor is, ha – a magyar és az angol nyelv eltérő mondatszerkesztési szabályai miatt – a mondat/tagmondat határok különböznek. Ez több esetben is előfordul a vizsgált korpuszban. Ha ugyanis a forrás- és a célnyelvi szöveg minimális egységeit egymástól függetlenül, folyamatosan számozzuk, az elemzés nyomán keletkező fastruktúrák nem hasonlíthatók össze, mivel a számok nem feltétlenül ugyanazokra a mondatokra/tagmondatokra

(nem azonos propozicionális tartalmat közvetítő szövegrészekre) utalnak. Ezért a mondatokat számok jelölik (pl. 1, 2, 3) és a számokhoz betűk kapcsolódnak (ábécé rendben: pl. a, b, c), amennyiben a mondat tagmondatokra bomlik (pl. egy három tagmondatból álló mondat esetében: 1a, 1b, 1c). Ha a minimális egységet megszakítja egy másik, akkor a címkét „/1” és „/2” jelzés egészíti ki, mutatva a két, elválasztott részét az egységnek. A (3) példa egy olyan mondaton szemlélteti a fenti címkézési módszert, amely az angol fordításban egy három tagmondatból álló mondattá alakul, amelyben a második tagmondat beékelődik az első tagmondat alanya és állítmánya közé. A (4) példa ennek az ellenkezőjét mutatja: a két tagmondatból álló magyar mondatból angolul egytagmondatos mondat lesz.

(3) példa: a 01-es szöveg 2. mondata

2	Az erdélyi Székelyföldön, vagyis Hargita, Kovászna és Maros megyében él kompakt tömbben a romániai magyarságnak szinte a fele, mintegy 800.000 magyar./	2a/1	This region,/
		2b	comprising Hargita (Harghita), Kovászna (Covasna) and Maros (Mureş) counties in northern Romania,/
		2a/2	has the densest population of Hungarians in the country;
		2c	indeed, nearly half of the Hungarians in Romania live there, or almost 800,000 people./

(4) példa: a 08-as szöveg 2. mondata

2a	Ahhoz, hogy Magyarország is bevezethesse az eurót,/	2	The planned 1000-1300bn-forint reduction in expenditure will not be enough for the introduction of the euro in Hungary too./
2b	nem lesz elég a tervezett 1000-1300 milliárd forintos kiadáscsökkentés./		

A második lépés a kapcsolódó szövegrészek és az ezeket összekötő kapcsolódási propozíciók azonosítása. Mint a korábbiakban említettem, ez a lépés a szöveg sokszori, nagyon alapos olvasását igényli, mert csak így lehet megbízhatóan megítélni, hogy a szövegnek pontosan mely (kisebb és nagyobb) részei állnak kapcsolatban egymással és milyen típusú logikai kapcsolat köti őket össze. Az elemzés erősen szubjektív, interpretáción alapuló jellege miatt a relációk kategorizálása mindenképp ún. „valószínűségi minősítések” (*plausibility judgments*) alapján történik. Erre Mann és Thompson (1986) is felhívja a figyelmet az elmélet bemutatása során. Ezért, az elemzés megbízhatósága érdekében, azt – mind a minimális egységek, mind a kapcsolódó szövegrészek, mind pedig a KP-k azonosítása esetében – kettős kódolással célszerű elvégezni. Kettős kódolás során a kutató mellett, de tőle függetlenül, egy másik elemző kódolja az adatokat, majd utána vizsgálni kell a kódolók közötti egyezés mértékét. Ennek

a tesztelésére, kellően nagy korpusz esetén, a szakirodalom statisztikai módszereket is kínál (pl. a Kappa koefficiens: Taboada és Mann 2006: 444).

A KP-k azonosításával egy időben készülnek el a fadiagramok, amelyek a relációkat és azok hierarchikus rendjét vizuálisan jelenítik meg, külön-külön mindegyik szövegre. A diagramok Mann and Thompson (1988) jelölési módszerével és a fent leírt címkézési stratégiával készülnek. Az 1. és 2. ábra szemlélteti a folyamatot (az 5. részben): a vízszintes vonalak (alattuk a számmal) a kapcsolódó szövegegységeket, a nyíl végű ívek (felettük a KP nevével) az egységeket összekötő relációkat jelölik. A nyilak a szatellitből indulnak ki és a mag felé mutatnak, amelyet függőleges vonal jelez.

4.2. Az adatelemzés módszerei: kvantitatív és kvalitatív megközelítések

A kvantitatív (statisztikai) elemzések a kapcsolódási propozíciók gyakoriságát és eloszlását vizsgálják, annak érdekében, hogy ki lehessen mutatni a fordítást kísérő, elsősorban kvantitatív természetű eltolódásokat. Ezeket egyfelől a két nyelv közötti rendszerbeli különbségek, másfelől a fordító szövegértelmezése okozhatja. A forrásnyelvi és célnyelvi szövegek közötti különbség mértékét (szignifikanciáját) t-próbák segítségével lehet statisztikailag vizsgálni, minden egyes változó (kapcsolódási propozíció) esetében külön-külön. Kvalitatív elemzésre a retorikai és a műfaji szerkezet interakciójának vizsgálatához, valamint annak megállapításához van szükség, hogy a retorikai struktúra fordítás során bekövetkezett változásai miként hatnak az eseménystruktúrára és a hírszöveg propozicionális tartalmára. A kvalitatív elemzés Bell (1991) modelljére épül. Összefoglalva, az adatelemzés a következő lépéseket öleli fel:

- (1) a kapcsolódási propozíciók eloszlásának vizsgálata a forrásnyelvi szövegben és a fordításban (a KP-k gyakoriságának kvantitatív/statisztikai elemzése) és a KP eltolódások azonosítása a fordításban;
- (2) a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg retorikai szerkezetének kvalitatív elemzése, különös tekintettel (a) a szöveg által közvetített fő retorikai funkcióra (amely a struktúra legfelső szintjén elhelyezkedő KP-kból állapítható meg), (b) a KP-k és a retorikai szerkezet egyezésének mértékére (megegyező és eltérő KP-k és szerkezet azonosítására) és (c) a retorikai és a műfaji szerkezet közötti kapcsolatra, vagyis a KP eltolódások eseménystruktúrában elfoglalt helyére;
- (3) a KP-k nyelvi jelölésének vizsgálata a forrás- és a célszövegekben.

A kapcsolódási propozíciókat sokféleképpen lehet jelölni: igeidővel, grammatikai szerkezettel (pl. az angolban a *to + infinitive* jelölheti a CÉL relációt), diskurzusjelölőkkel, kötőszókkal, lexikai elemekkel stb. (Baker 1992; Mann és Thompson 1986). Mivel a kohézió- és koherenciakutatásban a szövegbeli kapcsolatokat, logikai relációkat leginkább kötőszók (pl. *bár, és, továbbá, egyfelől*) elemzésén keresztül vizsgálják, a jelen vállalkozás tárgyát is ezek képezik. Egy relációt tehát abban az esetben tekinthetünk jelöletlennek, ha azt nem jelöli explicit módon kötőszó.

„Eltolódáson” azt a jelenséget értem, amikor egy, a forrásnyelvi szövegben jelen levő (pl. kohéziós) eszközt a fordító kihagyja, vagy másik típusú eszközzel helyettesíti. A terminust a tanulmány Blum-Kulka (1986), majd a későbbiekben Shlesinger (1995: 196) munkájából kölcsönzi, akik kohéziós vizsgálatok során alkalmazták. Itt azonban kohéziós eltolódás helyett koherenciaeltolódások vizsgálata a cél, azon belül pedig a szöveg felszíne mögött rejlő kognitív/logikai relációkban, a kapcsolódási proposíciókban bekövetkezett eltolódások, módosulások feltérképezése.

5. Magyar–angol sajtófordítás: mintaelemzés

A fentiekben bemutatott elemzési módszert a 3. részben bemutatott korpusz 15-ös számú szövegén keresztül szemléltetem. Elsőként a szöveg minimális egységekre bontását (a tagmondatok/mondatok címkézését) mutatom be (5-ös példa), amelyet az ágrajz létrehozása követ (1. és 2. ábra). Mint az (5) példában látható, a szöveg egységekre bontása után öt (számmal jelölt) mondat keletkezik mindkét szövegből, de a magyar szövegből (HST15) nyolc, míg az angol szövegből (ETT15) kilenc minimális egység (tagmondat, amelyet a mondat számát követő betű jelez). A megegyező szövegrészek egymás mellett helyezkednek el, a relációkat kifejező kötőszókat pedig dőlt betűk jelzik. A mondat szerkezetben egy jelentős különbség látható. A 4. mondatban a tagmondatok propozicionális tartalma megváltozik: a 4b tagmondatban megjelenő információ a forrásszövegben két tagmondatban oszlik el (a 4c és a 4b-ben) és ráadásul fordított sorrendben a fordításban. A címkézési rendszernek köszönhetően azonban a diagramokban láthatók az egymásnak megfelelő tagmondatok (az angol szövegben megnövekedett tagmondatszám és a megfordult propozicionális tartalom ellenére).

(5) példa: A HST15 és ETT15 szövegek minimális egységekre bontása

Mondat/ tagmondat	Magyar szöveg: HST15	Mondat/ tagmondat	Angol fordítás: ETT15
Cím	Az egészségügy reformjának rögös útja	Cím	The bumpy road of the healthcare reforms
1a	A 2002-ben hivatalba lépett MSZP-SZDSZ koalíció első négy évében a magyar egészségügyi költségvetés kiadásainak aránya a GDP-n belül 4,3%-ról 5,1%-ra nőtt,	1a	During the first four years of the MSZP-SZDSZ coalition that came to power in 2002, the Hungarian healthcare budgetary expenditure grew from 4.3% to 5.1% in proportion to the GDP,
1b	ami összességében jelentős, 74%-os növekedést jelent.	1b	which amounts to a sizeable 74% increase.

Mondat/ tagmon- dat	Magyar szöveg: HST15	Mondat/ tagmon- dat	Angol fordítás: ETT15
2	A növekedést <i>azonban</i> nem kísé- rte az ellátás reformja.	2	<i>However</i> , this increase has not been accompanied by reforms.
3	<i>Másfelől</i> a koalíció költségvetési politikájának hibái folytán 2006 nyarára az államháztartás min- den területén elodázhatatlanná váltak a komoly megszorítások.	3	By the summer of 2006 – due to the political blunders of the coalition – the introduction of wide scale austerity measures to every sphere of the fiscal budget became imminent.
4a	Az egészségügyi ellátás reform- jára <i>ezért</i> a források szűkítésének idején kerül sor,	4a	<i>Hence</i> , the process of reforming the health service is simulta- neously taking place with the drastic tightening of resources in several spheres,
4b	<i>ráadásul</i> ez egyszerre több terül- eten, drasztikus lépésekben, a 2006-os választási ígéreteknek ellentmondva és hiteltelen ko- ormányzati kommunikációval övezve történik.	4b	which contravenes the 2006 elec- tion promises <i>on the one hand</i> , <i>and</i> is being communicated in an obscure manner by the govern- ment, <i>on the other</i> .
5a	Míndez alapvetően kikezdte a reform megvalósításához szüksé- ges közbizalmat	5a	All these issues have shaken the foundations of public confidence needed for the implementation of reforms,
5b	és súlyosan megterheli mind a betegeket, mind az orvosokat.	5b	<i>as well as</i> encumber the sick and medical practitioners alike.

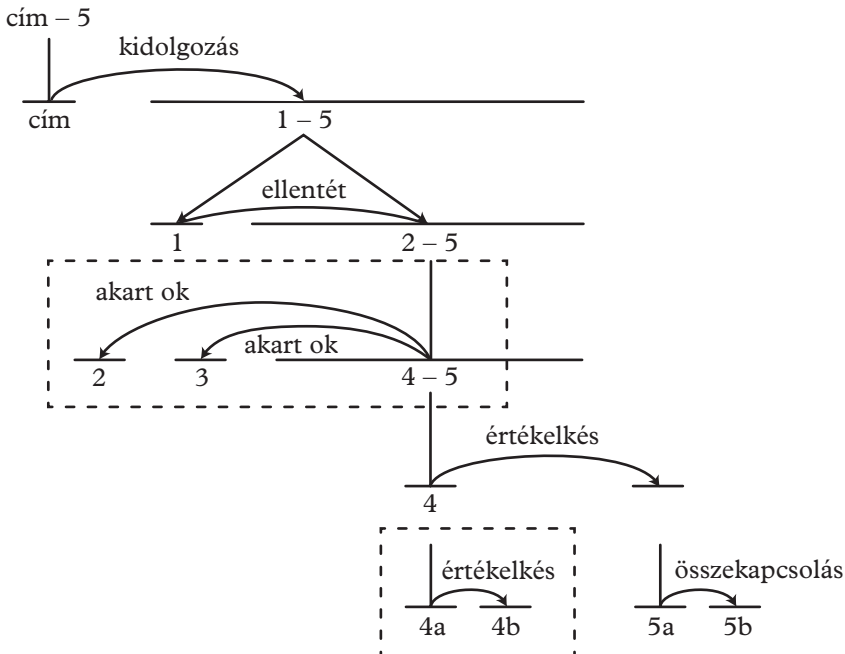
A szövegek minimális egységekre bontását a kapcsolódó szövegrészek és a köztük fennálló kapcsolódási proposíciók azonosítása követi. Mint azt az 1. és a 2. ábra mutatja, a magyar szövegben összesen hét relációt lehet azonosítani: egy KIDOLGOZÁST (cím és 1–5. mondat között), egy ELLENTÉTET (1. mondat és 2–5. mondat között), két AKART OKOT (2. mondat és 4–5. mondat között, 3. mondat és 4–5. mondat között), két ÉRTÉKELEST (4. mondat és 5. mondat között, 4a tagmondat és 4b tagmondat között) és egy ÖSSZEKAPCSOLÁST (5a tagmondat és 5b tagmondat között). Az angol fordítás alapján készített diagram meglehetősen eltérő struktúrát mutat. Itt összesen kilenc tagmondat és nyolc reláció látható: egy KIDOLGOZÁS (cím és 1–5. mondat között) és egy ELLENTÉT (1. mondat és 2–5. mondat között), ami megegyezik azzal, amit a magyar szövegben láttunk; egy NEM AKART EREDMÉNY (2–3. mondat és 4–5. mondat között), egy KÖRÜLMÉNY (2. mondat és 3. mondat között), amik egyáltalán nem szerepelnek a forrásszövegben; és két ÉRTÉKELES (4. mondat és 5. mondat között, 4a tagmondat és 4b–4c tagmondatok között), mint a forrásnyelvi szövegben, valamint két ÖSSZEKAPCSOLÁS (4b tagmondat és 4c

tagmondat között; 5a tagmondat és 5b tagmondat között). Az ábrában szaggatott vonalak jelzik az eltérő mondat/tagmondat-szerkezetből (ritka vonalak) és az eltérő értelmezésből (sűrűn szaggatott vonalak) fakadó változásokat.

Az ágrajzokból az is jól látszik, hogy a szövegek által közvetített fő retorikai funkció – mint azt a szerkezet legfelső szintjein (a cím és a szöveg között) szereplő KP-k mutatják – mindkét esetben a KIDOLGOZÁS. Mann (2005) relációdefiníciója szerint ez arra utal, hogy fő funkciójukat tekintve mindkét szöveg a címben említett témában kíván további részletekkel szolgálni. Az is egyértelműen látható ugyanakkor, hogy a szövegek többi része sem a relációk mennyiségét, sem azok minőségét tekintve nem tekinthető egyformának. Megvizsgálva alaposabban az egyező relációkat és szerkezeti elemeket, a két szövegben található összesen 15 kapcsolódási propozícióból csupán öt olyan található, amelyek megegyeznek a két szövegben (ezt jelzi az 5+5 reláció a 4. táblázatban). Százalékosan ez összesen 66,67% egyezést mutat a magyar szöveg és az angol fordítás retorikai szerkezete között, amely jelentős különbséget ($\Lambda \subseteq \Psi N$ eltolódást) jelent a fordításban (erre utal a táblázat utolsó oszlopában látható + jel). A 4. táblázat 2., 3. és 4. oszlopa foglalja össze a szerkezeti eltolódás százalékos kimutatásának módját.

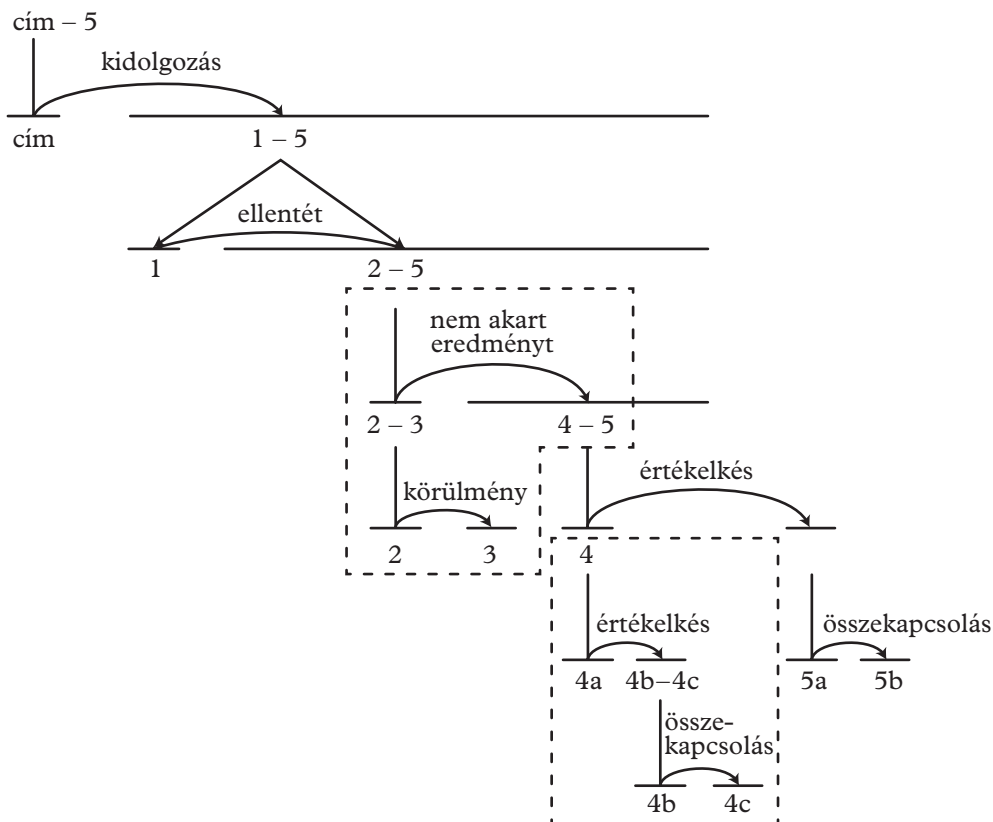
1. ábra

A magyar szöveg (HST15) hierarchikus retorikai szerkezete

2. ábra

Az angol fordítás (ETT15) hierarchikus retorikai szerkezete

4. táblázat

A retorikai szerkezeti eltolódás mértéke a fordításban (%-ban)

Szöveg	Egyező KP-k HST+ETT	Összes KP HST+ETT	%os egyezés (egyező vs. összes KP)	Retorikai szerkezeti eltolódás
15	5+5=10	7+8=15	66,67%	+

A két szöveg a kapcsolódási propozíciók nyelvi jelölése tekintetében is eltér. A magyar szövegben öt propozíciót jelöl kötőszó: az ELLENTÉTET (*azonban*), az AKART OKOT (*másfelől*), az ÉRTÉKELÉST kétszer (*ezért; ráadásul*) és az ÖSSZEKAPCSOLÁST (*és*). Az angol fordításban csak négy propozíció jelölt: az ELLENTÉT (*however* [lit.: *bár*]), a NEM AKART EREDMÉNY (*Hence* [lit.: *így*]) és az ÖSSZEKAPCSOLÁS kétszer (*as well as* [lit.: *is*]; *on the one hand, and...on the other* [lit.: *egyfelől...másfelől*]). Így a magyar szövegben a jelölt KP-k száma az

összes KP-hoz viszonyítva viszonylag magas (5 vs. 7), 71,43%, míg a fordításban ugyanez az arány alacsonyabb (4 vs. 8), csupán 50%.

Mivel az eredmények arra utalnak, hogy fordítás során nem annyira a kapcsolódási propozíciók száma változik, hanem inkább ezek típusa (minősége) és szövegbeli eloszlása, érdemes megvizsgálni, hogy hol helyezkednek el a műfaji szerkezetben: az eseménystruktúrában. Ez a vizsgálat arra világít rá, hogy a kvantitatív és kvalitatív eltolódások a hírszöveg eseménystruktúrájának mely komponenseiben realizálódnak. Az eredmények alapján következtetéseket vonhatunk le arra vonatkozóan, hogy a kapcsolódási propozicionális eltolódások hogyan hatnak a műfajszerkezetre és – ezen keresztül – a szöveg propozicionális/információtartalmára. Az 5. táblázat foglalja össze azokat az eseménystruktúra elemeket, amelyekben propozicionális eltolódás volt azonosítható és megadja ezen eltolódások számát.

5. táblázat

A kapcsolódási propozicionális eltolódások helye a hírszöveg eseménystruktúrájában

Szöveg	Eseménystruktúra elemek				
	Háttér	Cselekmény	Utóesemény	Kommentár	Helyszín
	történelem		következmények	értékelés	
15	1	1	1	1	1

Mint az 5. táblázat mutatja, eltolódások a következő eseménystruktúra komponensekben azonosíthatók a vizsgált szövegben: háttér, cselekmény, utóesemény, kommentár, helyszín. Érdekes módon éppen azokban a komponensekben, amelyekben az újságíró az eseményről alkotott szubjektív véleményét, értékelését, illetve a vele kapcsolatos elvárásait forgalmazza meg (kommentár), vagy az esemény részleteit közli (háttér, cselekmény, utóesemény, helyszín). Retorikailag, vagyis az író által közölni kívánt üzenet/mondanivaló szempontjából a hírszövegnek ezek a legfontosabb elemei. Abból, hogy az eltolódások éppen ezekben fordulnak elő, arra lehet következtetni, hogy akarva vagy akaratlanul, de **a fordító módosítja az eseménystruktúra komponensek kapcsolati propozicionális tartalmát, s ezen keresztül – alig észrevehetően – az újságíró mondanivalóját.**

6. Összegzés

E tanulmány egy olyan elemzési módszert mutatott be, amely – a retorikai struktúra elmélet felhasználásával – lehetővé teszi a retorikai szerkezet műfaji szempontú vizsgálatát a fordításban. Rámutatott, hogy a módszer segítségével miként vizsgálható a retorikai szerkezet, valamint a funkcionális ekvivalencia megteremtése a fordításban. A tanulmány rávilágított az elmélet fordítási

szempontú alkalmazása során felmerülő kérdésekre és problémákra, valamint a fordítás során keletkező kapcsolódási propozicionális eltolódások és retorikai szerkezeti változások vizsgálatának egy lehetséges, kutatás-módszertani szempontból is megbízható módjára. A retorikai elemzés műfaji szempontú megközelítéssel történő kiegészítése révén a felvázolt módszerrel meghatározható az eltolódások helye a szövegszerkezetben (jelen vizsgálatunkban a hírszöveg eseménystruktúrájában) és leírható, hogy az eltolódások hogyan módosítják a fordítás propozicionális tartalmát, s ezen keresztül a közvetített üzenetet/mondanivalót.

A mintaelemzésből jól látható, hogy Taboada és Mann (2006: 430) aggályai ellenére, a retorikai struktúra elmélet hosszabb szövegekre, nagyobb szöveg egységekre is haszonnal alkalmazható. Mivel ilyen esetben több szerkezeti tényezővel is számolni kell (műfaj szerkezet, makrostruktúra stb.), az elmélet társítása egy másik, a vizsgált műfaj szempontjából releváns szerkezeti elemzési modellel közelebb visz annak megértéséhez, hogy e nehezen megfogható, de a szöveg értelmezése szempontjából kulcsfontosságú jelenség, a koherencia miként teremődik meg/teremtődik újra a fordításban. Bell elemzési modellje fontos információkkal szolgált ahhoz, hogy leírassuk, hogyan marad meg (vagy éppen sérül!) egy szöveg funkcionalitása. Különösen fontos ez olyan, ún. tartalomközpontú szövegeknél, mint amit e tanulmány is vizsgált, ahol Reiss (2000: 30) szerint a fordítás során biztosítani kell a „tartalom állandóságát”. A retorikai eltolódások miatt az itt vizsgált fordításban nem valósul meg az a tartalmi állandóság és funkcionális azonosság, amely e hírműfaj fordítása esetében elvárt.

Ahhoz azonban, hogy általánosítható következtetéseket lehessen levonni az RSE fordításkutatásban való hasznáról és a retorikai és műfaji szerkezet interakciójáról, fontos jövőbeli feladat az itt felvázolt módszer alkalmazhatóságának reprezentatív mintát tartalmazó korpuszon és más műfajokon történő tesztelése. Reményeim szerint e tanulmány nemcsak a retorikai szerkezet koherenciájában betöltött szerepét vizsgáló kutatások eredményeihez járul hozzá, hanem szélesíti a fordítás mint szöveg (Nord 1991) vizsgálatát célzó kutatások elméleti és módszertani eszköztárát is.

Irodalom

- Baker, M. 1992. *In other words*. London: Routledge.
- Bell, A. 1991. *The language of news media*. Oxford, UK: Blackwell.
- Bell, A. 1998. The discourse structure of news stories. In: Bell, A., Garrett, P. (eds.) *Approaches to media discourse*. Oxford, UK: Blackwell. 64–104.
- Bielsa, E. 2007. Translation in global news agencies. *Target* Vol. 9. No.1. 135–155.
- Blum-Kulka, Sh. 1986. Shifts of cohesion and coherence in translation. In: House, J., Blum-Kulka, Sh. (eds.) *Interlingual and intercultural communication: Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies*. Tübingen: Gunter Narr. 17–35.
- Connor, U. 1996. *Contrastive rhetoric*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Gayor H. R. 2008. *Rhetorical Structure Theory in Translation Analysis*. Unpublished MA thesis. Budapest: Eötvös Loránd University.
- Gottlieb, H. 2010. Multilingual translation vs. English-fits-all in South African media. *Across Languages and Cultures* Vol. 11. No. 2. 189–216.
- Harsányi, I. 2008. Metaforarendszerek fordítása – sajtószövegek elemzése kognitív megközelítésből. *Fordítástudomány* 10. évf. 1. szám. 42–60.
- Harsányi, I. 2010. A metafora mint az alternatív konceptualizáció eszköze a fordításban. *Fordítástudomány* 12. évf. 2. szám. 5–23.
- Hatim, B., Mason, I. 1990. *Discourse and the translator*. Harlow: Longman.
- Holland, R. 2006. Language(s) in the global news: Translation, audience design and discourse (mis)interpretation. *Target* Vol. 18. No. 2. 229–259.
- Károly K. 2010. Shifts in repetition vs. shifts in text meaning: A study of the textual role of lexical repetition in non-literary translation. *Target* Vol. 22. No. 1. 40–70.
- Lee, Ch-s. 2006. Differences in news translation between broadcasting and newspapers: A case study of Korean–English translation. *Meta* Vol. 51. No. 2. 317–327.
- Magnuczáné Godó Á. 2003. *Cross-cultural perspectives in academic writing. A study of Hungarian and North American students' L1 argumentative rhetoric*. PhD doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Mann, W. C., Matthiessen, Ch. M. I. M., Thompson, S. A. 1992. Rhetorical structure theory and text analysis. In: Mann, W. C., Thompson, S. A. (eds.), *Discourse description: Diverse linguistic analyses of a fund-raising text (Pragmatics and Beyond, New Series, 16)*. Amsterdam és Philadelphia: John Benjamins. 39–78.
- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1986. Relational propositions in discourse. *Discourse Processes* Vol. 9. 37–55.
- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1988. Rhetorical structure theory: toward a functional theory of text organization. *Text* Vol. 8. No. 3. 243–281.
- Nord, Ch. 1991. *Text analysis in translation: Theory, methodology and didactic application of a model for translation-oriented text analysis*. Amsterdam-Atlanta, G.A.: Rodopi.
- Nord, Ch. 1995. Text-functions in translation: Titles and headings as a case in point. *Target* Vol. 7. No. 2. 261–284.
- Nord, Ch. 1997. *Translating as a purposeful activity – Functionalist approaches explained*. Manchester: St. Jerome.
- Paksy E. 2005. Szerző és olvasó viszonya a fordított szövegben. *Fordítástudomány* 7. évf. 1. szám. 60–69.
- Paksy E. 2008. Metaszöveg és ethosz a fordításban. *Fordítástudomány* 10. évf. 2. szám. 47–60.
- Pásztor Kicsi M. 2007. Vajdasági magyar médiaszövegek mondatszerkesztésének összehasonlító kvantitatív elemzése. *Hungarológiai Közlemények* 2. évf. 71–85.
- Papegaaij, B., Schubert, K. 1988. *Text coherence in translation*. Dordrecht – Holland/ Providence RI, USA: Foris Publications.
- Reiss, K. 2000. *Translation criticism – The potentials and limitations*. Manchester: St. Jerome.
- Renkema, J. 2004. *Introduction to discourse studies*. Amsterdam: John Benjamins.
- Shlesinger, M. 1995. Shifts in cohesion in simultaneous interpreting. *The Translator* Vol.1. No. 2. 193–214.
- Sidiropoulou, M. 1995a. Headlining in translation: English vs. Greek press. *Target* Vol. 7. No. 2. 285–304.
- Sidiropoulou, M. 1995b. Causal shifts in news reporting: English vs. Greek press. *Perspectives: Studies in Translatology* Vol. 3. No. 1. 83–92.

- Sidiropoulou, M. 1998. Quantities in translation: English vs. Greek press. *Target* Vol. 10. No. 2. 319–333.
- Taboada, M. T. 2004. *Building coherence and cohesion. Task-oriented dialogue in English and Spanish*. Amsterdam: John Benjamins.
- Taboada, M., Mann, W. C. 2006. Applications of Rhetorical Structure Theory. *Discourse Studies* Vol. 8. No. 4. 567–588.
- Tirkkonen-Condit, S. 2002. Process research: State of the art and where to go next? *Across Languages and Cultures* Vol. 3. No. 1. 5–19.
- Valdeón, R. A. 2005. The ‘Translated’ Spanish service of the BBC. *Across Languages and Cultures* Vol. 6. No. 2. 195–220.
- Valdeón, R. A. 2009. Euronews in translation: Constructing a European perspective of/ for the world. *Forum* Vol. 7. No. 1. 123–153.
- Virtanen, T. (1995). Analysing argumentative strategies: a reply to a complaint. In: Wärwik, B., Tanskanen, S-K., Hiltunen, R. (eds.) *Organization in discourse. Proceedings from the Turku Conference. Anglicana Turkuensia 14*. Turku, Finland: University of Turku. 539–547.

Internetes hivatkozások

- Mann, W. C. 2005 *RST – Rhetorical Structure Theory*. Letölthető: www.sfu.ca/rst/01intro/definitions.html

Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák*

Heltai Pál

E-mail: pal.heltai@gmail.com

Kivonat: A reáliák fordítása népszerű kutatási téma, de a reália fogalma nincs kellően tisztázva. A jelen cikk különbséget tesz nyelvspecifikus és kultúraspecifikus nyelvi elemek között, és a reáliákat az utóbbiak alosztályának tekinti. Azokat a nyelvi elemeket és nyelvhasználati módokat tartja kultúraspecifikusnak, amelyek egyértelműen az adott kultúra valamelyik szegmensével magyarázhatók, ellenkező esetben az adott sajátosságot csak (véletlenszerű) nyelvspecifikus vonásnak tekintheti. Egy adott nyelvi kifejezés kultúraspecifikus lehet a referenciális jelentés, a kifejezéshez kapcsolódó különböző enciklopédikus ismeretek és konnotációk, illetve a nyelvi elemek használati módja révén. A frazeologizmusok sokszor tartalmaznak kultúraspecifikus vonásokat, de kulturális meghatározottságuk nem mindig bizonyítható. A kultúraspecifikus kifejezéseken belül külön csoportot alkotnak, illetve alkothatnak a reáliák, illetve reálialexémák. A fogalmi tisztázás érdekében célszerű lenne a reália (lexéma) fogalmát csak lexikai egységekre vonatkoztatni, és más, korábban reáliákként azonosított jelenségeket a tágabb kultúraspecifikus kifejezés(mód) kategóriájába utalni. Bár a reáliák eddigi osztályozásai a referenciális jelentésen alapulnak, mind a reáliák, mind más kultúraspecifikus kifejezések esetében a fordításban nagyobb gondot okoznak az asszociatív (emotív, konnotatív stb.) jelentések. A kulturális kötöttség viszonyfogalom: egy nyelvi kifejezés vagy nyelvhasználati mód mindig egy másik kultúrához képest lehet kulturálisan kötött. A kultúraspecifikusság a fordítás szempontjából potenciális, érvényesülése függ a kontextustól, az egyes kultúrák érintkezésétől (transzkulturális, globalizáció) és egy sor más tényezőtől is.

Kulcsszavak: nyelvspecifikus, kultúraspecifikus, reália, viszonyfogalom, fordítás

1. Bevezetés

Az utóbbi évek fordítástudományi szakirodalmá jelentős figyelmet szentel a **reáliák** témájának. Ennek egyik oka nyilvánvalóan az, hogy a fordítástudomány „kulturális fordulata” óta nagyobb hangsúly esik a kulturális eltéréseknek a fordításban betöltött szerepére. Egy további lehetséges ok az, hogy a reáliák a kulturálisan kötött kifejezéseken belül egy látszólag kézzelfogható, jól azonosítható, körülhatárolható, jól kutatható csoportot alkotnak, amelyet akár

* A szerző köszönettel tartozik Drahot-Szabó Erzsébetnek a kézirat olvasásáért és értékes megjegyzéseiért.

külön szótárba is lehet foglalni (Bart 1998, 2000, 2009, Gyórfy 2003, Ádám 2004, Soproni 2008, Sztanó 2008).

A téma kutatása azért is népszerű, mivel sok kutató maga is fordító, vagy foglalkozott fordítással és fordításoktatással, így saját maga is megtapasztalta, hogy a reáliák fordítása sokszor kihívást jelent, sokszor kreatív döntéshozatalt igényel, és sokszor felveti a fordítás határainak kérdését: mennyire lehet viszszaadni maradéktalanul egy másik nyelven azt, ami az egyik nyelven íródott? A téma kutatása közvetlen gyakorlati hasznot is ígér, hiszen a fordítóképzésben fel lehet hívni a figyelmet a reáliák fordításában alkalmazható különböző fordítási műveletekre.

A reáliák fordításának kutatása azonban nagyon sok megoldatlan elméleti és gyakorlati kérdést vet fel. Maga a *reália* elnevezés is kérdéses, hiszen ez a szó eredetileg a jeltárgyakra vonatkozik (Klaudy 1994: 112). Éppen ezért a kutatók a *reália* terminus mellett egy sor többé-kevésbé szinonim kifejezést használnak (Lendvai 2005). A tárgyak és a szavak megkülönböztetésére Lendvai (2005, 2007) a *nyelvi reáliák* terminust használja¹, míg Mujzer-Varga (2007, 2009) a *reálialexémák* kifejezést találja jobbnak. Forgács (2002, 2004, 2007a) a reáliák fogalmába bevonja a frazeológiát, sőt a különböző stílusrétegek (szleng) és csoportnyelvek szavait is. Végső soron minden nyelvspecifikus jelenséget, minden szót és kifejezést, amelynek valamilyen konnotációja van, reáliának tekint.² Vermes (2004) a *kultúraspecifikus kifejezést* javasolja, ez viszont más irányban tágitja ki a hagyományosan reáliáknak tekintett nyelvi jelenségek körét.

A szűkebb és tágabb meghatározások és a terminológiai sokféleség arra utal, hogy a reália (nyelvi reália, reálialexéma) fogalma még mindig nincs teljesen tisztázva, illetve több különböző felfogás létezik egymás mellett. A reáliákhoz sorolt különféle lexémacsoportok meglehetősen heterogének: egyes csoportok a referenciális jelentés, más csoportok a konnotációk, megint más csoportok az enciklopédikus ismeretek révén megvalósuló utalások szempontjából térnek el a többiektől. A legtöbb tanulmány nem tér ki arra az igencsak releváns kérdésre, hogy mi a viszony a *reáliák* és a *kultúraspecifikus* (kulturálisan kötött), illetve a *nyelvspecifikus* kifejezések között.

Az elméleti kérdések tisztázatlansága miatt az empirikus kutatás során a reáliák azonosítása nehézségekbe ütközik. Kiderül, hogy a reáliák, illetve reálialexémák kategóriája egyáltalán nem olyan kézzelfogható és jól körülhatárolható, mint ahogy feltételezni szoktuk. Az elméleti tisztázás igénye már korábban is felmerült (Lendvai 2005), és a jelen tanulmány ugyanezre tesz egy újabb kísérletet, remélve, hogy ezzel hozzájárul az empirikus kutatások szilárdabb elméleti alapokra helyezéséhez.

2. Kultúra és nyelv, kultúra- és nyelvspecifikus kifejezések

2.1. A kultúra

A *kultúra* meghatározása nem egyértelmű, és többféle értelmezés létezik (ld. például Kóbor 2007). Ennek a tanulmánynak nem célja, hogy a különböző felfogásokat itt részletesen tárgyalja. Mivel a fordítás az interkulturális

kommunikáció egyik válfaja, témánk szempontjából elég, ha áttekintjük azokat a kultúrameghatározásokat, amelyeket az interkulturális kommunikáció elméletei használnak.

Az interkulturális kommunikáció elméletei a kultúra több szintjét különítik el. Hall (1966, 1976, 1987) szerint a *technikai kultúrához* tartoznak például az ételek, italok, intézmények, a zene, a művészet, a látható viselkedés. A kultúra következő szintje Hallnál a *formális kultúra*: az illendőség, rituálék, szokások, beszéd-, öltözködési és viselkedésmódok. Ezen túl következik az *informális kultúra*: a cselekvéssel, kommunikációval, környezettel, idővel és térrel kapcsolatos gondolkodás- és viselkedési módok, az egyén és a társadalom kapcsolatának módjai, a versengés és együttműködés, gondolkodás, értékítéletek, jól ismert szövegekhez kapcsolódó konnotációk, illetve ismeretek, etnikai konnotációk, történelmi utalások, alakok, népi emlékezet stb. Trompenaars (1995) szerint a kultúrához tartoznak bizonyos tárgyak, termékek, továbbá az implicit alapfeltevések, normák és értékek. Hofstede (1980, 1994) szintén az értékeket hangsúlyozza. Ide tartoznak továbbá a szokásos eljárások és a rituálék, a példaképek, szimbólumok stb.

A Hall szerinti technikai kultúrára jó példát nyújtanak a reáliákhoz sorolt kifejezések egyes kategóriái. A formális kultúra példáiként említhetjük a kézfogás, meghajlás, taps vagy a kézcsók szokását. A lengyelek gyakrabban csókolnak kezet a nőknek, a németek pedig – akár családon belül is – gyakrabban fognak kezet, mint a magyarok. A szokások és viselkedési minták adott kontextusban nem feltétlenül fejeződnek ki verbális formában, de a legtöbb szokásnak és viselkedésmódnak van nyelvi vetülete is, és az előbbiekre utaló vagy azzal kapcsolatos kifejezések fontos részévé válhatnak magának a kultúrának is. A *húsvéti locsolkodás*, mint szokás, fontos része a magyar kultúrának, ugyanúgy, mint a *locsolkodás* szó és a locsolkodás során elmondott versikék. Az az angol szokás, hogy a menyasszonynak az esküvőn *valami régit, valami újat, valami kölcsönkértet és valami kéket kell viselnie*, verbális és nem verbális formában egyaránt kifejeződik.³ A tipikus viselkedési módokhoz és értékekhez tartozik például az, hogy kérhetünk-e ismeretlen embertől az utcán cigarettát.⁴ A Hall szerint az informális kultúrához tartozó, jól ismert szövegekhez kapcsolódó konnotációkra példa lehet a magyar kultúrában az *anyám tyúkja*, a *gittegylet*, az *Óperenciás tenger*, a *kiskakas gyémánt félkrajcárja* stb. konnotációi és asszociációi, történelmi alakokra vagy a népi emlékezetre utaló kifejezések, például *Árpád apánk*, *az igazságos Mátyás*, *kuruc*, *labanc*, *Kossuth apánk*, *Rózsa Sándor*, *a gyevi bíró* stb. A Trompenaars szerinti implicit alapfeltevések, normák és értékek kategóriájába tartozik például a lengyel kultúrában a *szívélyesség*, amely az egyik legfőbb kulturális érték, míg az angol kultúrában az egyén függetlensége, autonómiája, amelyet a *privacy* szó foglal össze (Wierzbicka 1991).

A kultúráközi kommunikáció elméletei megegyeznek abban, hogy a kultúra különböző rétegein belül azt a réteget tartják a legfontosabbnak, amelyik az adott csoport **viselkedésmintáit** meghatározza (ld. Holló 2008: 14–15), míg a felszínen megjelenő, explicit, látható kultúrát (az országismereti kurzusokban megjelenő, civilizációs témakörök szerint tárgyalt kulturális

ismereteket, az ún. nagybetűs Kultúrát) mintegy másodlagosként kezelik. Hofstede szerint (1984: 51) a kultúra **kollektív agyprogramozás**.⁵ Holló meghatározása (2008: 15) hasonló: „A kultúra a szocializációs folyamatban tanult közös értékek, ismeretek, viselkedési és kommunikációs minták, valamint attitűdök együttese, amelyek meghatározóak egy csoport tagjaira, és megkülönböztetik őket egy másik csoporttól.” A fentiek alapján az interkulturális kommunikáció irodalma a kultúrát – a jéghegy csúcsához és víz alatti részéhez hasonlítva – látható és láthatatlan kultúrára osztja (Brembeck 1977, Holló 2008). A látható kultúrához tartoznak a művészetek, irodalom, zene, történelem, ünnepek, öltözködés, néphagyományok, sport, ételek, étkezési szokások, építészet, földrajz, testbeszéd, adminisztratív szabályok, udvariassági rituálék, szimbólumok, szórakoztatás, hírességek, termékek, míg a láthatatlan kultúrához a beszéd- és viselkedési szokások, értékrendi és szemléletbeli jelenségek. Holló (2008: 16) a kultúra fogalmába besorolja a kultúrát hordozó nyelvi elemeket, a szókincs kulturális konnotációit, a nyelvi funkciókat, pragmatikai jellemzőket, valamint a szövegkezelés és a szöveg-szerkezet sajátosságait is.

Nem nehéz észrevenni, hogy a hagyományosan *reáliáknak* tekintett entitások a látható kultúrához sorolt területeket fedik le. Érdekes módon a fordítástudomány ezekre fordít kiemelt figyelmet.

2.2. Kultúra és nyelv

Közhely, hogy a kultúra és a nyelv között szoros kapcsolat van. A nyelvek közötti különbségek sok tekintetben a kultúrák közötti különbségeket tükrözik: a nyelv rögzíti azt a valóság szemléletet, amely egy adott kultúrában kialakult, és a továbbiakban befolyásolja az adott nyelven beszélők valóság szemléletét, gondolkodásmódját. A nyelv hordozza a kultúrát és a kultúra megőrzésének eszközéül is szolgál. A kultúra változásai a szókincs, a frazeológia és a pragmatika területén folyamatosan hatással vannak a nyelvre, míg a nyelvtani struktúra nem, vagy csak nagyon lassan változik.

A kultúra tehát sok tekintetben meghatározza a nyelvet, de a nyelv is hatással van a kultúrára, sőt a nyelvi relativitáselmélet szerint (Whorf 1956) a különböző nyelveket beszélő emberek gondolkodásmódját, világszemléletét az általuk örökségül kapott nyelv határozza meg. A nyelvi relativitáselméletnek ezt az erős verzióját ma kevesen fogadják el, de a mai szakirodalomban is találunk olyan adatokat, amelyek az elmélet gyengébb verzióját támogatják (Wierzbicka 1991, Kövecses 2006, Jarvis és Pavlenko 2008, Pavlenko 2006).

Nem feladatunk a nyelv és kultúra viszonyának részletesebb tárgyalása, csupán annyit kell megjegyeznünk, hogy az egyes nyelvekhez tartozó kultúrák nem monolitikus jellegűek, hanem különböző társadalmi csoportok vagy földrajzi terület szerint tagoltak (vö. például Holló 2008: 13), tehát nem minden tekintetben egységesek, és időben is változnak. Más oldalról viszont az eltérő nyelvet beszélő, de régóta egymás mellett élő népcsoportok kultúrája az eltérő nyelv ellenére is sok tekintetben hasonló lehet. A mai korban a globalizáció szintén elősegíti a kulturális hatások gyors terjedését (Lendvai 2007).

2.3. Nyelvspecifikus kifejezések

Mind a generatív, mind a kognitív nyelvészet erősen hangsúlyozza a nyelv univerzális vonásait, de mind a két irányzat szerint vannak az egyes nyelvekben olyan nyelvi elemek is, amelyek csak egy adott nyelvre jellemzők (nyelvspecifikusak), illetve amelyek visszavezethetők az adott kultúra sajátosságaira, tehát kultúraspecifikusak.

Könnyen belátható, hogy a *kuruc* és a *labanc*, illetve a *sheriff* és a *cowboy* szavak a magyar, illetve az amerikai kultúra speciális jeltárgyaira vonatkoznak, tehát kultúraspecifikusak. Az is világos, hogy a 20. századi magyar irodalomban előforduló *gémeskút*, *malomalja*, *fokos*⁶, *csendőrtollak*⁷, illetve a *kakastollak*⁸ szavak csakis a 20. századi magyar kultúra összefüggésében értelmezhetők, tehát (legalábbis az adott szövegben) kultúraspecifikusak.

Az egyes nyelvekre jellemző kifejezések és kifejezésmódok azonban nem mindig vezethetők vissza egyértelműen az adott nyelv kultúrájára. Minden nyelv másképpen tagolja a valóságot, a grammatika és a lexika szintjén egyaránt, ezért egy másik nyelvhez képest gyakorlatilag minden szó és minden nyelvtani szerkezet nyelvspecifikus (vö. Whorf 1956, Nida 1975, Fawcett 1997: 19–23). Ezeket a szegmentálási különbségeket esetenként visszavezethetjük a kultúrák eltéréseire, de sok esetben véletlenszerűnek tűnnek, vagy nem azonosítható egyértelműen, milyen kulturális tényezők játszanak vagy játszottak szerepet az adott vonások kialakulásában. Nem minden nyelvspecifikus vonásról állíthatjuk tehát egyértelműen, hogy egyúttal kultúraspecifikus is. Gyakran éppen a nyelvek sajátosságaiból következtetünk vissza a kultúrák (különösen a szemléletmód, a gondolkodásmód) eltéréseire. Ezzel azonban óvatosságnak kell lennünk, mivel az összefüggés sokszor nehezen bizonyítható.

Feltételezhető például, hogy a (hagyományos) magyar kultúrában nagyobb volt a rokoni viszonyok jelentősége, mint az angolban, ezért nincs a magyar *sógor*, *koma*, *ipam*, *napam* stb. szavaknak (egyszavas) megfelelője az angolban. (Az oroszban még a magyarnál is több megnevezés van a különböző rokoni kapcsolatok jelölésére.) A feltételezés bizonyítása azonban nyilvánvalóan nem egyszerű feladat, és ha túlságosan könnyedén hozunk kapcsolatba egyes nyelvi sajátosságokat alapvető szemléletbeli eltérésekkel, könnyen ingoványos talajra tévedhetünk.

Vegyünk egy jól ismert példát, az alapszíneket. Ezek megnevezései az egyes nyelvekben eltérnek, bár azonos valóságra vonatkoznak (Kövecses 2006: 33–37). Az eltéréseket részben magyarázhatják kulturális különbségek – a különböző színek eltérő jelentősége különböző kultúrákban, illetve az eltérő természeti környezet –, de nem világos, milyen kulturális tényezők miatt használ az orosz nyelv két külön szót (*синий* és *голубой*) arra a színre, amelyre a többi európai nyelv (köztük több rokon szláv nyelv) csak egyet (vö. magyar *kék*, angol *blue*, német *blau*, bolgár *синьо*, macedón *сино*, cseh *modrý* stb.).

A taxonómikus hierarchiák szerkezete is mutat olyan különbségeket, amelyek nehezen köthetők akár a természeti környezet, akár az adott népcsoport anyagi és szellemi kultúrájának, társadalmi gyakorlatának eltéréseihez. Nemigen tudjuk az eltérő kultúrával vagy gondolkodásmóddal magyarázni például

azt, hogy az angol nyelv hagyományos taxonómiája szerint a *madarak*, a *halak* és a *rovarok* nem tartoznak az állatok kategóriájába, mint a magyarban és más nyelvekben, hanem az utóbbinak mellérendelt kategóriákat alkotnak (Nida 1975, Heltai 1990), vagy hogy az angol nyelv a magyartól eltérően a hüvelykujjat (*thumb*) nem számítja az ujjak (*fingers*) közé.⁹ Ha találunk is ezekre a kérdésekre történeti magyarázatot, ezek a nyelvi különbségek nem köthetők a mai kultúrák közötti különbségekhez.

Míg a frazeologizmusok (idiomatikus kifejezések) jelentős részénél találhatunk kultúraspecifikus vonásokat, az egyszerű szókapcsolatok nyelvi különbségeiből általában nehéz alapvető kulturális (szemléletbeli) különbségekre következtetni. A *világos sör* román megfelelője a *bere blondă* ('szőke sör'), de nehéz lenne megmondani, milyen kulturális különbségek eredményezik ezt a nyelvi különbséget. A magyar *felhoz egy példát* és az angol *give an example* különbsége mögött is nehéz lenne valamilyen alapvető, kulturálisan meghatározott szemléletbeli különbséget felfedezni. Jól ismert tréfás példa az egyes nyelvek szemléletbeli különbségeinek illusztrálására az is, hogy a magyar *keresi a pénzt* (de nem találja), a (szorgalmas) német *megszolgálja (verdiene)*, az (üzleties) angol *csinálja (make)*, de további példák híján ebből sem lehet általános következtetést levonni (ráadásul az angol *earn* már nem illik bele az elképzelésbe).

Ugyancsak kérdéses, hogy mennyiben határozza meg a kultúra, a gondolkodásmód az ún. diskurzusjelölők meglétét vagy hiányát, illetve nyelvek közötti eltéréseit. Kétségtelen, hogy nem minden diskurzusjelölőnek van ekvivalense egy másik nyelvben, és a diskurzusjelölők használatának gyakorisága is eltér. A haladó nyelvtanuló akkor kezdi megközelíteni az anyanyelvi szintet, amikor már a diskurzusjelölők használatában is az anyanyelvi beszélők mintáit követi (vö. Moder és Martinovic-Zic 2004, Liao 2009). Ezzel együtt nem könnyű egyértelműen meghatározni, milyen kulturális vagy szemléleti különbségeket jelez az, hogy a németben gyakran használják a *ja*, az angolban a *well*, a magyarban a *szóval* diskurzusjelölőt (vö. Gósy 2013). Kevés nyelvben találunk a magyar *bezzeg*-nek megfelelő diskurzusjelölőt, tehát ez a szó kétségkívül nyelvspecifikus. Az azonban nem világos, hogy a magyar kultúrának mely szegmensével kapcsolatos. Biztosan annyit mondhatunk, hogy a diskurzusjelölők egy része, illetve használatuk nyelvspecifikus, és lehet, hogy jelentésük vagy használatuk valamilyen módon jellemző az adott kultúrára, de messzire vezető spekulációkba nem érdemes bocsátkozni.

Még kevésbé egyértelmű az egyes nyelvek grammatikai rendszerei és a kultúrák közötti összefüggés. A tiszteleti formák egyes nyelvekre jellemző bonyolult rendszere nyilvánvalóan kapcsolatban van az adott nyelvkultúrákkal, de vajon milyen kulturális különbségekhez köthető a névelők megléte vagy hiánya az egyes európai nyelvekben? Vagy milyen szemléletbeli különbséget jelez az, hogy a latin és neolatin nyelvekben a melléknév általában a főnév után áll, míg a germán és szláv nyelvekben, a magyarhoz hasonlóan, többnyire előtte, vagy hogy a magyarban a számnevek után egyes számban van a főnév, vagy hogy egyes balkáni nyelvekben a határozott névelő a szóvégehez csatlakozik?

Mint fent jeleztük, a kultúra és a nyelv között szoros kapcsolat van, de a közvetlen kapcsolatot nem lehet mindig bizonyítani. Nem lehet egyértelműen

kijelenteni, hogy minden nyelvi sajátosságot valamilyen alapvető, sokszor nem nyilvánvaló, közvetlenül nem érzékelhető kulturális sajátosság (valóságsszemlélet, implicit értékek stb.) határoz meg vagy határozott meg, és hogy minden nyelvspecifikus nyelvtani struktúra visszavezethető a kultúrák eltéréseire.

Összefoglalva tehát, az egyes nyelvek más nyelvektől eltérő nyelvspecifikus (nyelvtani, szemantikai, lexikai és pragmatikai) vonásai közül azokat tekinthetjük kultúraspecifikusnak, amelyeknél a kulturális meghatározottság egyértelműen megállapítható. Ellenkező esetben az adott sajátosságot csak (véletlenszerű) nyelvspecifikus vonásnak tekinthetjük.

2.4. Kultúraspecifikus kifejezések

Kultúraspecifikusnak vagy kulturálisan kötöttnek azokat a nyelvi elemeket tekinthetjük, amelyeket egy adott nyelvet vagy nyelvváltozatot beszélő népcsoport anyagi és szellemi kultúrája határoz meg (beleértve a viselkedést szabályozó értékeket és normákat), amelyeknek megléte vagy milyensége az adott kultúrához köthető, azzal magyarázható. Kulturálisan kötött lehet ezen elemek **referenciális jelentése**, a hozzájuk kapcsolódó, különböző **enciklopédikus ismeretek** és **konnotációk**, illetve a nyelvi elemek **használati módja**.

A kultúraspecifikus kifejezés fogalmával kapcsolatban többnyire egyes lexikai egységekre gondolunk, de a grammatikai struktúrák és a lexiko-szemantikai rendszerek általános vonásai is kapcsolatba hozhatók kulturális különbségekkel, főleg a gondolkodásmód és az értékítéletek területén. A kultúraspecifikus grammatikai elemek közé tartoznak például az egyes nyelvekben fontos szerephez jutó kicsinyítő képzők vagy a tiszteleti formák bonyolult rendszere.

Az egyes nyelvekre jellemző általános lexikai-szemantikai vonások is kapcsolatba hozhatók a kultúrával. Nemcsak egyes lexémák (*paprikáscsirke*, *gulyásleves* stb.) lehetnek kultúraspecifikusak, hanem az is, hogyan tagolja egy nyelv a valóságot szemantikai mezőkre. A valóság egyes elemei minden népcsoport számára azonosak, de ennek az azonos valóságnak a szegmentálását is befolyásolja az adott népcsoport kultúrája. Az adott kultúrában fontos fogalmakat lexikalizálja a nyelv, a kevésbé fontosakat nem, vagy csak összetett szavakkal, illetve alkalmi szókapcsolatokkal. A taxonómikus hierarchiák, az alapszintűnek tekintett egységek, a prototípusok, a keretek, forgatókönyvek, argumentumstruktúrák, a metaforák stb. nyelvek közötti eltéréseinek egy része véletlenszerűnek tűnik, de jelentős része az eltérő kultúrákra vezethető vissza (Kövecses 2006: 39–46, Gósy 2000). Az egyes szavak jelentésének metaforikus kiterjesztése például sokszor kulturálisan meghatározott: a magyar *zöld* szó egyik átvitt jelentése ('szabad': *zöld út*, *zöld utat ad*) a magyar (és európai) kultúrának ahhoz a sajátosságához köthető, hogy a közlekedési lámpák zöld színe ad engedélyt a járművek továbbhaladására.¹⁰ A szemantikai szerkezet kulturális kötöttségei azonban nem nyilvánvalók, az adott nyelv beszélői ezeket kevésbé érzékelik közvetlenül. Az általános, statisztikai módszerekkel megállapítható különbségek (az alapszintű kifejezések eltérései, az explicitég szokásos szintje stb.) inkább a **láthatatlan kultúrához** (valóságsszemlélet, gondolkodásmód, értékek) tartoznak, mint a láthatóhoz.

Az azonos valóságon kívül az egyes nyelvek olyan valóságot is tükröznek, amelyek nem azonosak minden népcsoport, minden nyelv és minden kultúra számára. A valóságnak ezen elemei részben az eltérő természeti, részben az eltérő társadalmi környezettel kapcsolatosak (utóbbiba beleértve a szellemi kultúrát is), így kulturális meghatározottságukat az adott nyelv (és más nyelvek) beszélői jobban érzékelik. Ez a **látható kultúra** területe, ide tartoznak a különböző természeti képződmények, tárgyak, emberek, tevékenységek és az emberi tevékenység által létrehozott anyagi és szellemi termékek. (Ez nagyjából meg egyezik azokkal a dolgokkal, amelyeket a fordítástudományban hagyományosan a reáliák közé szoktak sorolni.)

A lexikai egységeken túl a frazeológiai elemek is tükrözhetik a kultúrát, bár a nem metaforikus, nem idiomatikus kollokációk (*magas fal, fényes nappal* stb.) többségének nyelvek közötti eltérései nem hozhatók közvetlen összefüggésbe kultúrák közötti különbségekkel, és a metaforikus szókapcsolatok jelentős része is univerzális jellegű. A magyar *üres ígéret, üres szavak, üres fenyegetés, üres fecsegés* szókapcsolatok például szó szerint megfelelnek az angol *empty promises, empty words, empty threat* szókapcsolatoknak, így az alapvető metafora (A SZAVAK KONTÉNEREK) univerzálisnak tűnik. Mindenesetre az angol és a magyar összevetése esetén ezek a kifejezések nem kultúraspecifikusak.

Könnyebben felismerhető a kulturális meghatározottság az **idiomatikus kifejezésekben, szólásokban, hasonlatokban**, ugyanakkor ezek többségénél a kifejezésnek, mint egésznek a **referenciális jelentése nem kultúraspecifikus**, és a referenciális jelentés szempontjából más nyelvekben könnyen találunk megfelelő szót vagy kifejezést. A *meghal* jelentésben használt különböző kifejezések (*jobblétre szenderül, örök nyugalomra tér, fűbe harap, feldobja a talpát, beadja a kulcsot, leteszi a kanalat* stb.) referenciális jelentése ugyanaz, mint a *meghal*-é és a többi kifejezésé.

A frazeologizmusok esetében kultúraspecifikus vonás lehet, hogy **milyen fogalmakat fejez ki egy nyelv frazeológiai szókapcsolatokkal**, és ezekhez milyen nyelvi elemeket használ fel. Ez utalhat az adott fogalom, illetve az összetevők által jelölt fogalmak kulturális fontosságára, centralitására. Az angol *drinks like a fish/lord* kifejezés egyik összetevője sem kultúraspecifikus, és nem az a kifejezés által jelölt fogalom sem ('nagyon sokat, mértéktelenül iszik'). Az viszont, hogy a sokat ivó embert az angol a *hal*-hoz, illetve az *úr*-hoz hasonlítja (míg a magyar a *gödény*hez, illetve *kefekötő*höz), bizonyos mértékig kultúraspecifikusnak tekinthető, utal arra, hogy a jelölt fogalmak az adott kultúrában szaliensek, a figyelem előterében vannak.

Sok frazeologizmus **tartalmaz kultúraspecifikus összetevőket** (reálialexémákat): *Nem erőszak* a disznótor, *El van maradva* egy brosúrával, *Amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten* stb. A kifejezés egészét tekintve ezek – felfogásom szerint – kultúraspecifikus frazeologizmusok, de nem reáliák, illetve reálialexémák.

Ugyanakkor gyakran előfordul az is, hogy a frazeologizmusokat alkotó szavakban nincs semmi olyan, amit kultúraspecifikusnak tekinthetnénk. Mind az angol, mind a magyar kultúrában ismeretes tárgyak a *kulcs*, a *kanál* és a *vödör*, de a magyar csak az előbbi kettőt használja a 'meghal' értelmű, fent idézett

kifejezésekben, míg az angol csak az utóbbit (*kick the bucket*). Más oldalról közelítve, ha egy kultúrában valami nem ismeretes, vagy nincs jelentősége, akkor nyilvánvalóan nem alkotnak vele frazeológiai egységet. Így nem valószínű, hogy az eszkimók vagy a sivatagi népek a *fűbe harap*-hoz hasonló kifejezést hoznának létre. Sokszor véletlenszerűnek tűnik, hogy melyik nyelv milyen szavakat, illetve milyen képet használ egy frazeologizmus létrehozásában. Így például az öregséget a magyar az országúthoz hasonlítja (*öreg, mint az országút*), az angol a hegyekhez (*as old as the hills*). A különbség véletlenszerűnek tűnik, nem valószínű, hogy valami mélyreható kulturális különbséget jelez. (Egyébként a két kifejezés stilisztikai értéke és konnotációi is minden jel szerint azonosak.) Sokszor az is véletlenszerű, hogy miért van egyik nyelvben olyan frazeológiai fordulat, amely a másik nyelvből hiányzik. Véletlennnek kell tekintenünk, hogy a magyar *hazudik, mint a vízfolyás* kifejezésnek nincs angol megfelelője, hacsak nem akarjuk feltételezni, hogy a magyar kultúrában a hazugság fogalmának nagyobb jelentősége van, mint az angolban.

Kultúraspecifikus **konnotációkat** hordozhatnak a frazeologizmusokban szerephez jutó egyes szavak is. Az *iszik, mint a gödény/kefekötő* hasonlatnak a 'népies' vagy 'régies' konnotáció adhat kultúraspecifikus színezetet. Hasonló módon, bár az *otthagya őket, mint Szent Pál az oláhokat* kifejezésben a referenciális jelentés szempontjából ('váratlanul, magyarázat nélkül otthagyni valakit') nincs semmi kultúraspecifikus (a mondás könnyen helyettesíthető leíró jellegű kifejezéssel), az *oláh* népnév konnotációi és az a tény, hogy a kifejezés a váratlan otthagytást egy történettel hozza összefüggésbe (ami ugyan elhomályosult), a magyar kultúrához kapcsolja.

Megjegyzendő, hogy az idiomatikus kifejezésekben gyakran **elhomályosult az eredeti kapcsolat a kifejezés jelentése és az azzal kapcsolatos kulturális szegmens között**: míg a *fején találja a szöveget, nagy fába vágja a fejszét, feldobta a talpát, zsákbamacskát árul, mintha karót nyelt volna* jelentésében felismerhető az egyes összetevő elemek és a kulturális háttér összefüggése, addig a *láttam már karón varjút, eben gubát cserél, eb ura fakó, egy fabatkát sem ér, otthagya őket, mint Szent Pál az oláhokat* kifejezések eredeti jelentése és kulturális háttére már a magyar anyanyelvűek többsége számára sem világos.

Az idiomatikus kifejezések kultúraspecifikus vonásai tehát – amennyiben valóban vannak az adott kifejezésnek ilyen vonásai – leginkább a kifejezés stilisztikai értékéhez, a kifejezésben szereplő szavaknak a különböző, gyakran a nem látható kultúrára (történelmi, irodalmi, vallási háttér, konvenciók, gondolkodásmód stb.) vonatkozó utalásaihoz, konnotációihoz kapcsolódnak. A jelek szerint a frazeologizmusok kultúraspecifikussága széles skálán mozog, és erősen kontextusfüggő.

A kulturális háttér azonban nem csupán a szemantikai szerkezetet, a lexikai és frazeológiai egységeket határozhatja meg, illetve befolyásolhatja, hanem a nyelvhasználat pragmatikusvisztikai és szociopragmatikai aspektusait, a nyelvi konvenciókat és normákat, a pragmatikai helyénvalóságot is. Az adott kultúrától függ, hogy az egyes beszédaktusokat különböző situációkban milyen direkt vagy indirekt nyelvi formákkal fejezi ki egy nyelv, mikor milyen nyelvi kifejezé-

seket tekint helyénvalónak, hogyan fejezi ki az udvariasságot, melyek a fatikus nyelvhasználat szinterei és formái, mikor használ iróniát, célzásokat, milyen mértékben támaszkodik az expliciten kódolt információkra, illetve következtetésekre stb. A kultúraspecifikus nyelvhasználat nyelvi oldalról szoros kapcsolatban van a formulaszerű nyelvhasználattal, a kultúra oldaláról a szokásokkal, szemléletmóddal, értékekkel, tehát a kevésbé látható kultúrával. A kifejezésekben szereplő összetevők önmagukban nem feltétlenül nyelv- vagy kultúraspecifikusak, és nem annyira a referenciális jelentésben térnek el más nyelvektől, mint a konnotációk és a kapcsolódó enciklopédikus ismeretek tekintetében.

Wierzbicka (1991) szerint a lengyel nyelv a tanácsadás beszédaktusát tipikusan explicit performatív igével (*ja ci radze*, ‘azt tanácsolom neked’) valósítja meg. Az angol nyelv viszont jóval kevesebbszer használ explicit performatív igét: az *I advise you* helyett inkább indirekt nyelvi formákat használ. A tanácsadás, kínálás, véleménykifejtés beszédaktusaiban jelentkező eltéréseket Wierzbicka a kulturális alapértékek eltéréseivel hozza kapcsolatba.

Az interkulturális kommunikáció irodalmából számos példát idézhetnénk arra is, amikor két kultúra a helyénvalóság tekintetében tér el egymástól, például hogy megkérdezhetjük-e egy ismeretlentől, mennyi a fizetése, hány kiló a súlya (Jeong 2006), vagy hogy kérhetünk-e ismeretlentől az utcán cigarettát (ld. fent).

A kultúraspecifikus grammatikai jelenségek között már említett tiszteleti formákat a kultúraspecifikus (szocio)pragmatikai jelenségek között is megemlíthetjük. Ezek szoros kapcsolatban vannak azzal, hogyan szabályozza az adott kultúra a nyelvi viselkedést különböző kontextusokban, hogyan kezeli a tiszteletadást, az udvariasságot, a távolságtartást és a hatalmi viszonyokat.

A keleti nyelvek helyett itt nézzünk meg egy magyar és egy angol példát. A régi magyar filmekben gyakran előforduló *Szervusz, öcsém, én vagyok az idősebb* kifejezésben nem annyira a szavak referenciális jelentése kultúraspecifikus, hanem az, hogy ez a kifejezés a tegezés felajánlásával egyenértékű, és a távolság csökkentését javasolja. Ugyanezt az angol a keresztnév használatára való áttéréssel jelzi: ha egy filmben a *Mr. Taylor*-ként megszólított személy azzal válaszol, hogy *Frank* vagy *Call me Frank*, az körülbelül ugyanazt jelzi, mint a magyar *tegeződjünk*.

A pragmatikai jellegű kultúraspecifikus nyelvi megnyilvánulások közé sorolhatjuk a diskurzusjelölők használatát is, amennyiben ezek jelentése vagy használati gyakorisága bizonyíthatóan összefügg alapvető, kulturálisan meghatározott gondolkodás- és magatartásmódokkal (ld. fent 2.3.).

A szövegszerkesztés módjainak különbségeit szintén a nyelvhasználat kultúraspecifikus vonásai közé sorolhatjuk (Holló 2008). A kontrasztív retorika által feltárt különbségek főleg bizonyos írott szövegtípusokban jelentkeznek, és a fordításban is szerepet játszhatnak (Károly 2007).

Kultúraspecifikus jelentést hordoznak az irodalmi utalások is (Leppihalme 1997). Az *All the King's Men* regénycím (Robert Penn Warren 1946) annak mond valamit, aki ismeri a *Humpty Dumpty* című angol gyermekverset. Az irodalomból származó utalásokat a köznyelv is gyakran használja, de az utalás eredete sokszor elhomályosodik, így a kifejezés egyszerű frazeologizmussá válik.

Így például a mai magyar fiatalok jelentős része ismeri a *zúgva száll, mint a győzelmi zászló* vagy a *titkos féreg foga rág* kifejezést, anélkül hogy az eredetét ismernék.¹¹

2.5. Nyelvspecifikus és kultúraspecifikus

A nyelvspecifikus elemek lehetnek kultúraspecifikusak vagy nem kultúraspecifikusak. (Természetesen nem választhatjuk szét mereven a két kategóriát, és az azonosítás egyes esetekben igencsak nehéz.) A kultúraspecifikus elemek szintén lehetnek nyelvspecifikusak vagy nem nyelvspecifikusak. Ez utóbbi esetben a kultúraspecifikus kifejezésnek van ugyan megfelelője (egy) más nyelv(ek)ben, de a használati módja kultúraspecifikus. Ezért nem célszerű a kultúraspecifikus kifejezéseket a nyelvspecifikus kifejezések alosztályaként megjelölnünk, inkább egymást metsző halmazoknak kell tekintenünk őket.

A nyelvspecifikus és a kultúraspecifikus kifejezések közötti viszonyokat szemlélteti az 1. táblázat.

1. táblázat

A nyelvspecifikus és a kultúraspecifikus kifejezések közötti viszonyok

Nyelv		Egymáshoz képest a két kifejezés	
magyar	angol	nyelvspecifikus	kultúraspecifikus
folyó	river	-	-
villám	lightning	-	-
tó	lake/pond	+	-
félszemű	one-eyed	+	-
kuruc	-	+	+
pogácsa	-	+	+
köszönöm	thank you	- (+)	+
szeretlek	I love you	- (+)	+

A magyar *köszönöm* és *szeretlek* mint pragmatikai formulák – eltekintve attól az általános nyelvtani különbségtől, hogy a magyar kihagyja a névmásokat, az angol viszont megtartja, nem nyelvspecifikusak az angol *thank you*-hoz vagy *I love you*-hoz képest. Kultúraspecifikus viszont a használati módjuk: ha az angol kultúra kontextusában a kínálásra azt válaszoljuk, hogy *thank you*, azt úgy értelmezzük, hogy *köszönöm*, *nem*. Az amerikai angol *I love you* kultúraspecifikussága a magyar *szeretlek*-hez képest pedig abból adódik, hogy ezt a kifejezést az amerikai angol kultúrában jóval gyakrabban (bizonyos helyzetekben előre megjósolható módon) használják.

2.6. Reáliák, reálialexémák

A kultúraspecifikus kifejezéseken belül külön csoportot alkotnak, illetve alkothatnak a **kultúraspecifikus lexikai egységek**, a *reáliák*. Ez a kifejezés eredetileg az anyagi kultúra sajátosságos jeltárgyait jelölte, majd kiterjesztették a természeti környezetre, a társadalmi szervezetre, a szellemi kultúra (irodalom, történelem, zene) fogalmaira is. A fordítástudományi szakirodalom a *reáliák* kifejezést a *reáliák megnevezése* értelemben használja.

Mivel a *reália* jeltárgyat és a jeltárgy megnevezését is jelentheti, célszerűbb a *reálialexéma* kifejezést használnunk (Mujzer-Varga 2007, 2009), hogy a jeltárgyakat és a jeltárgyak megnevezéseit elkülönítsük.

Míg a kultúraspecifikus kifejezés esetében a kultúraspecifikusság adódhat a referenciális jelentés, a konnotatív jelentés(ek) vagy az enciklopédikus ismeretek egyediségéből, és a kultúraspecifikusság megnyilvánulhat grammatikai, lexikai vagy nyelvhasználati sajátosságokban is, addig a *reália*, illetve *reálialexéma* terminus csak lexikai egységekre vonatkozik, és a **referenciális jelentés** kulturális meghatározottságát tekinti döntő szempontnak. Ezzel – kimondva vagy kimondatlanul – sokszor együtt jár az a feltételezés is, hogy a reáliák jeltárgyai hiányoznak más kultúrákból. Ezt a felfogást tükrözik a reáliák meghatározásai és osztályozási rendszerei is (Vlahov és Florin 1980, Klaudy 1994).

Megjegyzendő, hogy a fordítás nehézségeit nem annyira a reáliák referenciális jelentése, hanem konnotációik és/vagy a kapcsolódó enciklopédikus ismeretek okozzák. Ezt felismerve, egyes szerzők a reáliák fogalmába besorolják azokat a lexémákat is, amelyek a referenciális jelentés szempontjából jól működő szótári ekvivalenssel rendelkeznek más nyelvekben (ld. a 2.6. részben), de konnotatív jelentésük révén a forrásnyelvi olvasó számára valamilyen többlettartalmat fejeznek ki (Valló 2000: 44, Forgács 2004: 40).

A reáliák, illetve reálialexémák fogalmába sokan beleértik az összes kultúraspecifikus nyelvi elemet és nyelvhasználati módot, a frazeologizmusokat, az irodalmi és történelmi utalásokat, a célzásokat, a pragmatikai helyénvalóságot stb. (Forgács 2002, 2004, 2007a, Tellingner 2003). Ezek jelentős része azonban nem felel meg a *reália* eredeti jelentésének: nincsen nyelven kívüli *jeltárgya* és nem *lexéma*, így nehezen sorolható a *reálialexémák* kategóriájába. Így például a kultúraspecifikus grammatikai szerkezeteket, lexiko-szemantikai rendszereket, stilisztikai sajátosságokat vagy nyelvhasználati módokat, amelyek egy nyelvkultúra implicit alapfeltevéseit, normáit és értékeit, azaz a nem látható kultúrát fejezik ki, nem sorolhatjuk egy **lexikai** kategóriába. A nem lexikai jellegű kultúraspecifikus kifejezéseket nem tekinthetjük reáliáknak, illetve reálialexémáknak – ezeket tehát csak a *kultúraspecifikus kifejezések* tágabb kategóriájába sorolhatjuk be.

A frazeologizmusok egy része lexéma értékű, és amennyiben kultúraspecifikusak, besorolhatók a reálialexémák kategóriájába. Így például az angol *trooping the colour* ('királynő születésnap díszszemléje') kifejezést¹² reálialexémának tekinthetjük. Ha azonban a reálialexémák meghatározásában a referenciális jelentést tartjuk döntő szempontnak, és olyan lexémákat sorolunk ide, amelyeknek jeltárgya nem létezik más kultúrákban, akkor a frazeológia na-

gyobbik része nem tartozik ide. A *húzza a lóbórt* ('horkol, horkolva alszik'), a *veri, mint szódás a lovát* ('erősen üti'), az *üti-vágja, mint a répát* ('erősen üti') stb. kifejezések által jelölt cselekvések nem kultúraspecifikusak. Bár ezek a kifejezések tartalmazhatnak olyan lexikai egységeket, amelyeket reáliának tekinthetünk (*szódás*), ezek az *utóbbiak* a kifejezés egészének referenciális jelentését nem határozzák meg, csupán a konnotatív jelentésekhez járulnak hozzá. A frazeológiai egységek jelentős része tehát kultúraspecifikus konnotációkkal rendelkezik, de nem sorolható a reálialexémák közé.

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy a reálialexémák a kultúraspecifikus kifejezéseken belül egy szűkebb csoportot alkotnak. Vannak olyan frazeológiai egységek, amelyek megfelelnek a reálialexéma kritériumainak, de a frazeológia nagyobb része inkább csak a tágabb kultúraspecifikus kategóriába fér be, illetve még ez utóbbiba se.

A reálialexémák elkülönítése más kultúraspecifikus elemektől nem mindig egyszerű, nyilvánvalóan sok a határeset. Ennek ellenére nem látszik sem elméletileg megalapozottnak, sem gyakorlatilag célszerűnek a reália fogalmát minden kultúraspecifikus nyelvi jelenségre kiterjeszteni.

2.7. A kulturális kötöttség relativitása

Többen rámutattak arra, hogy a kulturális kötöttség viszonyfogalom (Valló 2002, Forgács 2004, Vermes 2004, Lendvai 2007, Heltai 2007). Ennek okait a jelen részben részletesen megvizsgáljuk.

2.7.1. Egy másik kultúrához képest

A kulturális kötöttség viszonylagos, mert nem önmagában létezik, hanem **mindig egy másik kultúrához képest** (Vermes 2004, Lendvai 2007, Heltai 2007). Egy bizonyos nyelvtani szerkezet, lexikai egység vagy nyelvhasználati mód kulturálisan kötöttnnek bizonyulhat, ha *A* nyelvkultúrát *B* nyelvkultúrához hasonlítjuk, de könnyen lehet, hogy *C* nyelvkultúrához képest nem az. Az orosz *borscs* – a magyarhoz képest – kultúraspecifikus, de a lengyelhez és más kelet-európai nyelvkultúrákhoz (ukrán, belorusz) képest nem az: a lengyel *barszcz* és az orosz *борщ* lényegében ugyanaz a leves. A lengyel *bigos* hasonló a magyar székelykáposztához, de mégsem ugyanaz, tehát a magyarhoz képest kultúraspecifikus; a litvánhoz képest viszont nem. A *töltött káposztát* jellegzetes magyar ételnek tekintjük, és ha a magyart az angol kultúrával vetjük egybe, akkor kultúraspecifikus lexéma (sőt reálialexéma). Más a helyzet, ha a magyart a románnal hasonlítjuk össze: a román *sarmale* ugyanúgy készül, mint a magyar *töltött káposzta*, így magyar–román összehasonlításban a *töltött káposzta* nem kultúraspecifikus. A *bryndzové haluški*, mint tipikus szlovák étel, az angolhoz képest kultúraspecifikus; a magyarhoz képest nem – ezt az ételt *sztrapacska* néven nálunk is ismerik.

A reálialexémák a legtöbb meghatározás szerint olyan jeltárgyakra vonatkoznak, amelyek más kultúrákban nem léteznek. Ilyen reálialexémák például (Vlahov és Florin kategóriái szerint) a földrajzi nevek (*Gretna Green*), a tör-

ténelmi személyek és események (*Hunyadi, aranybulla*) megnevezései, egyes néprajzi reáliák (*csárdás, regölés, betlehemezés*) stb. Ugyanakkor a reáliák más kategóriái esetében már nem ilyen egyszerű, hogy létezik-e a jeltárgy egy másik kultúrában. A legtöbb esetben kiderül, hogy a reálialexémaként azonosított kifejezéshez **hasonló** referenciális jelentéssel rendelkező lexéma létezik más nyelv(ek)ben is, és a kontextustól függ, hogy a hasonló fogalmakat azonosnak tekintjük-e, vagy a hasonlóság mellett meglévő különbségeket számítsuk-e döntőnek. A döntés sokszor nyilvánvalóan attól is függ, hogy honosító vagy idegenítő megközelítést alkalmazunk-e. Az is lehet, hogy egyes kontextusokban számít a különbség, másokban nem. Így néhány sorral feljebb azt mondtuk, hogy az orosz *borscs* a lengyelhez és más kelet-európai nyelvkultúrákhoz képest nem kultúraspecifikus; ugyanakkor vannak eltérések az orosz, ukrán, lengyel, belorusz stb. elkészítési módok között, tehát lehetnek olyan kontextusok, amikor a különbségek dominálnak. Ezért nem jelenthetjük ki egyértelműen, hogy az orosz *борщ* és a lengyel *barszcz* egymáshoz képest nem kultúraspecifikus. Valamilyen mértékig **hasonlít** egymáshoz a *vodka* és a *pálinka* – tehát mondhatjuk-e, hogy a *vodka* jeltárgya hiányzik a magyar kultúrából? Hasonló módon viszonyul egymáshoz a magyar, az angol és a tibeti *tea*, hiszen mindegyik tealevélből készül – ugyanakkor különbségek is vannak: az angolok gyakran tejjel isszák a teát, a tibeti teába pedig jakvaját tesznek. Reálialexéma-e tehát az angolról magyarra vagy tibetiről magyarra fordítás során a *tea*, illetve *po cha* szó? Létezik-e a magyarban a *tea*, illetve a *po cha* jeltárgya?

Ugyanez a dilemma nagyon sok más lexéma esetében felmerül. Ha csak a referenciális jelentést nézzük, az alapvető hasonlóságok mellett nagyon sok különbség is lehet két nyelv szótári ekvivalensnek tartott szavai között: a magyar *kenyér*, a német *Brot* és az angol *bread* sem egészen ugyanaz (vö. Fawcett 1997: 21).

Az is előfordul, hogy a jeltárgy létezik a két összehasonlított kultúrában, de csak az egyikben lexikalizált. Az angolban nincsen a magyar *ezüstvasárnaphoz* hasonló kifejezés, a fogalom ('the second Sunday before Christmas') azonban ismert. A lexikalizáltság természetesen arra utal, hogy a magyar kultúrában ez fontosabb fogalom, mint az angolban, de a fogalom az utóbbiban is létezik. A lexikalizáltság, illetve a lexikalizáltság hiánya tehát indirekt módon visszavezethető kulturális különbségekre. Más esetekben azonban nehéz a lexikai különbségeket kulturális eltérésekhez (a fogalom relatív fontossága) kötni. Nem világos, milyen kulturális jelentősége van annak, hogy az orosz nyelvben meglévő *цумку* szónak ('24 óra') sem az angolban, sem a magyarban nincs megfelelője. (Barhudarov (1975: 90) szemléletesen mutatja be a napszakok megnevezéseinek eltéréseit az angol és az orosz nyelvben.)

A jeltárgy hiányával kapcsolatos feltételezés azért is nehezen tartható, mert sok esetben van jeltárgy, csak a fogalmak rendszere az, amely teljesen eltér. Hagyományosan nehezen feleltethető meg egymásnak az angol és a magyar egyetemi szervezetre és beosztásokra vonatkozó szókincs. Ha a *college* szót a *főiskolának* feleltetjük meg, akkor mit kezdünk a *university college* kifejezéssel? Hogyan fordítsuk angolra a *főiskolai kar, főiskolai tanár, docens* stb. kifejezéseket (Heltai 2007)? Hasonló kérdésekre hívja fel a figyelmet Horváth (2004) is.

2.7.2. Poliszém szavak: nem minden jelentésükben

Lendvai (2007) arra is felhívja a figyelmet, hogy a poliszém szavak többnyire csak egy bizonyos jelentésükben tekinthetők reáliának, míg más jelentéseikben nem. Magyar–angol összevetésben a *bíró* megfelel a *judge* szónak, de egy másik jelentésében (‘helység elöljárója’) már reálialexémának mutatkozik, és nem fordítható a *judge* szóval.

2.7.3. Kontextusfüggő

Már az eddigiekből is kirajzolódik, hogy a kultúraspecifikusság a **kontextustól** függ. Adott kontextusban még olyan lexémák is kultúraspecifikusnak (reálialexémának) bizonyulhatnak, amelyeknek állandó szótári ekvivalense van az összehasonlításban szereplő másik nyelvben. Az angol *field* szó által kifejezett fogalmat általában nem tartjuk kultúraspecifikusnak, a legtöbb esetben jól megfeleltethető a magyar ’mező’ szónak. A következő mondatból azonban kiderül, hogy az angol *field* és a magyar *mező* nem teljesen azonos fogalomra vonatkozik.

- (1) In a field behind the house there are some cows.

Miért használ határozatlan névelőt az angol ebben a mondatban? Magyarul nyilván azt mondanánk, hogy *A ház mögött, a mezőn néhány tehén van.* Csak-hogy az angol vidéket sövények és kőkerítések tagolják **mezőkre**, míg a magyar *mező* általában nincs ilyen módon lehatárolva.¹³

A fenti példában a *field* váratlanul megmutatkozó kultúraspecifikus jellege nem feltétlenül okoz gondot a fordításban. A tágabb szövegösszefüggéstől függ, van-e jelentősége ennek az eltérésnek. A kultúraspecifikus vonások jelentőségét fokozza az olyan kontextus, ahol az adott reálialexémából a forrásnyelvi olvasó olyan következtetéseket vonhat le, amelyeket a célnyelvi olvasó nem vonhat le (a referenciális jelentés tekintetében ekvivalens) célnyelvi megfelelőiből. Christie *Halál a Niluson* című detektívregényében Poirot fontos következtetést von le abból a tényből, hogy az egyik szereplő beleszól ismeretlenek társalgásába, holott az *old school tie*-t (‘régis iskolai nyakkendő’) viseli. Bár az *iskolai nyakkendő* nem része a magyar kultúrának, a kifejezés minden további nélkül fordítható és érthető, amíg csupán a referenciális jelentésről van szó; azzal az ismerettel azonban már nem minden magyar olvasó rendelkezik, hogy jellemzően milyen viselkedési szabályokhoz tartja magát az, aki a régi iskolai nyakkendőt viseli.¹⁴

Más oldalról előfordul, hogy az önmagában reáliának számító kifejezés kultúraspecifikussága adott kontextusban semlegesítődik. Bár *Mohács* nevéhez erősen tapadnak a *mohácsi vésszel* kapcsolatos konnotációk, a *Holttestet találtak a Dunában Mohácsnál, a Sokac-révnél* újságcím talán nem hívja elő ezeket, és a fordítónak sem okozhat gondot.

A magyar *icce* szót reáliának tekinthetjük: nem felel meg pontosan sem az angol *pint*, sem az orosz *кварт* szónak (az *icce* 7-8, a *pint* 4-6 deciliter,

a *κωρμα* majdnem egy liter). A következő mondat fordításában azonban nem ez az eltérés lényeges, és ha a fordítás a konnotatív jelentést (‘régi úrmérték’) visszaadja, akkor sikeres.

- (2) [...] s azóta a tehén (kérdézzék meg kendtek a Krátki-familiától) tizennégy **icce** tejet ad naponkint. (Mikszáth: Szent Péter esernyője)

2.7.4. *Transzkulturalitás*

A kultúraspecifikusság viszonylagossága annak is köszönhető, hogy az egyes kultúrák átveszik egymás kulturájának elemeit és megnevezéseit, tehát egyes reálialexémák **transzkulturálissá** válnak (Pedersen 2005, Lendvai 2007). Ez a tendencia különösen felerősödött ma, a globalizáció korában (Lendvai 2007). Az ún. transzkulturális kifejezéseket (*borscs, cowboy, haiku, jacuzzi, jakobinus, pizza, poncho, praliné, sheriff, szekus, szusi, whisky* stb.) tulajdonképpen nem tekinthetjük reálialexémáknak, de egyes esetekben nehéz megmondani, hogy vajon a befogadó kultúra teljes mértékben honosította-e már az adott kifejezést, másrészt a transzkulturális kifejezések a kontextustól függően megőrizhetnek valamit eredeti kultúraspecifikusságukból.

A transzkulturális kifejezések jelentése, illetve használati módja az átvevő kultúrában kisebb-nagyobb mértékben eltérhet az eredeti kultúra összefüggésében érvényes jelentéstől, vagy használati módtól, illetve más konnotációi lehetnek, mint a kölcsönző kultúrában. A konnotációk (mint például a latinizmusokéi is) elsősorban az idegen hangzással, idegen kultúrával kapcsolatosak.

A *seriff* szót a magyar nyelv is használja, de a vadnyugati filmekkel kapcsolatos konnotációk miatt a hivatalos dokumentumokban előforduló *sheriff* szó nem fordítható magyarra ezzel a szóval (Horváth 2004). A más nyelvkultúrákból átvett szavak és kifejezések egyébként is hosszabb-rövidebb ideig hordozzák az „idegen szó” konnotációt („ez X vagy Y nyelvkultúrából származik”), amit a fordítás – különösen, ha arra a nyelvre történik, amelyből a kifejezés eredetileg származik – többnyire nem tud visszaadni. Mivel az eredeti kultúrában nincs a kifejezésnek ilyen konnotációja, a transzkulturális kifejezés valamilyen mértékig mindig kultúraspecifikus marad.

2.7.5. *Konnotációk, stilisztikai érték*

A reálialexémák meghatározása során azt is meg kell fontolnunk, hogy ide soroljuk-e az olyan lexikai egységeket, amelyeknek a referenciális jelentés szempontjából van olyan szótári ekvivalense más nyelvekben, amelyek ténylegesen azonos jelentést fejeznek ki, de bizonyos konnotációik kultúraspecifikusnak tekinthetők. Ilyenek például egyes számnevek. A 3-as, a 7-es, a 12-es és 13-as szám bizonyos kultúrákban kitüntetett, és speciális konnotációk kísérhetik őket (*szentháromság, három a magyar igazság; hét szentség, hét nyelven szól, hét főbűn, hétvezérek, heten vagyunk, mint a gonoszok; tizenkét tanítvány, tizenkét kőműves, tizenkettőt üt az óra, a tizenkettedik órában, péntek 13-a volt* stb.). A kínai és a japán nyelvben a négyes számot a halállal asszociálják (Phillips 2001). Úgy

gondolom, hogy a fenti kérdésre adott válasz csakis *nem* lehet: a számokat nem tekinthetjük reáliáknak, nem egy adott kultúra jellemző tárgyait vagy fogalmainak jelölik. Ugyanakkor bizonyos konnotációik, különösen szókapcsolatokban, **kultúraspecifikusak** lehetnek.

Hasonlóképpen kérdéses, hogy reáliák-e azok a szavak, amelyeknek referenciális jelentésükben jól működő szótári ekvivalensük van más nyelv(ek)ben, de stilisztikai szempontból jelölt kifejezések. Ide tartoznak a semleges stilisztikai értékű szavak stilisztikailag jelölt szinonimái. A magyar *tót* népnév referenciális jelentése minden nyelvre fordítható a magyarban is létező, stilisztikailag semleges *szlovák* szó ekvivalenseivel. A *tót* tehát nem reálialexéma, bár konnotációi és a kapcsolódó enciklopédikus ismeretek alapján kultúraspecifikusnak tekinthető.

A konnotatív jelentések nem feltétlenül kultúraspecifikusak. A *staničli* és a *zacsí*, a *zacsó* szóval szemben, informális, bizalmas jellegűek, de nehéz lenne meghatározni, hogy a hozzájuk kapcsolódó konnotációk a magyar kultúra mely szegmensével kapcsolatosak. A *dohány* ('pénz') szleng kifejezés sem kultúraspecifikus: referenciális és konnotatív jelentései elég pontosan megfelelnek az angolban és amerikaiban használatos ilyen értelmű szleng kifejezéseknek (*dough*, *potato* stb.).

Nem igazán illenek a reálialexémák kategóriájába az idegen szavak sem. A 19. századi és korábbi magyar kultúrára (és irodalomra) jellemző volt a latin szavak használata, de az *almárium*, *processzió*, *installáció*, *domine fráter*, *punktum*, *amice* kifejezések referenciális jelentése egyáltalán nem a magyar (vagy a latin) kultúra sajátos jeltárgyaira vonatkozik; a referenciális jelentés szempontjából tehát aligha lehet ezeket a szavakat reálialexémáknak tekinteni. Ugyanakkor, mivel a magyar nyelvben való használatuk jellemző volt a magyar kultúra egy bizonyos szakaszára, ezeket a kifejezéseket (bizonyos mértékig) kultúraspecifikus (magyar) kifejezéseknek tekinthetjük.

2.7.6. *Centralitás*

Relatív a kulturális kötöttség fogalma azért is, mivel az egyes kultúraspecifikus kifejezések által jelölt fogalom jelentősége az adott kultúrában változó, mint ahogy az is változó, hogy milyen mértékben jellemzi az adott nyelvkultúrát alkotó csoportok egészét. Ily módon a *birsalmasajt* kevésbé kultúraspecifikus, mint a *halászlé*, és a *kőrísa* kulturális jelentősége kisebb, mint a népdalokban is előforduló más fáké (*jegenyefa*, *szomorúfűz* stb.; Heltai 2007). Azt is mondhatjuk, hogy egy nyelvkultúrán belül is vannak kulturálisan kötött kifejezések. Az egyes vidékek ételei, italai, stb. ugyanazon nyelvkultúra más földrajzi vagy társadalmi csoportjai számára „intra-kultúraspecifikusak” lehetnek. Ilyen kifejezés például a magyarban a Nyugat-Magyarországon ismert *csiripiszli* is.¹⁵

2.7.7. *Időbeli változás*

Egy adott nép kultúrája időben is gyorsan változik: az 1950-es évek „kultúrshavai” és fogalmait (*lódenkabát*, *disszidál*, *kalóriapénz*, *davajgitár*, *szakérettségi*, *sztahanovista*, *revizionista*, *agitprop bizottság* stb.) ma már csak az

idősebb nemzedék ismeri (ld. Burget 2008, Heltai 2008). Ugyanakkor sok új kölcsön szó kerül be a nyelvbe, amelyeknek egy része gyorsan meghonosodik, így a fordítás során ezeket a szavakat már nem tekinthetjük reálialexémáknak (*vodka, szusi, pizza*, stb., ld. Lendvai 2007).

Az utóbbi években gyorsan változtak nálunk a tegezés és magázás szabályai és a megszólítások is. Ez azt jelenti, hogy a nyelv kultúraspecifikus vonásai – még a kultúra legidőtállóbb rétegét, az *implicit alapfeltevések, normák és értékek* kategóriáját tekintve is – változnak.

2.7.8. Kultúraspecifikus vs. nyelvspecifikus

A kulturális kötöttség relatív fogalom azért is, mert a nyelvspecifikus és a kultúraspecifikus elemek közötti határ elmosódó (ld. fent). Az *agresszív* szó könnyen fordítható az egyes európai nyelvek között, gyakorlatilag ugyanaz a hangsor ugyanazt a fogalmat és ugyanazt a negatív konnotációt fejezi ki a legtöbb európai nyelvben, de nehezen fordítható kínaira (Wong 2007). A kínai nyelv tehát nem lexikalizálta ezt a fogalmat – de vajon nyelvspecifikus vagy kultúraspecifikus különbségről van-e szó? Nyilván inkább az előbbiről, hiszen aligha feltételezhetjük, hogy a kínai kultúrában nincs szerepe az agresszióknak.

3. Összefoglalás: nyelvspecifikus, kultúraspecifikus, reália

Összefoglalva a fentieket, úgy gondolom, hogy az egyes nyelvek különböző nyelvtani, lexikai és nyelvhasználati vonásai **nyelvspecifikusak**, ha az adott vonás a vele összehasonlított másik nyelvben vagy más nyelvekben nem található meg, és ha az adott sajátosságot nem lehet egyértelműen a nyelvhez kapcsolódó látható vagy láthatatlan kultúrával magyarázni.

Kultúraspecifikusnak tekinthetjük azokat a nyelvi elemeket, szerkezeteket, nyelvhasználati módokat, amelyek a referenciális és a konnotatív jelentések, a kifejezéshez kapcsolódó enciklopédikus ismeretek vagy a nyelvhasználati módok tekintetében az adott kultúrával kapcsolatba hozhatók, azzal magyarázhatók, ugyanakkor az összehasonlításban szereplő más nyelvkultúrákban nem találhatók meg vagy jelentősen eltérnek.

A kultúraspecifikus kifejezések között elkülöníthetjük a **reálialexémák** kategóriáját, amelyek elsősorban az adott kultúra látható, illetve könnyen észlelhető elemeit (tárgyak, személyek, társadalmi szerepek, társadalomszervezés, tevékenységi formák stb.) nevezik meg.

Mind a kultúraspecifikus kifejezés(mód), mind a reálialexéma viszonyfogalom, az összehasonlított nyelvkultúráktól, a hasonlóság, illetve különbözőség mértékétől, a kontextustól és a nyelvi érintkezések során kialakuló transzkulturalitástól függ. Az egyes kategóriák – nyelvspecifikus és kultúraspecifikus, kultúraspecifikus és reálialexéma – közötti határ elmosódó.

A fentieket figyelembe véve, a fordítástudományi kutatások során aligha hasznos, ha a *reália* terminust minden kultúraspecifikus kifejezésre kiterjesztjük. Célszerűbb, ha a reálialexémák fordításának kérdését a tágabb kategóriába

(kultúraspecifikus nyelvi elemek és kifejezésmódok) ágyazva vizsgáljuk, pontosan megjelölve, hogy ezen belül a jelenségek mely csoportjait tanulmányozzuk, nem felejtkezve el arról, hogy az egyes kategóriákat a gyakorlatban nem lehet mereven elválasztani.

Irodalom

- Ádám P. 2004. *Francia–magyar kulturális szótár*. Budapest: Corvina.
- Barhudarov I. Д. Бархударов
- Bart I. 1998. *Angol–magyar kulturális szótár*. Budapest: Corvina.
- Bart I. 2000. *Amerikai–magyar kulturális szótár*. Budapest: Corvina.
- Bart I. 2009. *Magyar–német kulturális szótár. Ungarn Land Und Leute*. Budapest: Corvina.
- Brembeck, W. 1977. *The Development and Teaching of a College Course in Intercultural Communication. Readings in Intercultural Communication*. Pittsburgh: SIETAR Publications.
- Burget L. 2008. *Retró szótár. Korfestő szavak a második világháborútól a rendszerváltásig*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Fawcett, P. 1997. *Translation and Language: Linguistic Theories Explained*, Manchester: St Jerome Publishing.
- Forgács E. 2002. A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben. *Fordítástudomány* 4 évf. 2. szám. 63–82.
- Forgács E. 2004. Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben. *Fordítástudomány* 6. évf. 2. szám. 38–56.
- Forgács E. 2007a. A fordítói szabadság határaitól és határtalanságairól. In: Heltai P. (szerk.) *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia*. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Gödöllő, 2006. április 10–12. MANYE–Szent István Egyetem, Pécs–Gödöllő, 3/2. kötet. 638–642.
- Forgács, E. 2007b. *Kontrastive Sprachbetrachtung*. Szeged: Klebelsberg Kuno Egyetemi Kiadó.
- Gósy M. 2000. A prototípus elmélet. In: Lengyel Zs., Navracics J., Nádas E. (szerk.) *Alkalmazott Nyelvészeti Tanulmányok*. Közép-Európa. IV. Veszprém: Veszprémi Egyetem. 1–9.
- Gósy M. 2013. Vannak-e reáliák a spontán beszédben? In: Bárdosi V. (szerk.) *Reáliák – a lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Budapest: Tinta Kiadó. 219–229.
- Győrffy M. 2003. *Német–magyar kulturális szótár*. Budapest: Corvina.
- Hall, E. T. 1966. *The Hidden Dimension*. New York: Anchor Books/Doubleday.
- Hall, E. T. 1976. *Beyond Culture*. New York: Anchor Books/Doubleday.
- Hall, E. T. 1987. *Rejtett dimenziók*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hofstede, G. 1980. *Cultures' Consequences*. Beverly Hills: Sage.
- Hofstede, G. 1984. National cultures and corporate cultures. In: Samovar, L.A., Porter, R. E. (eds.) *Communication Between Cultures*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Hofstede, G. 1994. *Culture and Organisations, Software of the Mind*. London: Harper Collins Publishers.
- Heltai P. 1990. Hierarchical Lexical Relations in English and Hungarian. In: Magay T., Zigany J. *Budalex, 88 Proceedings*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 32–40.
- Heltai P. 2007. Ekvivalencia és kulturálisan kötött kifejezések a fordításban. In: Heltai P. (szerk.) *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia*. A XVI. Magyar

- Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Gödöllő, 2006. április 10–12. Pécs–Gödöllő: MANYE – Szent István Egyetem. 3/2. kötet. 643–653.
- Heltai P. 2008. Kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása az *Under the Frog* c. regényben. *Fordítástudomány* 10. évf. 2. szám. 61–75.
- Holló D. 2008. *Értsünk szót!* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Horváth P. I. 2004. Közigazgatási reáliák a hiteles fordításban. *Fordítástudomány* 6. évf. 2. szám. 31–37.
- Jarvis, S., Pavlenko, A. 2008. *Cross-linguistic influence in language and cognition*. London and New York: Routledge.
- Jeong, E. S. 2006. Overcoming pragmatic failure. *Modern English Education* Vol. 7. No. 1. 3–15.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Kóbor M. 2007. A kultúrafogalom evolúciója a fordításeleméleti diskurzusban és a kultúrakoncepciók gyakorlati implikációi (doktori értekezés tézisei) *Fordítástudomány* 9. évf. 2. szám. 37–54.
- Kövecses Z. 2006. *Language, Mind and Culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Lendvai E. 2005. Reáliafelfogások napjaink magyar fordításelméletében. In: Dobos Cs., Kis Á. et al. (szerk.) *Klaudy Kinga barátai. „Mindent fordítunk, és mindenki fordít”. Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Bicske: SZAK Kiadó. 67–72.
- Lendvai E. 2007. Nyelvi reáliák és globalizáció. In: Heltai P. (szerk.) *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia*. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Gödöllő, 2006. április 10–12. MANYE– Szent István Egyetem, Pécs–Gödöllő, 3/2. kötet. 664–669.
- Leppihalme, R. 1997. *Culture Bumps: An Empirical Approach to the Translation of Allusions*. Bristol/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters.
- Liao, S. 2009. Variation in the use of discourse markers by Chinese teaching assistants in the US. *Journal of Pragmatic* Vol. 41. No. 7. 1313–1328.
- Moder, C. L., Martinovic-Zic, A. 2004. *Discourse Across Languages and Cultures*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Mujzer-Varga K. 2007. A reáliafogalom változásai és változatai. *Fordítástudomány* 9. évf. 2. szám. 55–84.
- Mujzer-Varga K. 2009. *Honosítás és idegenítés Örkény egyperces novelláinak fordításában*. Doktori értekezés. Budapest: ELTE.
- Nagy A. 2011. St. André, J. 2010. Thinking Through Translation with Metaphors. Manchester & Kinderhook: St. Jerome Publishing. (Recenzió.) *Across Languages and Cultures* Vol. 12. No. 2. 279–283.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Nida, E. A. 1975. *Language Structure and Translation*. Stanford: Stanford University Press.
- Pavlenko, A. (ed.) 2006. *Bilingual minds: emotional experience, expression, and representation*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Pedersen, J. 2005. How is Culture Rendered in Subtitles? In: *Challenges of Multidimensional Translation: Conference Proceedings 2005*. 1–18.
http://www.euroconferences.info/proceedings/2005_Proceedings/2005_Pedersen_Jan.pdf
- Phillips, D. P. et al. 2001. The *Hound of the Baskervilles* effect: natural experiment on the influence of psychological stress on timing of death. *British Medical Journal* Vol. 323. (7327) 1443–1446.

- Soproni A. 2008. *Orosz kulturális szótár*. Budapest: Corvina.
- St André, J. (ed) 2010. *Thinking Through Translation with Metaphors*. Manchester: St Jerome Publishing.
- Sztanó L. 2008. *Olasz–magyar kulturális szótár*. Budapest: Corvina.
- Tellinger D. 2003. A reáliák fordítás a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből. *Fordítástudomány* 5. évf. 2. szám. 58–70.
- Thomas, Jenny 1995. *Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics*. London: Longman.
- Trompenaars, F. 1995. *Riding the Waves of Culture*. London: Nicholas Brealy Publishing.
- Valló Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány* 2. évf. 1. szám. 34–49.
- Vermes A. 2004. A relevancia-elmélet alkalmazása a kultúraspecifikus kifejezések fordításának vizsgálatában. *Fordítástudomány* 6. évf. 2.szám. 5–18.
- Vlahov és Florin 1980, ld. Влахов, С., Флорин, С. 1980.
- Whorf, B. L. 1956. *Language, Thought and Reality*. New York: Wiley.
- Wierzbicka, A. 1991. *Cross-Cultural Pragmatics*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Wong, L. 2007. Centripetality and Centrifugality in Translation: With Reference to European Languages and Chinese. *Across Languages and Cultures* Vol. 8. No. 1. 55–80.
- Бархударов, Л. С. 1975. Язык и перевод. Москва: Международные отношения.
- Влахов, С., Флорин, С. 1980. Непереводимое в переводе. Москва: Международные отношения.

Jegyzetek

- ¹ „Nyelvi reáliának (a szakzsargonban egyszerűen csak „reáliának”) nevezzük valamely nyelv kultúraspecifikus elemét (lexémáját), amely az egybevetett nyelvben nem rendelkezik állandósult (szótári) ekvivalenssel.” (Lendvai 2007: 665).
- ² „Tanulmányomban egy az előzőeknél tágabb reáliafelfogással dolgozom, s ide sorolom nemcsak az objektív valóság, a külvilág kultúrafüggő elemeinek megnevezéseit, hanem a nyelvspecifikus elemeket is [...]” (Forgács 2004: 39).
- ³ Erre a szokásra utal a St. André szerkesztésében megjelent *Thinking Through Translation with Metaphors* című könyv is, amely a cikkeket négy részre osztja: *Something old, Something new, Something borrowed, Something blue*. Ezzel a kultúraspecifikus utalással eléggé megnehezíti az értelmezést és a fordítást (Nagy 2011).
- ⁴ Ez elterjedt gyakorlat volt a korábbi Szovjetunióban, erre utal az *У вас есть закупки?* kérdés (ld. Thomas 1995).
- ⁵ „[...] the collective programming of the mind distinguishing the members of one group or category of people from another” (Hofstede 1984: 51)
- ⁶ *Gémeskút, malomalja, fokos [...]* (Ady E.: *A Tiszaparton*)
- ⁷ *Cicázna a szép csendőtollak* (József A.: *Hazám*)
- ⁸ [...] *szavaim messze, kakastollak közt portverve menetelnek* (Radnóti M.: *Férfinapló*)
- ⁹ Ezt mutatja az *olyan egyedül vagyok, mint az újjam* kifejezés is, amely nyilvánvalóan a *hüvelykujjra* vonatkozik.
- ¹⁰ A *zöld* metaforikus használatával kapcsolatban Forgács (2007b: 173–174) a német *grüne Witwe* kifejezést elemzi. Ezt olyan nőre mondják, akinek a férje a városban dolgozik, egész álló nap, míg a feleség a város szélén, a zöldben, úgy érzi magát, mint egy magára hagyott özvegy.
- ¹¹ *Zúgva száll, mint a győzelmi zászló, Hősi hied, a sok büszke év [...]* – a szovjet hadsereg jubileumi himnuszának kezdő sorai; *Lassan hervadni el, mint a virág, Amelyen titkos féreg foga rág [...]* – Petőfi *Egy gondolat bánt engemet* című verséből.

- ¹² A *Trooping the Colour* ceremóniája II. Károly király idejéig – vagyis a XVII. századig – nyúlik vissza, és annak a régi katonai szokásnak az ünnepélyes felidézése, amellyel az egyes alakulatok zászlait és jelképeit, vagyis színeit (colour) rendszeresen végighordozták a katonák (troops) előtt. Ennek két oka volt: a fennköltebb az, hogy a katonák jobban átérezzék azon zászló fontosságát, mely az alakulat lelke, és amelyet a legnagyobb megbecsülés illet. Ezzel érhető el, hogy a csatában a zászlót kövessék, megóvásáért önmagukat feláldozzák. (<http://www.londonkalauz.hu/trooping-the-colour>)
- ¹³ Érdekes módon a magyar *határ* szó éppen ezeket a lehatárolatlan mezőket jelenti, és bár a fogalom kifejezhető angolul a *fields* szóval, a különbség esetenként fordítási problémát okozhat.
- ¹⁴ *The Old School Tie is the Old School Tie and there are certain things (I know this from experience) that the old School Tie does not do! One of those things, M. Fanthorp, is to butt into a private conversation unasked when one does not know the people who are conducting it.* (<http://ebookbrowse.com/death-on-the-nile-pdf-d212604030>)
- ¹⁵ Böjti időszakra otthon is elkészíthető a csiripiszli (Némi türelem és kitartás szükségeltetik.). Íme, a régi recept: Tiszta búzát, vagy rozskeveréket egy éjszaka vízben áztatják. Szitára ruhát tesznek, arra rakják a magot, fehér gyolccsal leterítik, és hétnyolc napig langyos vízzel locsolják. Csirázni kezd, 1-2 centiméterre hagyják, s figyelik, mikor kezd lilulni. Ha zöld, akkor már nem jó, mert keserű. Húsdarálással az egészet ledarálják kétszer, majd két-háromszor langyos vízzel leöblítik és leszűrik. A levét tiszta liszttel bekeverik, olyanra, mint a palacsintatészta, sűrűbbre nem szabad hagyni. Lábasba teszik, körbe nádszálat dugnak bele, hogy a gőzét kipipálhassa és ki ne fusson. Kemencében vagy sütőben szép pirosra megsütik. Érdekes, édeskés ízt szeretik, s ezen felül még tápláló is, csak sokat nem szabad enni belőle egyszerre. (<http://egyszerugyorsreceptek.com/csiripiszli-recept/>)

A beszéd írásbeli rögzítése mint az intralingvális fordítás egyik sajátos típusa különböző szintereken*

Dobos Csilla

E-mail: doboscsilla52@gmail.com

Kivonat: A szöveghűség szempontjából a diskurzusrögzítés különböző fokozatokkal jellemezhető, amelyek a szó szerinti lejegyzéstől egészen a szabad parafrázisig terjednek. Az egyik legprecízebb megoldást a beszédelemző transzkripciók jelentik, míg a parafrázisok, mellőzve a propozíciós tartalmat, gyakran csak az illokúciós erőt jelölik meg. A társadalmi kommunikáció legtöbb szintjén elsődlegesen azonban az élőszó szöveghű vagy szöveg közeli rögzítésére mutatkozik igény (pl. tárgyalótermi, vállalati, politikai, orvosi kommunikáció). Minden ilyen intralingvális fordítási folyamattal szemben, amikor a hangzó szöveg vizuális jelekké történő átalakításáról beszélünk, alapvető követelmény a referenciális ekvivalencia bizonyos mértékű megteremtése. Ezért az élőbeszéd vizuális objektivációja szorosan kötődik az értés, az interpretáció és a megértés kategóriáihoz, függetlenül attól, hogy inter- vagy intralingvális fordításról van-e szó. A tanulmány, a szóbeliség-írásbeliség paradigmával kapcsolatos kérdések rövid áttekintését követően, azt vizsgálja, hogy milyen hatással van a szóbeli kommunikáció akusztikus jellege, időbeli kötöttsége és erőteljes kontextusfüggősége a nyelven belüli fordítási folyamatra és végső soron az írott szöveg létrehozására.

Kulcsszavak: diskurzusrögzítés, szóbeliség-írásbeliség, interpretáció, ekvivalencia, inter- és intralingvális fordítás

1. Szóbeliség és írásbeliség

A szóbeliség-írásbeliség paradigmáját vizsgáló kutatások számos érvet sorakoztatnak fel emellett, hogy a nyelv ezen két változata közül a **beszéd** az elsődleges.¹ Mint tudjuk, fejlődéstörténetének túlnyomó részében az ember egyáltalán nem ismerte az írást, a kommunikáció kizárólag beszéd útján valósult meg. Figyelmen kívül hagyva a nonverbális jeleket, azt mondhatjuk, hogy a szóbeli eszmecserének lényegében véve nem volt alternatívája. A beszéd elsőbbségét támasztja alá az a tény is, hogy a világ számos kultúrájában egyáltalán nem létezett és ma sem létezik írásbeliség. Így az emberi kommunikációban ma is a beszéd az elsődleges közvetítő közeg. Az egyén fejlődésében szintén a beszéd alakul ki elsőként, míg az írásra – a beszéd spontán elsajátítását követően – meg kell tanítani a gyermekeket. Mindebből az következik, hogy (1) a nyelv független az írástól, tágabb

* A XXII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson elhangzott előadás szerkesztett és bővített változata.

annál, ősbib és általánosabb, (2) az írásrendszerek a beszédre épülnek, annak látható jelek segítségével történő rögzítésére szolgálnak. (Nádasdy 2006: 907–932).

Ugyanakkor az **írás**² a tények és gondolatok rögzítésének, megőrzésének, valamint térben és időben történő közvetítésének ideális eszköze, mivel alkalmas arra, hogy az információt nagy távolságban, nagyszámú befogadóhoz, generációkat átívelő módon juttassa el. Ezen kívül az emberi memória legfőbb támasza és segítője: az emlékezésre és emlékeztetésre épülő emberi tevékenységek körében a beszéd nem helyettesíti az írást. Nem véletlen, hogy az írásbeliséget (majd később a könyvnyomtatást és az elektronikus kommunikációs eszközök megjelenését) – onto- és filogenetikai szempontból egyaránt – az emberiség fejlődéstörténetének meghatározó fejleményeként tartjuk számon. Mindemellett az írott nyelvnek évszázadokon keresztül kiváltságos helyzete volt, ami azzal magyarázható, hogy az állandóság, a maradandóság és a reprodukálhatóság egyfajta tekintélyt kölcsönzött a nyelvnek: *Verba volant, scripta manent* (A szó elrepül, az írás megmarad.). Miután az írás hosszú időn keresztül a kiváltságosak tudománya volt, társadalmi tekintélye ma is jelentős, és mintaként, követendő példaként szolgál az egyén és a közösség számára egyaránt. Egészen a XX. századig a nyelvtudomány is csak az írott nyelvet tartotta kutatása tárgyának, és a nyelvtani szabályokat kizárólag az írott szövegek alapján vizsgálta. Mindez nem véletlen, hiszen éppen az írás tette lehetővé a nyelvi jelek rögzítését és ennek köszönhetően tanulmányozását, leírását és rendszerezését (Nádasdy 2006: 913).

2. Az élőszó rögzítésének lehetőségei

Az élőbeszéd rögzítése szempontjából fontos volt az a felismerés, amely szerint az írás nemcsak a beszélt nyelv vizuális reprezentációja, hanem önálló kommunikációs csatorna, és ezért a szóbeliséghez képest nem pusztán származékos vagy másodlagos jelenség (Szécsi 2003: 74–75). „Magában véve minden írásos szöveg igényt tart arra, hogy tisztán önmagából lehessen életre kelteni a nyelvben” – mondja Gadamer (1984: 276). Az írásba foglalás mindig több, mint a kimondott szó rögzítése, hiszen az írott szöveg nélküli a szóbeli interakció közvetlenségét, kontroll- és korrekciós lehetőségét, ezért amellet, hogy visszautal az elhangzottakra, kompenzálnia kell az élőbeszéd kommunikatív szituációjából adódó előnyöket. Az írott szöveg létrehozójának sem visszakerdezésre, sem visszajelzésre, sem magyarázatra nincs lehetősége, sőt a megértést segítő hangsúlyozásra és gesztikulálásra sem számíthat. Így minden írásbeli rögzítés során magában a szövegben kell megjeleníteni a megértéshez szükséges összes információt, mégpedig úgy, hogy közben figyelembe kell venni a leendő címzetteket. Az írás egyfelől tehát az élőbeszédnek csupán „halovány árnyéka” (Crystal 1988: 226), másrészt azonban értelemautonómiájának (Gadamer 1984: 276) köszönhetően önálló, komplex és maradandó, ezért gondosan szerkesztett, tömör felépítésű, nyelvileg stilizált szöveg. Az elröppenő szót bármikor és bárhol reprodukálhatóvá teszi, térben és időben kötetlen: az információáramlás útjából elhárítja azokat az akadályokat, amelyeket a földrajzi távolság okoz, és lehetővé teszi a felhalmozott tudás, ismeret és tapasztalat későbbi nemzedékek számára való átadását is.

A szóbeli üzenetek megfogalmazásának és megragadásának közös kontextusa, valamint a közlés és a befogadás egyidejűsége ugyanakkor számos olyan verbális és nem verbális támpontot szolgáltat, amelyek hatékony segítséget nyújtanak a beszédszándék felismerésében és megértésében. A befogadó a szóbeli kommunikáció erőteljes kontextusfüggőségének és közös fizikai környezetének köszönhetően az élőnyelvi megnyilatkozásokra jellemző redundáns elemek, befejezetlen, töredékes, hibás és hiányos grammatikai szerkezetek ellenére is következtetni tud az üzenet tartalmára. Ezt a folyamatot segíti elő, hogy a különböző kommunikációs szinterek sajátosságai, vizuálisan észlelhető körülményei jelentéstani komponenssé válnak (Szécsi 2003: 75). Ezek az információk az interakció részét képezik, verbalizálásuk a beszédszándék felismeréséhez és megértéséhez nem szükséges. A szóbeli megnyilatkozásokban a beszélő ezért rendszerint nem reflektál a közlési szituációt megjelenítő összes fogalmi összefüggésre, mivel azok az interakcióban résztvevők számára adottak: láthatók, hallhatók, érzékelhetők vagy a vizuálisan, illetve auditív úton nyert információkból kikövetkeztethetők.

A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy az élőszó rögzítésekor célszerű az alábbi axiómákat alapul venni: (1) A beszéd és az írás az emberi kommunikáció alapvető fajtái, amelyek eltérő kommunikációs igények kielégítésére alakultak ki. (2) A beszéd egyetlen idődimenzió mentén megvalósuló jelenség, amely hangzó szubsztanciát használ. Az írás térbeli, lineáris szekvenciájú entitás, amely grafikus szubsztanciát használ (valamilyen felületre felvitt jelek formájában). (3) Minden szóbeli megnyilatkozás rögzíthető írásban. (4) Az írás nem őrzi meg az élőbeszéd összes inherens tulajdonságát. (5) Az írás nem másodlagos jelenég, hanem „értelemautnómiájának” köszönhetően önálló kommunikációs csatorna. (6) A beszélt és az írott nyelv közötti eltéréseket akkor érzékeljük a legjobban, amikor előbbit az utóbbi eszközeivel kívánjuk rögzíteni.

Az élőbeszéd rögzítésekor egyfajta hidat teremtünk a szóban elhangzottak és a grafikai jelek között. Az általunk létrehozott hídon azonban nem minden információ juthat át, az élőbeszédnek vannak olyan elemei és tulajdonságai, amelyek örökre a szóbeliség partján maradnak. A híd felépíthető, tehát az nem kérdéses, hogy a szóbeli megnyilatkozások írásban rögzíthetők, de az tisztázásra szorul, hogy valójában mi az, amit rögzítünk. Vajon a nyelv vizuális objektivációja során meg tudjuk-e őrizni a tartalmat, a mondanivalót, a közlés lényegét? És ami talán még ennél is fontosabb: vajon ki tudjuk-e fejezni a beszélő megnyilatkozásaiban rejlő szándékot? Avagy az intenció forrása áthelyeződik az írott szöveg létrehozójára, és ezáltal esetleg módosul? Felmerül ezzel kapcsolatban egy további probléma is, nevezetesen az érvényesség kérdése. Vajon megfelelő módon tükrözi-e az írott szöveg a szóbeli megnyilatkozásokat, taggabb, átfogóbb, magyarázóbb annál, vagy éppen fordítva: a képzeletbeli hídon nem szállítható elemek miatt egyszerűbb, sőt túl egyszerű. Ezek a kérdések már nemcsak a beszélt és írott nyelv tulajdonságait, valamint a szóbeli és írásbeli kommunikáció közötti különbségeket érintik, hanem sokkal inkább a szóbeli megnyilatkozás és a leírt szöveg közötti kapcsolat meghatározására vonatkoznak. A beszéd írásbeli rögzítésének, vagyis a diskurzusrögzítésnek az a feladata, hogy ezt a kapcsolatot megteremtse, minősége pedig attól függ, hogy milyen módon sikerül ezt megvalósítania.

2.1. A szóbeli megnyilatkozás és a leírt szöveg közötti kapcsolat minősége

Ahogy a bevezetőben már említettük, a diskurzusrögzítés különböző módon valósulhat meg a szöveghűség szempontjából a referenciális ekvivalencia keretein belül, ezért a szóbeli megnyilatkozás és annak írott változata között eltérő mélységű és minőségű referenciális kapcsolat figyelhető meg. Az előző írott nyelvre történő fordításának, a beszéd rögzítésének a folyamata egyaránt megvalósulhat a beszédelemző transzkripciók, a szó szerinti, a szöveghű, a szöveg közeli lejegyzések, a szabad parafrázisok és a propozíciós tartalmat mellőző illokúciós erőindikátorok segítségével. Mindezen eljárások célja a beszéd vizuális reprezentációjának létrehozása, módszere a hangzó szöveg vizuális jelekké történő átalakítása, eredménye pedig az írott szöveg.

A diskurzusrögzítés egyik legismertebb és leggyakrabban alkalmazott műfaja a jegyzőkönyv. A jegyzőkönyvvezetés célja a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális élet különböző kommunikációs színterein elhangzottak írásban történő rögzítése, és ezáltal olyan hitelesített, bizonyító erejű dokumentum elkészítése, amely egy meghatározott befogadói kör számára térben és időben elérhetővé teszi az információt.

Attól függően, hogy a jegyzőkönyv milyen részletességgel tartalmazza a szóbeli megnyilatkozások tartalmát, megkülönböztetünk szó szerinti, rövidített, tömörített és kivonatos jegyzőkönyveket, valamint emlékeztetőket és feljegyzéseket. A szó szerinti jegyzőkönyv minden szóbeli megnyilatkozást tartalmaz, beleértve az olyan verbális, illetve nonverbális eseményeket is, mint amilyen a nevetés, kiabálás, közbeszólás, taps, éljenzés stb.

A nem szó szerinti jegyzőkönyvek típusai a lejegyzett szöveg mennyisége, minősége és formája alapján különíthetők el. Így például a rövidített jegyzőkönyvben csak a lényegesnek tartott mondanivaló kerül rögzítésre; a szöveghű kivonat az eredetileg elhangzottaknak kb. 70-75 százalékát tartalmazza, a szabad kivonat pedig kb. 50 százalékát (Jegyzőkönyvvezetési alapismeretek). A jegyzőkönyv ebben az esetben múlt időben és egyes szám harmadik személyben készül. Az emlékeztető és a feljegyzés nem rögzíti az értekezlet vagy tanácskozás lefolyásának menetét, csak az időpontról, helyszínről, a jelenlevőkről, az ülés tárgyáról és a határozatokról nyújt információt. A kivonatos jegyzőkönyv egyik sajátos típusa az eredményjegyzőkönyv, amelyben csak a meghozott döntéseket, határozatokat stb. jegyzik le.

2.2. A különböző kommunikációs színtereken jelentkező igények és követelmények

A szóbeli megnyilatkozás és a leírt szöveg közötti referenciális és szemantikai-pragmatikai kapcsolat minőségére vonatkozóan a különböző kommunikációs színtereken eltérő igények és követelmények mutatkoznak. A következőkben három kommunikációs szinten (bírói tárgyalóterem, parlament, vállalat) vizsgáljuk a jegyzőkönyvvezetés sajátosságait.

2.2.1. Tárgyalóterem

A Be 251. § (1) bekezdése alapján „A vallomást, a szakvéleményt, a szemle eredményét, továbbá az ügyész, a vádlott, a védő, a magánvádló, a pótmagánvádló és a magánfél indítványát **kimerítően** kell a jegyzőkönyvbe felvenni” (kiemelés D.Cs.). A jogszabály tehát az eljárási cselekményekre vonatkozóan nem ír elő szó szerinti lejegyzést, azt a törvény külön szabályozza: „Ha valamely kifejezés vagy kijelentés szó szerinti szövege jelentős, azt **szó szerint** kell jegyzőkönyvbe venni” (Be 251. §. (3) – kiemelés D.Cs.).

Első megközelítésben úgy tűnhet, hogy a szó szerinti lejegyzés semmilyen különösebb problémát nem vet fel, hiszen csak az auditív úton szerzett jeleket kell átalakítani vizuális módon érzékelhető grafikai jelekké. Ezt a folyamatot rendkívüli módon megnehezíti azonban a beszéd és az írás tempója közötti jelentős különbség. Ezen kívül, ha figyelembe vesszük a beszéd szituációhoz való kötődését, vizuálisan és auditíven egyaránt észlelhető közös kontextusát (például akusztikus jellegét, beszédszervekhez való kötődéséből származó sajátosságait, mint amilyen a hangsúly, hanglejtés, hangerő, beszédtempó stb.), kérdésessé válhat a szó szerinti lejegyzés hitelessége. Felmerül az a kérdés is, vajon milyen eszközökkel lehet megvalósítani a beszéd olyan fontos tulajdonságainak a lejegyzését, mint amilyen a dinamikusság, a spontaneitás, az újrafogalmazásokból, utólagos javításokból és helyesbítésekből adódó nyílt, laza és hiányos szerkesztettség, a nonverbális jelekkel való kapcsolat? Ezek a tulajdonságok csak a speciális célból készült jegyzőkönyvekben tükröződnek, a bírósági jegyzőkönyvekben rendszerint nem.

A gyakorlatban sokkal nehezebb problémával szembesül az a személy, akinek az a feladata, hogy az elhagzottakat „kimerítően” jegyezze le. Ez a feladat ugyanis – a szó szerinti lejegyzéssel ellentétben – a megnyilatkozások értésén túl, azok értelmezése és megértése útján valósítható meg. Rendszerint nem tudjuk adekvát módon lejegyezni azokat a szóbeli megnyilatkozásokat, amelyeket nem értettünk meg. Ezért azt mondhatjuk, hogy az élőbeszéd és az írott szöveg egymásra vonatkoztatása mellett, a bírósági jegyzőkönyv elkészítésében meghatározó szerepet játszik a diskurzusrögzítés hermeneutikai aspektusa is.

A bíró a konszekutív tolmácsolóhoz hasonlóan látja el a feladatát, vagyis az elhangzó megnyilatkozásokat nem azonnal, illetve minimális időbeli különbséggel, hanem meghatározott szakaszonként fordítja át olyan nyelvre, amely alkalmas az írásbeli rögzítésre, a jog terminológiai rendszerére épül és megfelel a jogi eljárás céljának. A szóbeli megnyilatkozások számától és a párbeszéd hosszától függően tipikusan két fordítási módot különböztetünk meg: (1) két-három szekvenciapárt követően a bíró a jegyzőkönyv számára monológ formájában összegzi az elhangzottakat, illetve megismétli azok jogilag releváns elemeit, (2) tíz-tizenkét szekvenciapárt felölelő, hosszabb, többnyire azonos problémakört tárgyaló, tematikailag összefüggő párbeszéd elhangzását követően a bíró összefoglalja annak lényegét (Dobos 2010: 13–227).

2.2.2. Parlament

Az Országgyűlés Házszabályának értelmében az Országgyűlés, a Házbizottság és a különböző bizottságok ülésein elhangzottokról **szó szerinti** jegyzőkönyvet

kell vezetni, amelyeket az Országgyűlés jegyzői hitelesítenek (vö. a Magyar Köztársaság Országgyűlésének Házsabálya). Az Országgyűlés tanácskozásairól az Országgyűlési Napló számára vezetett, szó szerinti jegyzőkönyvben az **ülésein** elhangzott minden nyilatkozatot, felszólalást és közbeszólást rögzíteni kell.³ Így születnek az Országgyűlési Naplók, amelyek a magyar történelem és történetírás fontos dokumentumai. Az Országgyűlési Naplók minden állampolgár számára hozzáférhetők, kivételt csak a zárt ülések jegyzőkönyvei képeznek.

A Házsabály 66. §. (3) bekezdésének értelmében arra is lehetőség nyílik, hogy a tévesen leírt szöveget kijavítsák, ami elsősorban politikai szempontból fontos eljárási lehetőség a képviselők és más felszólalók számára.⁴ A diskurzusrögzítés szempontjából pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a parlamenti gyorsírók munkája mennyire összetett feladat. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a parlamentben elhangzottak szó szerinti lejegyzése csak a beszéd rendkívül gyors lejegyzését lehetővé tévő speciális jelrendszer, a gyorsírás segítségével valósítható meg. A gyorsírási jelekkel leírt szöveg a sztenogram, amelyből az ügynevezett áttételezés során születik meg a közírással készült végleges szöveg.

A magyar gyorsírás megalkotása Radnai Béla nevéhez fűződik, aki 1927-ben dolgozott ki egy egységes, nyelvi-logikai rövidítéseken alapuló rendszert (H. Varga 2011: 8–17). A rövidítések⁵ fontos szerepet játszanak a gyorsírók munkájában, akik közül a legjobbak, a mesterfokú szinten lévők 460–470 szótag/perc sebességgel jegyeltnek.⁶ „Muszáj erős, a szavakból minél több elemet elhagyó rövidítéseket használni, mert a kéz gyorsaságának határa van” – mondja Vicai Erika, kétszeres világbajnok gyorsírónő, a parlamenti Gyorsíró Iroda munkatársa (Origo 2011). Figyelemre méltó, hogy a világbajnoknő a **fordítás-hoz** hasonlítja munkájukat, amelynek során „...követelmény a szó szerintiség és a szabad előadásokban előforduló nyelvi vagy nyelvtani pontatlanságoknak, kisebb mondatszerkezeti, szórendi botlásoknak a kiigazítása, az élőszó hangsúlyának az írás alkalmas eszközeivel történő pótlása, összhangban a szónok kifejezőmódjával. Mérlegelnünk kell, hogy a mondatokat milyen mértékben korrigáljuk, hogy ne sértse a helyességet”. (Origo 2011).

2.2.3. *Vállalati kommunikáció*

Egy TÁMOP kutatás részeként* 2011-ben több vállalat bevonásával elvégeztünk egy számítógépes kérdőíves vizsgálatot az Evasys rendszer segítségével.⁷ A kérdések jelentős része a vállalati kommunikáció vizsgálatának különböző aspektusaira irányult, céljuk többek között annak feltérképezése volt, hogy melyek a vállalati kommunikáció leggyakoribb és leghatékonyabb írásbeli, illetve szóbeli formái. Ezen kutatás részeként fogalmaztuk meg az alábbi, diskurzusrögzítésre vonatkozó kérdést:

* TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0001 (A vállalati kommunikáció vizsgálata a diskurzuselemzés módszerével)

1. ábra

Diskurzusrögzítési eljárások a vállalati kommunikációban

Hogyan kerülnek rögzítésre a fontosabb szóbeli megbeszélések? (többet is megjelölhet)		34
Gyorsírás alapján készült jegyzőkönyvben		9.09 %
Titkárnői tartalmi jegyzetelés alapján készült jegyzőkönyvben		33.33 %
Digitális adathordozó felvétele alapján készült jegyzőkönyvben (pl. magnó)		12.12 %

A válaszadók 33,33%-a jelölte meg a titkárnői tartalmi jegyzetelés alapján készült jegyzőkönyvet mint az egyik leggyakoribb diskurzusrögzítési eljárást. Meglepően kevés azon válaszadók száma, akik a digitális adathordozó felvétele alapján készült jegyzőkönyvet jelölték meg, és hasonlóan kevesen, a válaszadók mindössze 9%-a jelölte meg a gyorsírást mint a jegyzőkönyvírás módszerét. A százalékos arányokból látszik, hogy a válaszadók közel fele egyéb lehetőségeket jelölt meg, amelyek közül a leggyakrabban az alábbi eljárások fordultak elő: „saját feljegyzés”, „saját készítésű jegyzet”, „saját készítésű írásos tárgyi emlékeztető”.

3. A jegyzőkönyvvezetés mint értelmezési folyamat

A jegyzőkönyvvezetés meglehetősen komplex folyamat, amely – különösen a gyorsírás esetén – nemcsak sokoldalú felkészültséget igényel, hanem a téma bizonyos fokú ismeretét is feltételezi. A kommunikációs színtértől és a diskurzusrögzítés módszerétől függetlenül a jegyzőkönyvvezetőnek meg kell értenie, sőt értelmeznie kell az elhangzottakat. Ahogy már említettük, a gyorsírás logikai rövidítések rendszerére épül, amelyeknek kidolgozása hosszú időt vesz igénybe, alkalmazása pedig csak akkor képzelhető el adekvát módon, ha a gyorsíró értelmezi a szöveget, és tudja, hogy mely nyelvi elemeket lehet gyorsírói jelekkel felváltani az adott kommunikációs kontextusban: csak egy szót, egy szókapcsolatot vagy akár az egész mondatot.

A nem szó szerinti jegyzőkönyvek készítésekor a jegyzőkönyvvezetőnek mérlegelnie, szelektálnia, válogatnia kell, hiszen döntő jelentősége lehet annak, hogy milyen és mennyi információ kerül az adott szóbeli megnyilatkozás tartalmából a jegyzőkönyvbe. Ez a „kognitív selejtezés” szintén csak akkor teljesíthető megfelelő módon, ha a jegyzőkönyvvezető érti és értelmezni is tudja a hallottakat. Ennek hiányában nem lehet eldönteni, hogy melyek azok az információk, amelyek a legfontosabbak és ténylegesen rögzítésre kerülnek, és melyek azok,

amelyek feleslegesek, tehát elhagyhatók. A nyelvhelyességi hibák, a pontatlan megfogalmazások is csak abban az esetben javíthatók, ha a jegyzőkönyvvezető követi és értelmezi a szóbeli diskurzust. A rövidített jegyzőkönyv vagy a szövegű, illetve a szabad kivonat készítésekor is óriási a jegyzőkönyvvezető felelőssége, amikor eldönti, hogy a propozíciós tartalom (vagy annak rövidített változata) elegendő információt szolgáltat-e, vagy szükséges a megnyilatkozás illokúciós erejének a megértése és rögzítése is. Például egy adott propozíciós tartalom lehet pusztán tényközlés, de lehet tiltakozás vagy figyelmeztetés is.

4. Összegzés

A beszéd rögzítése szorosan összefügg a megértés és az értelmezés kategóriáival. A fordításhoz, konkrétan a célnyelvi szöveg megalkotásához hasonlóan a vizuális reprezentáció szintjén is csak azt az információt tudjuk adekvát módon megjeleníteni, amelyet megértettünk és megfelelően értelmeztünk. Azt a beszédzándékot, amelyet nem tudunk megfelelően interpretálni, grafikai jelek segítségével is csak részben, illetve hibásan, vagy egyáltalán nem tudunk közvetíteni. Ezért mondhatjuk azt, hogy a diskurzusrögzítés az intralingvális fordítás egyik speciális esete: aki az élőszót írásban rögzíti – a fordítóhoz vagy a tolmáchoz hasonlóan –, egyben értelmezi is az üzeneteket. A fentiek értelmében Gadamer megállapítását, amely a fordítást és a fordító tevékenységét kapcsolja össze az értelmezéssel – kisebb átalakítást követően – a diskurzusrögzítést végző személyre is vonatkoztathatjuk. „A fordító és az interpretáló helyzete alapjában véve ugyanaz” (Gadamer 1984: 271). Vagyis aki fordít, egyben interpretál, értelmez és magyaráz. A fordítás az interpretálás speciális esete, amikor is a hermeneutikai tevékenység során a *nyelvek és kultúrák* közötti szakadékot is át kell hidalni. Ennek egyik eszköze az értelmezés (Gadamer 1984: 271–276).

Irodalom

- Crystal, D. 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Dobos Cs. 2010. Élőbeszéd és diskurzusrögzítés a tárgyalóteremben. In: Szabó M. (szerk.) *Nyelvében a jog. Nyelvhasználat a jogi eljárásban*. Prudentia Iuris 28. Miskolc: Bíbor Kiadó. 193–227.
- Fercsik E., Raátz J. 1993. *Kommunikáció szóban és írásban*. Székesfehérvár: Korona Nova.
- Fercsik E., Raátz J. 2006. *Kommunikáció és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Gadamer, H. G. 1984. *Igazság és módszer*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hoppál M., Jankovics M., Nagy A., Szemadám Gy. 1990. *Jelképtár*. Budapest: Helikon Kiadó.
- H. Varga K. 2011. *Beszéd és szövegrögzítés. Történeti áttekintés és helyzetkép*. Kaposvár: Kaposvári Egyetem.
- Kéki B. 2000. *Az írás története – A kezdetektől a nyomdabetűig*. Budapest: Vince Kiadó.
- Laziczus Gy. 1963. *Fonetika*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Nádasdy Á. 2006. Nyelv és írás. In: Kiefer F. (szerk.) *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 907–932.

Szécsi G. 2003. *A kommunikatív elme. A nyelvi kommunikáció fogalmi alapjai*. Budapest: Aron Kiadó.

Internetes hivatkozások

Jegyzőkönyvvezetési alapismeretek – [<https://ugyvitel.uw.hu/segedlet.doc> – 2012.11.12.]
 Origo 2011. Magyar gyorsíró világbajnok: „Jobbak a hadaró politikusok.” Letölthető:
<http://www.origo.hu/kultura/20110422-nemzetkozi-versenyen-gyozott-vicai-erika-parlamentigyorsiro.html>

Jegyzetek

- ¹ Fercsik Erzsébet és Raátz Judit *Kommunikáció szóban és írásban* (Fercsik és Raátz 1993: 116–117) című könyvükben részletesen bemutatják a beszéd és az írás legfőbb tulajdonságait, majd különböző szempontok mentén szembeállítják és összehasonlítják a kommunikáció két alapvető típusának ismérveit. *Kommunikáció és nyelvhasználat* (2006: 88–89) című könyvükben a szóbeli és az írásbeli kommunikáció mellett megjelenik az írott-beszélt kommunikáció típusa is, amely az internet elterjedésével, a múlt század utolsó évtizedeiben alakult ki és indult rohamos fejlődésnek.
- ² A nyelvészeti szakirodalomban számos, írásra vonatkozó definíció található, amelyek közös gondolati magya az alábbi három pontban összegezhető (Laziczius 1963: 14, Hoppál et al. 1990: 100, Kéki 2000: 11, Crystal: 1998: 226–228): (1) az írás nyelvileg kifejezett gondolatok rögzítésére szolgál, (2) a gondolatok rögzítése grafikai jelekkel történik, (3) az írás intencionált, vagyis valamilyen közlési szándékhoz kapcsolódik.
- ³ 65. § (1) Az Országgyűlés ülésén elhangzottakról szó szerinti jegyzőkönyvet kell vezetni, amelyet a soros jegyzők hitelesítenek. Ha az Országgyűlés napirend előtti felszólalást, illetőleg egy vagy több napirendi pontot zárt ülésen tárgyal, erről külön készül szó szerinti jegyzőkönyv.
 66. § (1) A jegyzőkönyv elkészítéséről az Országgyűlés elnöke gondoskodik.
 (2) A szó szerinti jegyzőkönyvbe az ülésen elhangzott minden nyilatkozatot, felszólalást és közbeszólást fel kell venni, és fel kell tüntetni benne a tetszés és rosszallás hangos kifejezését.
- ⁴ 66. § (3) A képviselő vagy más felszólaló a nyilvános ülés jegyzőkönyvének hitelesítését és közszemlére vételét követő három napon belül kérheti a jegyzőkönyvbe felvett felszólalása téves szövegének kiigazítását. Erről a kiigazítást kérő meghallgatása után a hitelesítő jegyzők döntenek. Vita esetén a kiigazításról az ülést vezető elnök dönt.
- ⁵ A rövidítések megalkotása több hónapos, olykor több éves munka eredménye. Léteznek olyan rövidítések, amelyek szavakra vagy szókapcsolatokra vonatkoznak, de léteznek olyanok is, amelyekkel egész mondatokat lehet rövidíteni. Az egységes magyar gyorsírási rendszeren belül minden gyorsíró saját maga alkotja meg a nyelvi elemeket felváltó rövidítéseit. A rövidítések különböző erősségűek attól függően, hogy milyen hosszú vagy összetett nyelvi elemeket helyettesítenek. (Origo 2011, H. Varga 2011)
- ⁶ Számítógépes szövegrögzítéssel 170 leütés/perc sebesség érhető el lassú tempóban diktált szöveg esetén.
- ⁷ A felmérés a részt vevő vállalatok és válaszadók kis száma miatt (34 fő 14 vállalatból) nem tekinthető reprezentatívnak. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a vállalatok képviselőivel folytatott interjúk is azt a tényt erősítik meg, hogy mind a külső, mind a belső vállalati kommunikációban a jegyzetelésen alapuló jegyzőkönyvek a legjellemzőbb diskurzusrögzítő eljárások.

„Fordítani annyi, mint az illatot aromává változtatni.”

A fordítás metaforái és hasonlatai

Fáy Tamás

E-mail: faytamas@ektf.hu

Kivonat: A fordítással kapcsolatos metaforák a fordítás egész történetét végigkísérik, és bár a modernkori fordítástudomány kialakulásával jelentőségük csökkent, a kognitív metaforaelmélet megszületése óta ismét kitüntetett figyelemben részesülnek. A fordítást gyakran a hidépítéssel vagy a festéssel állítják és állították párhuzamba, de már a *fordítás* szó több idegen nyelvű (pl. angol, német és francia) megfelelője is magában hordozza a metaforikus kiterjesztési lehetőséget. A tanulmányban arra keresem a választ, hogy mi a közös a fordításról való gondolkodás metaforikus sémáiban. A metaforák és a hasonlatok közötti határvonal meghúzásával kapcsolatos problémák áttekintése után megvizsgálom, hogy ezek a metaforák a fordítási folyamat mely aspektusait érintik, és hogy milyen szempontok mentén lehet csoportosítani őket. Ennek során szükségszerűen foglalkozni kell a fordítástudomány központi kérdéseivel (forrásnyelv és célnyelv viszonya stb.) és mostohagyerekeinek tekintett fogalmaival (ekvivalencia, fordíthatatlanság stb.) is. A fordítással kapcsolatos metaforák elsősorban a műfordításról szóló írásokban bukkannak fel, igazi jelentőségük azonban abban rejlik, hogy hozzájárulnak a fordítási folyamat (műfajtól független) pontosabb megértéséhez, mert mindegyikük sajátos módon képes ábrázolni azt a tevékenységet, amely I. A. Richards műkritikus szerint a világegyetem fejlődésének talán legösszetettebb folyamata.

Kulcsszavak: metaforák, a fordítás folyamata, fordítástörténet, fordíthatatlanság, műfordítás

1. Bevezetés

A fordításról való gondolkodás (traduktológia) több mint 2000 éves történetét végigkísérik a fordítással kapcsolatos hasonlatok és metaforák, amelyek többségében a (modern) fordítástudomány kialakulását megelőzően láttak napvilágot. Ezt követően jelentőségük értelemszerűen csökkent, mivel a fordítás folyamatának tudományos, precíz leírásával a metaforikus nyelvhasználat kevésbé volt összeegyeztethető (vö. St. André 2010: 2). Ennek ellenére számos fordításelmélettel foglalkozó kutató továbbra is előszeretettel élt és él hasonlatokkal, elég csak a Nida és Taber (1969/1982) által említett – az ő szóhasználatukkal élve – analógiára utalni, amelyben a fordítás folyamatát egy folyó sekélyebb részének gázlóján átvezető kerülőúthoz hasonlították (1982: 34). A 70-80-as években bekövetkező kognitív fordulattal a metaforák ismét a tudományos gondolkodás

előterébe kerültek. Chesterman (2007) a hasonlatokat (metaforákat) egyenesen az elméletek egyik típusának tekinti, amennyiben a fordításelmélettől nem természettudományos egzakttságot várunk el, hanem tágabb értelemben a fordítás folyamatáról kialakult látásmódot (*view of translation*) értjük rajta.

Jelen tanulmányban a fordítással kapcsolatos hasonlatok és metaforák rendszerezésére vállalkozom abból a szempontból, hogy a fordítási folyamat mely összetevőjével hozhatók összefüggésbe. A téma jellegéből adódóan szűkszerű szelektálásra kényszerültem, amely során a lehetőségekhez és forrásokhoz mérten próbáltam válogatni szemléltetés céljából a bizonyítottan dokumentálható esetekből.

2. Hasonlat vagy metafora?

Nincs könnyű dolgunk, ha a metaforák és a hasonlatok közötti határvonal pontos meghatározására vállalkozunk. A hasonlat – mint a neve is mutatja – két dolog hasonlóságán alapul, amelyet nyelvtanilag többnyire az *olyan, mint* kifejezés biztosít (pl. *az élet olyan, mint egy kártyajáték*). Hagyományos értelemben a metafora is hasonlóságot fejez ki, amely azonban – a hasonlattal ellentétben – a két dolog közötti azonosításon alapul, tehát egy szorosabb kapcsolatot feltételez (pl. *az élet egy kártyajáték*). A metafora talán legszembetűnőbb jellegzetessége a *mint* kötőszó hiánya, ami egyrészt tömörebb metaforikus kifejezések létrehozását teszi lehetővé (pl. *hófehér*), másrészt gyakran a metafora hasonlóságjellegét is elfedi (pl. *az idő vasfoga*).

A kettő közötti választóvonal azonban igen képlékeny, a hagyományos értelmű metafora gyakran ‘hasonlat’ jelentésben szerepel (vö. Jeney és Józán 2008: 255). A nemzetközi (főleg angol nyelvű) szakirodalom tanulmányozásakor is könnyen elbizonytalanodhatunk a pontos értelmezést illetően, Chesterman (2007) például egységesen a *metaphor* kifejezést használja, példái között azonban bőven találunk klasszikus értelemben vett hasonlatot is: „A translation is like candlelight compared with the sun” (Chesterman 2007: 6). A kognitív metaforák egy része – főleg a Kövecses (2005) által szerkezeti metaforáknak nevezett kifejezések csoportja – szintén értelmezhető implicit hasonlatként, pl. *az élete forog kockán* metaforikus nyelvi kifejezés fogalmi alapja nyilvánvalóan az, hogy a beszélők hasonlóságot vélnek felfedezni az életük és egy szerencsejáték között, még ha ez nem is objektív hasonlóságon alapul. Még árnyaltabbá teszi a megkülönböztetést az a már Levý (1969) által is dokumentált jelenség, miszerint a fordítási folyamat során – tehát az interlingvális interpretációt követően – a metaforák hasonlattá alakulhatnak, explicitté téve a metaforák hasonlatjellegét: „Die Auflösung von Metaphern in Vergleiche ist einer der charakteristischen Züge der poetischen Übersetzungen”¹ (Levý 1969: 118). Jól illusztrálja ezt a Robert Musil *Der Mann ohne Eigenschaften* című regényéből származó idézet német eredetije és olasz fordítása (idézi Musso 1992: 44):

(1) Der Spätfrühling-Herbsttag beseligte ihn. *Die Luft gor.*

- (1a) La giornata primaverile d'autunno gli dava un senso di beatitudine. *L'aria era come un lievito.* („A levegő olyan volt, mint az élesztő.”)
- (1b) Lelkesítette a késő tavaszias őszi nap. *Pezsgett a levegő.* (Musil 1995: 140, Tandori Dezső fordítása)

Mint ahogyan a későbbiekben látni fogjuk, a *mint* kötőszó megléte vagy hiánya alapján a jelen tanulmányban vizsgált jelenségek esetében nem mindig lehet egyértelműen különbséget tenni metaforák és hasonlatok között, a könnyebb összehasonlíthatóság érdekében azonban – függetlenül attól, hogy eredeti alakjuk nyelviileg hasonlatként realizálódott-e, vagy sem – igyekeztem mindig az *olyan, mint* kifejezéssel egységesített formát használni.

3. A fordítással kapcsolatos hasonlatok csoportosítása

A hasonlatok segítségével egy absztrakt fogalmat (célfogalmat) egy konkrétabb fogalom (forrásfogalom) használatán keresztül teszünk szemléletesebbé, könnyebben elképzelhetővé, aminek az a feltétele, hogy a beszélő a két dolog között valamiféle vélt vagy valós hasonlóságot fedezzen fel, például a *szerelmem oly nagy, mint az óceán* hasonlatban Shakespeare a *szerelem* elvont (hasonlítható) fogalmát az óceán konkrétabb (hasonlító) fogalmán keresztül jeleníti meg a *Rómeó és Júliában*. A fordítással kapcsolatos hasonlatokban a konkrét fogalom helyét elfoglaló kifejezések igen változatos képet mutatnak (ld. Péntes 2010): cseléd, gerelyhajító, gyermek, szfinx, úszó stb. Az alábbiakban ismertetett rendszerezés alapját azonban nem a hasonlító forrásfogalom képezi, hanem épp ellenkezőleg, a hasonlítható célfogalom, tehát azt vizsgálom, hogy a hasonlatok a fordítási tevékenység mely aspektusát érintik. Eszerint az alábbi négy csoportot lehet megkülönböztetni: 1) a fordítás folyamata, 2) a fordító/tolmács szerepe, 3) a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg viszonya, 4) a fordítás kilátástalansága. E négy fő osztályozási szemponton belül különítettem el azokat a konkrét fogalmakat, amelyek a hasonlat alapját képezik.

3.1. A fordítás folyamata

Az ide sorolható hasonlatok az embereket ősidők óta foglalkoztató és a modernkori fordításelméletek egyik központi problematikájának számító kérdésre vezethetők vissza, amely a következőképpen foglalható össze: Mi a fordítás? Hány lépésben történik a fordítás?

A fordítás olyan, mint a folyón való átkelés

Közismert, hogy a folyón való átkelés metaforikáját a latin *transferre* (ill. befejezett melléknévi igeneves alakja: *translatum*) és *traducere* igék ambiguitása (‘fordít’ és ‘átvisz’) keltette életre, amelyek később *traduire*, *traducir*, *tradurre*, *traduzir*, *translate* stb. alakban több nyelvbe is bekerültek. Törtetlen népszerűségét annak (is) köszönheti, hogy Jacob Grimm (1847-ben a Berlini

Tudományos Akadémián felolvasott, majd írásban is megjelent) *Über das pedantische in der deutschen Sprache* című írásában tudatosan kihasználta a (latin minta tükörfordításaként keletkezett) német *übersetzen/übersetzen* szó eltérő hangsúlyozásából adódó kétértelműséget: „[...] übersetzen ist ‘bersetzen, traducere navem’ (idézi Störig 1963: 111). A latin szókapcsolat azóta szállóigévé vált és egy tanulmánykötet címéül is szolgált (Holz-Mänttari és Nord 1993).

Az átkelésen alapuló metaforákban egységesen a folyó két partja szimbolizálja a forrás- illetve a célnyelvet, a víz sodrása okozta nehézség leküzdésével, azaz az átjutással kapcsolatban viszont számos változat született. Nida és Taber (1969) már említett művében az átkelés például egy gázlón keresztül valósul meg: „[...] it is necessary to go up or down the bank of the river until a place is found which is shallow enough to serve as a ford”² (1982: 34). Elméletük szerint a fordító nem a forrásnyelvi és célnyelvi felszíni szerkezetek mentén közlekedik a nyelvek között, ami a víz sodrása, mélysége miatt az átjutás legnehezebb módja volna, hanem meg kell keresnie a sekélyebb gázlót, ezért kerülőútra kényszerül, amelynek során a felszíni szerkezetet mélyszerkezetté alakítja.

A fordítás olyan, mint a céllövészet

Kosztolányi ismert metaforája 1913-ban jelent meg a *Nyugat* hasábjain:

A műfordítónak úgy kell dolgoznia, hogy célt találjon. A cél az eredeti költemény. Ha görcsösen ragaszkodik hozzá, nem jut oda, ahova akar. Céloznia kell, mint a jó céllövőnek, aki érzi a kezével, az idegeivel, hogy a puska csövét magasabbra kell tartania, mint amilyen magasan a célt látja, mert a golyót röptében lefelé húzza a gravitáció. (Kosztolányi 1971: 503)

Hasonlatát úgy is lehet értelmezni, hogy a fordítónak mindig magasabb célt kell kitűznie maga elé, mert a munkája csak akkor jár a kívánt eredménnyel. A céllövészet-hasonlat egyik változatának tekinthető Paepcke (1986: 87) analógiája, aki a fordítást a gerelyhajításhoz hasonlítja. A gerelyhajító szerves egységet alkot a gerellyel, annak mozgását az eldobást követően is kiemelt figyelemmel kíséri, és minden egyes dobásával esélyt kap a korrekcióra. A fordítónak is egygyé kell válnia a szöveggel, teljesítményét – a gerelyhajításhoz hasonlóan – csak a végeredmény felől lehet megközelíteni, amelyet azonban újabb és újabb próbálkozások követhetnek.

3.2. A fordító/tolmács szerepe

Gyakran előfordul, hogy párhuzamot vonnak a fordítók, illetve tolmácsok és más személyek vagy mesterségek képviselői között. Az ilyen hasonlatok – attól függően, hogy használójuk hogyan vélekedik a fordítási tevékenység jellegéről – pozitív vagy negatív fennhangot kaphatnak, de akad példa a semleges, mindenféle konnotációtól mentes analógiára is.

A fordító olyan, mint a színész

A szereppel, azaz az eredeti szöveggel és a szerzővel való azonosulás hasonlatával igen gyakran találkozunk a fordítási irodalomban. Radó (1909) a fordítói ihlettel kapcsolatban jegyzi meg, hogy – a színészhez hasonlóan – a jó műfordító bele tudja magát élni mindenféle hangulatba: „A műfordító munkáját e részben a színészhöz lehet hasonlítani; ebben is hiába van meg a legnagyobb fokú intelligencia, [...] Lear király kétségbeesését csak akkor fogja elének varázsolhatni, ha az az ő lelkében is viharzik [...]” (Radó 1909: 23). A fordítói ihlet jóval később – igaz, a színházi párhuzam nélkül – Reiß tipológiájában is felbukkan (1986: 39). Szerinte a formaközpontú szövegek fordításakor arra kell ügyelni, hogy a fordító ne szolgai módon utánozza a forrásnyelvet, hanem próbáljon meg belehelyezkedni annak alakzataiba, mérítsen belőlük inspirációt, és a forrásnyelvi alakzatnak megfelelően válasszon célnyelvi változatot. Feltehetjük persze a kérdést, hogy a fordító képes lehet-e egyáltalán eleget tenni ennek a feladatnak, van-e reális alapja annak az elvárásnak, hogy a más időbeli és térbeli dimenzióban dolgozó fordító (és színész) azonosuljon az eredeti alkotással és annak szerzőjével. „A fordító nem járt télvíz idején a Hudson-öböl jeges partvidékén, dióhéjnyi vitorláshajón. [...] Hogy írja hát le ugyanazt ugyanúgy?” – teszi fel a kérdést Göncz Árpád (Bart és Rákos 1981: 56), aki a megoldás módját a következőképpen foglalja össze: „Bele kell élnie magát. Nem a mondatba: a helyzetbe. A környezetbe. Akár a színésznek a szerepébe.”

A színészhez hasonlóan kapcsolatban mindenképpen érdemes utalni a két szakma képviselőinek eltérő (anyagi és főleg társadalmi) elismertségére. A műfordítók hazai megítéléséről Halasi Zoltán festett elég lesújtó képet 2003-ban megjelent cikkében, de a fő különbség mégis abban rejlik, hogy „közönségsikerben a műfordítónak ritkán és gyéren van része. [...] Nincs az a pompás fordító-művész, akinek a kedvéért bárki is elolvasna egy könyvet” – írja Géher István (Bart és Rákos 1981: 71), aki szerint a fordító előadóművészete főként abban nyilvánul meg, hogy a néma idegen művet ő szólaltatja meg, ő ad hangot neki.

A tolmács olyan, mint a pilóta

Ne feledkezzünk meg a tolmácsokról sem. A tolmács munkája Hönig (1997: 144) szerint leginkább egy pilótához hasonlít, hiszen hasonló munkakörülmények között dolgoznak: a pilóta-, illetve tolmácskabin ablakán keresztül figyelemmel kísérhetik, hogy teljesítményükkel milyen légkört teremtenek az utasok vagy a hallgatóság körében. A pilótához hasonlóan a (konferencia)tolmács mellett is dolgozik egy másodpilóta, aki bármikor kész arra, hogy átvegye az irányítást. Hönig egy további hasonlóságra is felhívja a figyelmet: a pszichológusok szerint a repüléstől való félelem paradox módon főleg azon utasokat gyötri, akik egyébként felelősségteljes pozíciót töltenek be az életben, mert a (pilótának való) kiszolgáltatottság miatt kellemetlenül érzik magukat. A tolmácsok számára is ismerős az élmény, amikor egy konferencia résztvevői a kommunikációs pilótától (tolmácstól) való függőség következtében hajlamosak arra,

hogy egy-két kiragadott szó alapján megkérdőjelezzék a tolmács tudását, vagy akár ki is oktassák.

A tolmács olyan, mint Hermész

A régi egyiptomiak és görögök számára a tolmácsolás az isteni titkok ismeretét is magában foglalta (Szabari 2002: 20). A görögök szerint a tolmács Hermész-ként, tehát az istenek küldötteként cselekedett, közvetítő szerepük miatt ugyanakkor mindig is kétes alakoknak és titokzatos jelenségnek tekintették őket, főleg a felülről lefelé vagy letről felfelé irányuló kommunikációban, és helyzetükben csak lassan következett be változás.

3.3. A forrásnyelvi és célnyelvi szöveg viszonya

A legtöbb hasonlat és szókép talán a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg viszonyával kapcsolatban alakult ki. A fordítás mint produktum ezekben a metaforákban többnyire másodlagos, alárendelt szöveggként jelenik meg, amely valamilyen szempontból értéktelenebb, kevésbé teljes az eredeténél, egyúttal a fordítót is másodlagos, kiszolgáltatott szereplőkként ábrázolják. Gyakran hivatkoznak ezzel kapcsolatosan az olasz *traduttore* (fordító) és *traditore* (áruló) szójátékra, amelyet állítólag a (az olasz célközönség megítélése szerint) silány minőségű francia Dante-fordítások ihlettek az olasz–francia kulturális hegemoniáért folytatott versengés idején³ (Khodorkovsky 2008). Ennek visszafogottabb magyar megfelelője Kosztolányi 1928-ban az Új Idők hetilap hasábjain megjelent és azóta gyakran idézett megállapítása, miszerint „a fordítás mindig ferdítés is” (Kosztolányi 1971: 514), amelyet sokszor tévesen úgy értelmeznek, hogy Kosztolányi szerint a fordító meghamisítja, elferdíti az eredeti szöveget. A további gondolatmenetéből azonban egyértelműen kiderül, hogy nem erről van szó: „Ha az értelmet híven, szóról szóra tolmácsoljuk egy másik nyelven, akkor szükségképp megváltozik a szavak alakja s ezzel együtt a mondat hangulati velejárója is.” Az író tehát arra a fordítás természetéből adódó szükségszerűsége hívja fel a figyelmet, hogy egy másik nyelven megváltoznak a szavak, és ebből következően a szöveg hangulata is más lesz, bármennyire is hűsége törekszünk.

Egyoldalú általánosítás lenne azt állítani, hogy a fordítás minden szerzőnél másodlagos tevékenységként jelenik meg az írással szemben. Álljon itt ellenpéldaként Paepcke (1989) több nyelven is megjelent rövidke költeményének első versszaka, amely jelen tanulmány címéül is szolgált: „Fordítani annyi, mint az illatot aromává változtatni, hogy a másik nyelv léte önmagában tudjon lüktetni” (Paepcke 1989: 419).

A fordítás olyan, mint a nő

A hűség kérdése régóta jelen van a traduktológia történetében, ezért nem meglepő, hogy a fordítást mindig is megpróbálták a nemiséggel és a szexualitással kapcsolatba hozni. Chamberlain (idézi Baker 2001: 94) szerint az erre irányuló első próbálkozás Gilles Ménage francia író-filológus nevéhez fűződik, aki

1654-ben megalkotta a *les belles infidèles* ('szép hűtlenek') kifejezést az adaptáló fordítás fénykorának elnevezésére, ezáltal sugallva, hogy egy fordítás nem lehet egyszerre szép és hű(séges) is. A hasonlat ettől kissé eltérő formában Esaias Tegnér svéd költő 1825-ös keltezésű levelében is felbukkan: „Beautiful translations are like beautiful women, that is to say, they are not always the most faithful ones”⁴ (idézi Cullhed 1999: 69).

A fordítás olyan, mint a festészet

A festészettel (ill. a szobrászattal, ld. Kosztolányi 1971: 516) kapcsolatos hasonlatokban a másolás motívuma jelenik meg. Közös bennük annak hangsúlyozása, hogy nincs véglegesnek tekinthető fordítás, ahogyan a modelltől is tetszőleges számú festmény készülhet (ld. Vermeulen 1976: 19, idézi Albert 2003: 38). Egységesen fogalmazzák meg azt a követelményt, hogy a fordításban mindig felismerhető legyen az eredeti, ahogyan azt egy festménytől is elvárjuk (vö. Kußmaul 2010: 166). Egyúttal megjelenik bennük a középkorban még elterjedt imitációval, azaz adaptáló fordítással való szakításának igénye. Johann Christoph Gottsched német drámaíró 1736-os *Von den Übersetzungen* című írásában kifejti, hogy szerinte a fordítás az, ami egy kezdő festőnek az elé tett minta lemásolása: ahogyan a kezdők nagy élvezettel másolják a nagy mesterek műveit, és eközben a legaprólékosabban megfigyelnek minden részletet, a fordító is sokkal több figyelmet szentel a szöveg részleteinek, mint az egyszerű olvasó (Józan et al. 2007: 72). A másolással kapcsolatban rögtön felmerülhet bennünk a kérdés, hogy mennyire lehet eltérni az ábrázolt dologtól, ha felismerhetőségre törekszünk, azaz mennyire maradjunk hűek. John Dryden angol költő a fordítási hűség kérdéséhez is a festészetten keresztül viszonyul: a festőnek sincs joga megváltoztatni a jellemző jegyeket, hogy képe szebb legyen, hiszen az ő feladata, hogy a képet az eredetihez hasonlóvá tegye, ezért a fordítónak sem szabad lenyesnie a túlbujánzó ágakat (Józan et al. 2007: 59).

A fordítás olyan, mint a gobelin fonákja

Pero, con todo esto, me parece que el traducir de una lengua en otra, como no sea de las reinas de las lenguas, griega y latina, es como quien mira los tapices flamencos por el revés, que aunque se ven las figuras, son llenas de hilos que las escurecen, y no se ven con la lisura y tez de la haz.⁵ (Cervantes 1840: 561)

Miguel de Cervantes spanyol író legismertebb munkájában Don Quijote és egy fordító közötti párbeszédbe szövi fordítással kapcsolatos felfogását, amelyben az eredeti mű és a fordítás viszonyát egy flamand gobelin fonákjához hasonlítja. A szőnyeg színén lévő alakzatok ugyan a hátoldalán is láthatók, de a cérnák szövevénye miatt nehéz pontosan megkülönböztetni őket egymástól. Az olvasó is kénytelen az eredeti művet hátulról bámulni, hiszen a nyelvek közötti átjárás csak korlátok között lehetséges, Schleiermacher szavaival élve az ember „kann nichts mit völliger Bestimmtheit denken, was außerhalb der Grenzen derselben

[der Sprache – FT megjegyzése] läge”⁶ (idézi Störig 1963: 43), tehát a fordítás által csak egy átprogramozott eredetit kapunk kézhez. Tózsér Árpád szerint a műfordítás ezért „egyfajta sajátos metafizika, valamiféle ‘tükör által homályosan’ minőség” (Jeney és Józán 2008: 255).

A fordítás olyan, mint egy hulla

A forrásnyelvi és célnyelvi szöveg viszonyának zárásaként érdemes teljes hosszában idézni Thomas Bernhard osztrák író meglehetősen pesszimista és különbözőbb kommentár nélkül is jól követhető gondolatait, amelyeknek egy interjú során adott hangot:

Ein übersetztes Buch ist wie eine Leiche, die von einem Auto bis zur Unkenntlichkeit verstümmelt worden ist. Können S’ dann die Trümmer zusammensuchen, aber es nützt nichts mehr. Übersetzer sind ja was Furchtbares. Sind arme Leute, die nichts kriegen für ihre Übersetzung, niedrigstes Honorar, himmelschreiendes, wie es heißt, und machen auch eine furchtbare Arbeit, also gleicht es sich wieder aus. Wenn man was macht, das nichts ist, soll man auch nichts dafür kriegen. Warum übersetzt jemand, soll er gleich etwas Eigenes schreiben, nicht? Das ist eine furchtbare Art des Dienens, das Übersetzen.⁷ (Fleischmann 1991: 210)

Nyilatkozatának a (mű)fordítók helyzetére utaló része – mint ahogyan az a fentebb hivatkozott Halasi-cikkből is kiderül – a mai napig megállja helyét, a fordítók kultúrateremtő szerepéhez azonban nem férhet kétség. Az izraeli fordítás-tudomány atyja, Even-Zohar többrendszer-elmélete (*polysystem theory*) szerint a műfordítás centrális helyet foglal el az irodalmi többrendszeren belül, és a legaktívabb alrendszerként tevékenyen részt vesz a rendszer centrumának alakításában, egyúttal elmosva az eredeti és fordított művek között húzódó éles határvonalat (Itamar Even-Zohar 1978/2012).

3.4. A fordítás kilátástalansága

A fordítás kilátástalanságával (ill. a fordíthatatlansággal) kapcsolatos metaforák természetesen szorosan összefüggnek az előző csoporttal, ám ezekben a hasonlatokban jobban kidomborodik a fordító beszűkült mozgásteré, fáradságos, szinte kilátástalan tevékenysége.

A fordítás olyan, mint gúzsba kötötteen táncolni

Kosztolányi gyakran (és sokszor tévesen) hivatkozott hasonlata két helyen is fellelhető: először 1913-ban jelent meg a *Nyugatban*, majd 1928-ban az *Új Időkben* közölt cikkében, utóbbiból származik a következő idézet: „A fordító újat, másikat alkot, mely az eredetivel lélekben, zenében, formában azonos.

Hamisat, mely mégis igaz. Műfordítani annyi, mint gúzsba kötötte tancolni” (Kosztolányi 1971: 516). Hasonlata valóságú ábrázolása a (mű)fordítás gyakorlatának: a fordító az eredeti szöveg által szabott formai-tartalmi korlátokon belül viszonylag nagy szabadságot élvez. Mondanivalóját tekintve a Kosztolányiéval szinte teljesen megegyező formában már John Dryden is élt ezzel a hasonlattal az 1680-ban megjelent *Ovid's Epistles* előszavában, azzal a különbséggel, hogy nála a kötéltánc révén az egyik partról a másik partra való átkelés motívuma is megjelenik: „It is much like dancing on Ropes with fettered Legs: A Man can shun a Fall by using Caution, but the Gracefulness of Motion is not to be expected [...]”⁸ (Dryden 1776: o. n.). Dryden költőként a versfordítás nehézségére hívja fel a figyelmet, amellyel a fordító akkor szembesül, amikor vissza akarja adni a szerző gondolatait, de egyúttal a ritmus kényszeréhez is tartania kell magát.

A fordító olyan, mint Tantalosz, Thészeusz vagy Sziszüphosz

A fordító mindennapi munkája során gyakran kerül olyan helyzetbe, amikor a célnyelvi szöveg létrehozásának nehézsége egy görög mitológiai alakhoz teszi őt hasonlatossá (vö. Hönic 1997: 13). Rögtön itt van Sziszüphosz esete, akire az istenek azt a büntetést szabták, hogy görgessen fel egy hatalmas követ egy hegyre, de sosem tudta teljesíteni feladatát, mert a kő minduntalan visszagurult. Bizonyos értelemben a fordító is sziszifuszi munkát végez, hiszen munkáját meghatározza az a felismerés, hogy sosem lesz képes megalkotni a legjobb célnyelvi szöveget, de erre mindig újabb kísérletet tehet.

A célnyelvi kifejezések utáni keresgélésről eszünkbe juthat Tantalosz története. Tantaloszt is örök szenvedésre ítélték az istenek: az alvilágban nyakig egy tóban állva örök éhség és szomjúság várt rá. A feje fölött gyümölcstől roskadozó fák ágait a szél folyton elfújta, amikor utánuk nyúlt, ha pedig lehajolt inni, a víz visszahúzódott. Ezt az érzést a fordító is ismeri: minél görcsösebben keresi a célnyelvi megfelelőt, az annál távolabb kerül tőle, és minél inkább hűsége törekszünk, annál kevésbé lesz felismerhető fordításunkban az eredeti: „[...] eine Uebersetzung [wird] um so abweichender [...], je mühsamer sie nach Treue strebt”⁹, írja Humboldt 1816-ban megjelent Agamemnón-fordításának előszavában (idézi Störig 1963: 81). A szavaknak ugyanis megvan az a sajátosságuk, hogy beszéd közben minden nehézség nélkül használni tudjuk őket, ám miheyst megpróbáljuk tudatosan elemezni a különböző kifejezéseket, akkor már egyre kevésbé sikerül hozzáférni a jelentésükhöz. Érdemes ezzel kapcsolatban Paul Valéryre utalni, aki ezt a jelenséget a következő hasonlattal érzékelteti: ha egy vékony pallón megállás nélkül haladunk át egy szakadék fölött, épségben át fogunk jutni a túoldalra, ha azonban az átkelés közben megállunk, a palló be fog szakadni a súlyunk alatt (Johnson-Laird 1983: 205).

Végezetül megjelenhet lelki szemeink előtt Thészeusz athéni király, amint Ariadné fonala segítségével megpróbál kijutni Minótauros labirintusából. A fordító is sokszor eltévedne saját asszociációnak labirintusában, ha nem kapna külső segítséget, hogy megtalálja az utat.

4. Összegzés

Az előző fejezetekben említett csoportokat természetesen tetszés szerint lehetne bővíteni, hiszen a tárgyaltakon kívül még rengeteg hasonlat létezik a fordítással kapcsolatban (ld. Hermans 1985, Paepcke 1986, Johnston 1996, Round 2005, Chesterman 2007, Péntes 2010 stb.). Azt is fontos hangsúlyozni, hogy az ismertetett csoportosítás nem tekinthető véglegesnek, számos hasonlat másképpen is besorolható, jelen tanulmányban csupán *egy* lehetséges csoportosításra vállalkoztam, a fordítás folyamatának összetevőit szem előtt tartva.

A fordítás folyamatát sokszor ellentmondásosan leíró hasonlatok világában nem könnyű eligazodni: egyaránt megjelenik bennük az építés, illetve az alkotás és a rombolás motívuma, nem meglepő módon azonban – ahogyan azt a tanulmány igyekezett bemutatni – újra meg újra a fordításról való gondolkodás homlokterében lévő kérdésekkel kapcsolatban látnak napvilágot vagy éppen séggel születnek újjá, megalkotójuk diszciplináris hovatartozásától függetlenül. Reményeim szerint a tanulmány arra is rávilágított, hogy ezen metaforák mindegyike újfajta módon képes láttatni a fordítás folyamatát, és egy lépéssel közelebb vihet a fordítás természetének megértéséhez, ezért meggyőződésem, hogy a metaforáknak a fordításoktatásban is létjogosultságuk volna.

Végezetül feltehetjük a kérdést: vajon mennyire univerzálisak a metaforák? Sokszor ugyan nagyon nehéz tetten érni születésük pillanatát, és a nyelvek közötti folyamatos kölcsönzéseknek köszönhetően igen nehézkes annak bizonyítása, melyik szerzőtől és melyik nyelvből indultak hódító útjukra, a metaforák interlingvális és interkulturális egybevetése azonban bizonyíthatná, hogy a fordítás természetét kultúrától és nyelvtől függetlenül hasonló forrásfogalmak segítségével igyekszünk megérteni.

Irodalom

- Albert S. 2003. *Fordítás és filozófia. A fordításelméletek tudományfilozófiai problémái és a filozófiai szövegek fordítási kérdései*. Budapest: Tinta.
- Baker, M. (ed.) 2001. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London/New York: Routledge.
- Bart I., Rákos S. (szerk.) 1981. *A műfordítás ma. Tanulmányok*. Budapest: Gondolat.
- Chesterman, A. 2007. On the Idea of a Theory. *Across Languages and Cultures* Vol. 8 No. 1. 1–16.
- Cullhed, A. 1999. Recognition or Estrangement. In: Allén, S. (ed.) *Translation of Poetry and Poetic Prose: Proceedings of the Nobel Symposium 110 Stockholm, Sweden 23–29 August 1998*. 64–72.
- Even-Zohar, I. 1978. The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem. In: Venuti, L. (ed.) 2012. *The Translation Studies Reader*. London/New York: Routledge, 162–168.
- Fleischmann, K. 1991. *Thomas Bernhard. Eine Begegnung. Gespräche mit Krista Fleischmann*. Wien: Österreichische Staatsdruckerei.
- Halasi Z. 2003. Se tisztelet, se díj. A műfordítás helyzetéről. *Magyar Narancs* 15. évf. 15. szám.

- Hermans, T. 1985. Images of Translation. Metaphor and Imaginery in the Renaissance Discourse on Translation. In: Hermans, T. (ed.) *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*. London: Croom Helm. 103–136.
- Holz-Mänttari, J., Nord, Ch. (Hrsg.) 1993. *Traducere Navem. Festschrift für Katharina Reiß zum 70. Geburtstag*. Tampere: Universitätsverlag.
- Hönig, H. G. 1997. *Konstruktives Übersetzen*. Tübingen: Stauffenburg-Verlag.
- Jeney É., Józán I. (szerk.) 2008. *Nyelvi álarcok. Tizenhárman a fordításról*. Budapest: Balassi.
- Johnson-Laird, P. N. 1983. *Mental Models: Towards a Cognitive Science of Language, Inference, and Consciousness*. Cambridge: CUP.
- Johnston, D. (ed.) 1996. *Stages of Translation*. Bath: Absolute Press.
- Józán I., Jeney É., Hajdu P. (szerk.) 2007. *Kettős megvilágítás. Fordításeleméleti írások Szent Jermostól a 20. század végéig*. Budapest: Balassi.
- Kosztolányi D. 1971. *Nyelv és lélek*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Kövecses Z. 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Kußmaul, P. 2010. *Verstehen und Übersetzen. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*. Tübingen: Narr.
- Levý, J. 1969. *Die literarische Übersetzung. Theorie einer Kunstgattung*. Frankfurt am Main/Bonn: Athenäum.
- Musso, I. 1992. Traducibilità e traduzione delle metafore. La traduzione delle metafore nella versione italiana dell' „Uomo senza Qualità”. *Italienisch. Zeitschrift für italienische Sprache und Kultur* No. 28. 38–51.
- Nida, E. A., Taber, Ch. R. (1969) 1982. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: United Bible Societies.
- Paepcke, F. 1986. *Im Übersetzen Leben: Übersetzen und Textvergleich*. Tübingen: Gunter Narr.
- Paepcke, F. 1989. A sikeres fordítás hermeneutikai útjai. *Magyar Filozófiai Szemle* 1989/4. 413–33. Fordította: Mezei György.
- Pénzes T. 2010. Fordításról – hasonlatokban. In: Bárnczi Zs., Vančioné Kremmer I. (szerk.) *Margó. Írások a fordításról és a kétnyelvűségről*. Pozsony: AB-ART Kiadó. 15–27.
- Radó A. 1909. *A fordítás művészete*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Round, N. 2005. Translation and its Metaphors: the (N+1) wise men and the elephant. *Skase Journal of Translation and Interpretation* Vol 1. No. 1. 47–69.
- St. André, J. (ed.) 2010. *Thinking through Translation with Metaphors*. Manchester & Kinderhook/NY: St. Jerome Publishing.
- Störig, H. J. (Hrsg.) 1963. *Das Problem des Übersetzens*. Stuttgart: Henry Goverts Verlag.
- Szabari K. 2002. *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Vermeulen, F. 1976. *Le paradoxe du traducteur*. Bruges: Zevenkerken.

Internetes hivatkozások

- Khodorkovsky, M. 2008. Traduttore, traditore. *Beyond Words*. Letölthető: <http://www.altalang.com/beyond-words/2008/10/09/traduttore-traditore/>

Források

- Cervantes, M. de 1840. *El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha*. Tomo Segundo. Barcelona: Antonio Bergnes y compañía.
- Cervantes, M. de 1962. *Az elnemes nemes Don Quijote de la Mancha*. Budapest: Magyar Helikon. Fordította: Győry Vilmos (a verseket fordította: Somlyó György). Átdolgozta: Benyhe János.
- Dryden, J. 1776. *Ovid's Epistles with his Amours*. London.
- Musil, R. 1995. *A tulajdonságok nélküli ember*. Első kötet. Pozsony: Kalligram. Fordította: Tandori Dezső.

Jegyzetek

- ¹ „A metaforák hasonlatként való felbontása a költői fordítások egyik jellemző sajátossága.” (Amennyiben a továbbiakban nincs feltüntetve, a magyar változat a saját fordításom)
- ² „Addig kell le-föl járkálni a folyó mentén, amíg nem találunk egy gázlónak alkalmas sekély helyet.”
- ³ <http://www.altalang.com/beyond-words/2008/10/09/traduttore-traditore/>
- ⁴ „A szép fordítások olyanok, mint a szép nők: nem mindig a leghűségesebbek.”
- ⁵ „Én mégis azt hiszem, hogy valamit egyik nyelvről a másikra lefordítani, kivéve a nyelvek két királynőjét: a görögöt és latint, szakasztott olyan, mintha az ember visszajáról nézné a flamand szőnyegeket; igaz ugyan, hogy az alakok így is látszanak, de tele van szálakkal, ezek elhomályosítják őket, s korántsem oly tiszták, világosak, mint a szőnyeg színe felől.” (Cervantes 1962: 791)
- ⁶ „Teljes bizonyossággal nem tud semmi olyat elgondolni, ami azon [a nyelven – FT megjegyzése] kívül helyezkedik el.” (Józan et al. 2007: 124)
- ⁷ „A lefordított könyv olyan, mint egy hulla, amelyet egy autó a felismerhetetlenségig szétromcsolt. Összekeresgélhetjük ugyan az egyes testrészeket, de ennek akkor már nem sok értelme van. A fordítók borzalmas emberek. Szegények semmit nem kapnak a munkájukért, legfeljebb egy égbekiáltóan alacsony honoráriumot, de borzalmas munkát is végeznek, tehát a két dolog kiegyenlíti egymást. Ha olyasmit végzünk, ami semmire sem jó, akkor ne is kapjunk érte semmit. Minek is adja valaki fordításra a fejét, mikor önállóan is írhatna helyette, nem igaz? Borzalmas formája ez a szolgáltatásnak.”
- ⁸ „Olyan ez, mintha valaki láncokba verve járna kötél táncot: némi óvatossággal elkerülheti a lezuhanást, de nem várhatjuk el tőle, hogy kecsesen is mozogjon.” (Józan et al. 2007: 55–56)
- ⁹ „[...] egy fordítás annál nagyobb eltéréseket mutat az eredetitől, minél nagyobb igyekezettel törekszik a hűségre.” (Józan et al. 2007: 151)

Fordítói jelenlét a japán filmek magyar fordításában

Somodi Júlia

E-mail: somodijulia@gmail.com

Kivonat: Venuti 1995-ben megjelent műve óta gyakori téma a fordítástudományban a fordítói láthatatlanság kérdése. A tanulmány az audiovizuális fordításban megjelenő fordítói jelenlétet vizsgálja a japán megszólító nyelvi elemek magyar fordításán keresztül. Az elemzéshez különböző műfajú japán filmek fordítását vettem alapul, és azt vizsgáltam, hogy az audiovizuális fordítás egyes típusaiban a fordító a honosítást vagy az elidegenítést részesíti-e előnyben. A fordítói láthatatlanságot szem előtt tartva azt is vizsgálom, hogyan jelenik meg a pozitív és negatív udvariasság a japán megszólítások magyar fordításában. Az elemzés során figyelembe vettem a szinkron, filmfelirat, valamint a rajongói fordítás műfaji sajátosságait, a honosító és az elidegenítő (*nyílt és rejtett*) fordítás jellemzőit. Az elemzés eredménye egybecseng az audiovizuális fordítás egyes típusaiban alkalmazott, fordítási technikákat érintő megállapításokkal. A szinkronra a honosító eljárás jellemző, a fordító a célnyelvi normát tartotta szem előtt, a fordítói láthatatlanságra törekedett. A filmfelirat jóval több idegenszerű elemet tartalmazott. A rajongói fordítás élt leginkább az elidegenítő fordítási technikával, a japán megszólító elemek túlnyomó többsége lefordíthatatlanul került át a magyar verzióba. Hasonló eredményt hozott a pozitív és a negatív udvariasság fordításban való megjelenését vizsgáló elemzés is: a szinkronba számos olyan pozitív udvariasságot tükröző megszólító elemet toldott be a fordító, amely a forrásnyelvi szövegben nem szerepelt. A forrásnyelvi normához ragaszkodó rajongói fordítás pedig egyáltalán nem tartalmazott kedveskedő, becéző megszólításokat.

Kulcsszavak: audiovizuális fordítás, megszólítások, anime, honosítás, elidegenítés, rajongói fordítások (*fansub*)

1. Bevezető

Jelen tanulmány célja, hogy különböző műfajú japán filmekben előforduló japán megszólító nyelvi elemek magyar fordításán keresztül megvizsgálja a fordítói jelenlétet az egyes fordításokban. A tanulmány egy hosszabb lélegzetvételű dolgozat része, amely pragmatikai megközelítésből vizsgálja a japán megszólító nyelvi elemek magyar fordítását. A vizsgálatot egy nagyobb korpuszon végeztem, a mostani tanulmányban egy szinkronizált játékfilmből, egy feliratozott animációs filmből (*anime*), valamint egy rajongói felirattal (*fansub*) ellátott filmből vett nyelvi példákkal támasztom alá állításaimat. Az elemzésben a leíró fordítástudomány paradigmájában végzek kvantitatív és kvalitatív vizsgálatot a megszólítások vonatkozásában.

Mivel a feliratozott filmekben a Hepburn-féle átírást alkalmazzák, a keveredés elkerülése végett a tanulmányban is ezt az átírási módot használom.

A Magyarországon bemutatott vagy interneten hozzáférhető japán filmek és animék az audiovizuális fordítás fent említett három válfájának valamelyikén keresztül jutnak el a magyar közönséghez. Eddigi vizsgálataim azt mutatják, hogy a japán megszólítások magyar fordítása ezekben a fordításokban nem egységes, a fordítói jelenlét tekintetében is jelentős eltérés mutatható ki a szinkronizált, feliratozott, valamint a rajongók által készített feliratokban.

Venuti 1995-ben megjelent (*The Translator's Invisibility*) könyvének megjelenése óta többen foglalkoztak a fordítói láthatatlanság, honosítás (domestication) és elidegenítés (foreignization), a nyílt (overt) és rejtett (covert) fordítás (Venuti 1995, Munday 2001, Hatim és Mason 2000, House 1997; 2001, Pérez-González 2009, Klaudy 2012) kérdésével. Venuti a 17. századtól napjainkig megjelent angol és amerikai fordításkritikákat elemzi, amelyek mind a fordítás gördülékenységét dicsérik. Egy fordított szöveg, legyen az próza vagy vers, attól jó – vallják –, ha olyannyira transzparens, hogy nem is fordításnak, hanem eredeti szövegnek ítéli meg az olvasó. Minél gördülékenyebb egy fordítás, annál „láthatatlanabb” a fordító, és minden bizonnyal annál láthatóbb az író és az eredeti szöveg üzenete.

Klaudy (2012) tanulmányában azt tárgyalja, hogyan jelenik meg a fordító láthatatlansága a műfordításban és a szakfordításban. A műfordítás esetében a fordítót ismerjük, hiszen nevét a belső borítón feltüntetik. A fordító láthatatlansága ilyenkor arra vonatkozik, hogy a célnyelvi szövegen nem látszik, hogy valójában fordítás (Klaudy 2012: 137). A szakfordításnál más a helyzet, ugyanis a fordító neve nem olvasható a dokumentumon. Továbbá a szakfordításnál a transzparencia nem választás kérdése, a fordításnak valóban olyannak kell lennie, mint az eredeti szöveg (ibid. 138).

Az audiovizuális fordításban is – amely jelen tanulmány korpuszát képezi – jelen van a honosítás és elidegenítés dichotómiája. A képernyő alján megjelenő felirat nyilvánvalóvá teszi, hogy fordításról van szó, a célnyelven megszólaló szinkronizált filmnek viszont a nézőben azt az érzést kell keltenie, hogy saját nyelvén nézi a filmet.

2. Elméleti háttér, definíciók

2.1. A megszólítások

Megszólítás alatt az interakcióban részt vevő kommunikációs partner(ek) megszólítására alkalmazott nyelvi elemeket értem. A tanulmányban a vonatkozó japán szakirodalomban használatos definíciókat alkalmazom. A témával foglalkozó japán kutatások a megszólítások két funkcióját említik: (1) vokatívuszi funkció (amely a beszélgetőpartner figyelmének felkeltésére, érzelmeire való apellálására, a kapcsolat megerősítésére használatos); (2) pronominális funkció (amikor a megszólító elem egy mondat alanya vagy tárgya tartalmilag a partnerre utal, mutat) (Suzuki 1973, Takubo 1997, Yan 2009, Yui 2007; 2012). Jelen kutatásban – amely pragmatikai megközelítésből vizsgálja a

megszólításokat – a vokatívuszi funkciót betöltő megszólító nyelvi elemeket vesszük górcső alá, amelyek lehetnek (1) személyes névmások, (2) rokonsági megnevezések, (3) foglalkozásnevek, (4) személynevek utótaggal (san/kun stb.), (5) személynevek utótag nélkül, (6) sértő és hízelgő megszólítások, (7) becenevek, (8) alkalmi megnevezés (Yan 2009: 173).

2.2. Az audiovizuális fordítás

Az audiovizuális fordítást (AVT) a fordítástudomány új ágaként szokták emlegetni. Az AVT fordítástudományban betöltött helyéről sokáig vita folyt. A kutatók egy része a műfordításhoz sorolta (Bassnett 2002, Snell-Hornby 1995, idézi Díaz Cintas 2009b). Emlegetik filmfordítás (*film translation*) vagy mozifordítás (*cinema translation*) vagy képernyőfordításnak (*screen translation*) néven is (Díaz Cintas 2009b), majd az internet és a személyi számítógépek elterjedésével egyre inkább multimédia-fordítás néven válik ismertté (Gambier és Gottlieb 2001). Napjainkban leginkább audiovizuális fordítás néven emlegetik (Chaume 2004, Gambier 2008, Díaz Cintas 2009a; 2009b, Pérez-González 2009). Chaume (2004) mutat rá, hogy az audiovizuális fordítást nem különálló műfajként kell felfogni, hanem szövegtípusként, mégpedig Reiss (1986) alapján audio-mediális szövegtípusként.

A Fordítástudományi enciklopédia (*Routledge Encyclopedia of Translation Studies*) 2001-es kiadásában az audiovizuális fordítás terminus még nem szerepel (Baker 2001). Külön címszó alatt tünteti fel azonban a feliratot (*subtitling*) és a szinkront (*dubbing*). Az enciklopédia 2009-es, második kiadása már definiálja az audiovizuális fordítást: „[...] a fordítástudomány egyik ága, amely multimodális és multimedialis szövegek egyik nyelvről/kultúráról a másikra való átültetésével foglalkozik”¹ (Pérez-González 2009: 13; saját fordítás). Multimodális olyan értelemben, hogy létrehozásuk és interpretációjuk széles skálájú szemiotikai készleten alapszik. Multimedialis azért, mert a szemiotikai jelek különböző médiumokon keresztül jutnak el a célközönséghez.

Pérez-González (2009) az audiovizuális fordítás két típusát különíti el: a feliratot (*subtitling*) és az újrhangosítást (*revoicing*). A filmfelirat általában a képernyő alján jelenik meg, és a beszélt nyelv írott formában való közvetítésére hivatott. A felirat több típusa ismeretes: (1) Az intralingvális felirat eredetileg a nemzeti kisebbségek, bevándorlók számára készült, és az audiovizuális szövegek könnyebb megértését hivatott szolgálni. Manapság az intralingvális felirat főként a siketek és nagyothallók számára készül. (2) Az interlingvális felirat a hangzó szöveg írott fordítását közvetíti a célnyelven. Vannak olyan nyelvközöségek, ahol kétnyelvű felirattal látják el a szöveget.

Az újrhangosítás (*revoicing*) kategóriájába tartozik a hangalámondás (*voice over*), a narrálás (*narration*), a hangos leírás, vagyis a látáskárosultaknak készült szinkron (*audio description*), a szabad kommentár (*free commentary*), a szimultán fordítás (*simultaneous interpreting*) és a szájmozgáshoz igazított szinkronizálás (*lip-synchronized dubbing* vagy egyszerűen csak *dubbing*). Ezekben az a közös, hogy szóbeli átváltás útján ültetik át a forrásnyelvi szöveget a célnyelvre, tehát a hangzó szöveget hangzó szöveggé fordítják (Pérez-González 2009).

Díaz Cintas (2009b) az audiovizuális fordítás három fő típusaként a szinkront, a filmfeliratot és az újrhangosítást említi (2009b: 5). A szinkron „a színészek dialógusait tartalmazó eredeti hangsvot egy célnyelvi felvétellel helyettesíti, amely reprodukálja az eredeti üzenetet biztosítva a célnyelvi hangok és a szereplők ajakmozgásának szinkronját oly módon, hogy a néző elhiggye, a színészek a célnyelven beszélnek”.² A filmfelirat „írott nyelvi szöveg, amely általában a képernyő alján jelenik meg, és összegzi az eredeti nyelven elhangzott dialógusokat, valamint egyéb nyelvi elemeket, amelyek a vizuális kép részét képezik (inzertek, levelek, szalagcímek stb.) vagy más egyéb hanghatásokat (zene stb.)”.³ A hangalámondás az, amikor „az eredeti hangsvot hangerejét minimálisra csökkentik, hogy az eredeti hangsvóra rámondott fordítás hallhatóvá váljék a célnyelvi közönség számára”⁴ (saját fordítás).

A filmfeliratról szólva meg kell említenünk egy néhány évtizede elterjedt, újfajta eljárást is. Az utóbbi években egyre nagyobb érdeklődés övezi a nem hivatásos fordítók munkáját. A *The Translator* legújabb száma (2012) például egy különszámot szentelt a témának. A külföldön megjelent anime-fordítások jelentős hányada úgynevezett fansub, azaz rajongók által készített amatőr fordítás. A rajongói fordítás nem hivatalos fordítása egy műnek, és mint ilyen a szerzői jogok értelmében törvénytelen, de vélhetően marketing okokból kifelől a jogtulajdonosok nem emelnek vádat ellenük. Díaz Cintas és Sánchez (2006) így definiálja az audiovizuális fordítás ezen válfaját: a japán animék rajongók által készített felirata. Ezek története az 1980-as évekhez, az első anime klubok megalakulásáig nyúlik vissza. Igazán az 1990-es évek derekán lendült fel a mozgalom az olcsó számítógépes szoftverek és az interneten elérhető ingyenes feliratszerkesztők megjelenésével (Díaz Cintas és Sánchez 2006: 37).

Manapság a rajongói fordítások nem csupán a japán animációs filmek feliratozására korlátozódnak, sportműsorok, szórakoztató műsorok, tudományos-fantasztikus filmek, zeneszámok dalszövegéhez egyaránt készülnek rajongói fordítások (Dwyer 2012, ViKi 2010). A 2010 decemberében rajongók által létrehozott és működtetett ViKi olyan internetes platformot kínál, ahol bárki saját anyanyelvén nézheti kedvenc külföldi TV sorozatát (Dwyer 2012: 218). A ViKi-t a Harvard és a Stanford Egyetemen végzett hallgatók indították azzal a céllal, hogy a nyelvi és országhatárokat ledöntve bárki szabadon élvezhesse kedvenc külföldi műsorát saját anyanyelvén. A ViKi csapatát kanadai, kínai, egyiptomi, magyar, indiai, angliai, indonéz, japán, koreai, mongol, szingapúri, fülöp-szigeteki, spanyol, tajvani, thaiföldi, ukrán, venezuelai, vietnámi és amerikai rajongók alkotják. A ViKi a legelső és leggyorsabb videómegosztó, és egyben egy olyan feliratkészítő platform, ahol a fordítás valós időben zajlik. A rajongók a ViKi filmfeliratozó technológiájának segítségével több mint 150 nyelvre fordítják le kedvenc filmjeiket. Az oldalon japán, koreai, indonéz, török, stb. TV-sorozatok, filmek, zenei videók tekinthetők meg több nyelven. A ViKi-n elérhető japán animékhez sajnálatos módon magyar felirat még nem készült, ezért kutatásunkhoz más forráshoz kellett folyamodnunk (ViKi 2010).

Magyarországon több tucatnyi rajongói fordítócsapat működik, a dorama.lap.hu oldalon 33 hazai rajongói fordítócsapat weboldalát gyűjtötték össze (a

lista valószínűleg nem teljes). Ezek nagy része japán animék és TV-drámák fordításával foglalkozik, de van közöttük koreai popzenére szakosodott fordítócsapat is. A fordítócsapatok oldalán közzétett szövegek hangsúlyozzák, hogy a fordítások hobbiból készülnek, non-profit céllal, ezért tiltják a fordítások pénzkeresési célokra való felhasználását vagy más oldalakon való megosztását. A fordítócsapatok rövid bemutatkozásából az az általánosnak mondható konklúzió szűrhető le, hogy a fordítók általában 18–25 év közötti, Japánért, a japán kultúráért és popkultúráért rajongó fiatalok, némelyikük kezdő szinten ismeri a japán nyelvet, de általában angolból fordítanak. A japán anime műfaját mindannyian behatóan ismerik.

A rajongói fordításokat sok kritika érte normatörő voltak, a feliratok multimodális konfigurációja, valamint az amatőr kísérletezések a fordítói szakmára gyakorolt potenciális káros hatása miatt (Dwyer 2012: 218). Az elmúlt években azonban a szakma is kezd elismerően nyilatkozni a rajongói fordításokról, különösen az alábbi négy jellemzőt emelik ki pozitívként: formai innováció, kollaboratív fordítási módszerek, elidegenítés, műfaji szaktudás (Dwyer 2012: 220).

2.3. A honosítás és elidegenítés dichotómiája az audiovizuális fordításban

Friedrich Schleiermacher, a német teológus és fordító 1813-ban megjelent munkája (*Über die Verschiedenen Methoden des Übersetzens*) hatására sok szó esik a fordítástudományban a honosítási és elidegenítési fordítási technikákról. Schleiermacher felfogásában a fordító két dolgot tehet: vagy az olvasót viszi el az íróhoz, vagy az írot viszi el az olvasóhoz. Ő az előbbi technika mellett teszi le a voksot, azaz az olvasót viszi el az íróhoz. Az előbbi a fordított szöveg idegenszerűségéhez vezet, míg az utóbbi módszer a célnyelvi normák felé közelít (Schleiermacher 1813, idézi Venuti 1995: 100–101).

Schleiermacher munkája hatással volt a későbbi kutatásokra is. Venuti (1995) szerint a fordítói láthatatlanság úgy érhető el, ha a fordító gördülékenyen fordít, és egy „olvasható”, transzparens célnyelvi szöveget hoz létre. Venuti a fordítói láthatatlanságot a honosítás és elidegenítés fényében tárgyalja. Venuti szerint az angol-amerikai kultúrában a fordításokra a honosítás jellemző. Bár a magyar fordításkritikai irodalomban nem született hasonló vizsgálat, Klaudy (2012: 138) megjegyzi, hogy feltételezhetően Magyarországon is a honosítás, azaz a fordítói láthatatlanság a közkedveltebb eljárás. Venuti felfogásában egy fordítás akkor tekinthető gördülékenynek, ha modern és nem archaikus, ha nyelvezete standard és nem kollokvialis, ha mellőzi az idegen szavakat, és szintaktikája nem követi hűen az eredeti szöveg szintaktikáját (Venuti 1995: 4–5).

Az elidegenítő fordítás meglehetősen eltér a célnyelvi normáktól. Venuti ezt a fordítási módszert a célnyelvi kultúrára gyakorolt etnodeviáns nyomásként fogja fel, a fordító az idegen szöveg nyelvi és kulturális különbségeinek rögzítésével külföldre küldi az olvasót (Venuti 1995: 20).

House (1997) is a honosítás–elidegenítés dichotómiájára alapozza fordításértékelési rendszerét. Rámutat arra, hogy különbséget kell tennünk nyílt (*overt*) és rejtett (*covert*) fordítás között. Nyílt fordításról akkor beszélünk, amikor a fordításban megőrizzzük a forrásnyelvi elemeket (neveket, mértékegységet, nyelvhasználati szokásokat), azaz a befogadó számára hozzáférést biztosítunk az eredeti szöveg funkcióihoz egy másik, eltérő diskurzusvilágú nyelven keresztül. A nyílt fordítás funkciója tehát, hogy a célközönség a célnyelven keresztül férhessen hozzá az eredeti nyelvkultúrába ágyazott szöveg funkciójához (House 1997: 29). Rejtett fordítás esetén a szövegen nem látszik, hogy fordított szöveg, mivel nem tartalmaz forrásnyelvi lexikai elemeket, és a nyelvhasználat is a célnyelvnek megfelelő. A rejtett fordítás rendeltetése az, hogy imitálja az eredeti szöveg funkcióit. A fordító feladata, hogy egy az eredetivel ekvivalens beszédeseményt hozzon létre. Mivel a cél a funkcionális ekvivalencia megteremtése a fordításban, az eredeti szöveg a nyelv, szöveg és regiszter szintjén egy kulturális szűrő segítségével manipulálható. Eredményként a fordítás meglehetősen eltávolodhat az eredetitől. A rejtett fordításnak nem kell ekvivalensnek lenni az eredetivel a nyelv, a szöveg és a regiszter szintjén, meg kell viszont valósulnia az ekvivalenciának a műfaj (*genre*) és az egyéni szövegfunkció (*individual textual function*) tekintetében (House 1997: 66–69, House 2001: 250).

Hogy a fordító a rejtett vagy a nyílt fordítás mellett dönt, függ a szövegtől, a szövegnek a fordító általi szubjektív interpretációjától, ugyanakkor döntő szerepet játszik a fordítás célja, a potenciális célközönség, a kiadással kapcsolatos és üzleti érdekek stb. (House 1997, House 1998, House 2001). Pérez-González felfogásában a filmfelirat a nyílt fordítás kategóriájába tartozik, ugyanis hozzáférést biztosít az eredeti szöveghez is, a szinkront pedig a rejtett fordítás kategóriájába sorolja, mert olyan a hatást kell elérnie, mintha a néző saját anyanyelvén nézné a filmet (Pérez-González 2009: 20).

A szinkron előnye, hogy a nézőnek nem kell megosztani a figyelmét az írott fordítás és a kép között, ezért gyerekfilmek fordításához kiváló. Hátránya viszont, hogy idő- és pénzigényes az elkészítése. Problémát jelent továbbá a szociolingvisztikai variánsok, kultúraspecifikus kifejezések és más kulturális értékek közvetítése. Honosítás során a fordító a forrásnyelvi elemeket behelyettesíti ezek funkcionálisan ekvivalens célnyelvi változatával (Pérez-González 2009). Következésképpen a magyar szinkronban a japán megszólítások sajátossága is eltűnik, egy nekik megfelelő funkcionális ekvivalenssel találkozunk a fordításban.

A filmfeliratot a fordítás egy speciális típusának tekintjük abban az értelemben, hogy itt a fordító munkáját több tényező korlátozza: (1) beszélt nyelvet írott nyelvre kell átváltani; (2) idő- és térbeli korlátok; (3) a fenti kettő következtében a forrásnyelvi szöveg redukálódása; (4) az akusztikai és vizuális elemek egyeztetése, azaz a fordított szöveg és mozgó kép közötti koherencia megvalósítása (Hatim és Mason 2000: 431). Empirikus kutatások bizonyítják, hogy a felirat 43%-kal kevesebbet ad vissza az eredeti szövegből, és a megszólító elemek gyakran redukciós folyamatok áldozatául esnek (Pérez-González 2009, Ushie és Nishio 2009). A fansub, bár szintén felirat, annyiban eltér a

hagyományos felirattól, hogy elidegenítő fordítást alkalmaz a kulturális, pragmatikai és szociolingvisztikai elemek magyar megfeleltetésekor.

House véleménye szerint nyílt fordítás esetén nem lehet cél a forrásnyelvi szöveggel való teljes azonosság, csak másodlagos, funkcionális ekvivalencia (*second-level functional equivalence*) megvalósítása lehetséges, hiszen az eredetihez egy másik nyelv biztosít hozzáférést (pl. dialektusok, humor fordítása esetén nehéz célnyelvi ekvivalenst találni). A fordító a szöveget egy új beszédeseménybe ágyazza, amely új keretet ad a szövegnek (House 1997: 112). A másodlagos, funkcionális ekvivalencia elérése a nyelv, a szöveg és a regiszter szintjein keresztül lehetséges (ibid. 108). House a nyílt fordítást az idézethez vagy hivatkozáshoz hasonlítja.

3. A korpusz

Az alábbiakban a fordítói láthatatlanságot vizsgálom szinkronizált, feliratozott, valamint rajongók által feliratozott filmekben a japán megszólító nyelvi elemek fordításán keresztül. A szinkronizált filmek vizsgálatához a *Tokió szonáta* (2008, rendezte: Kurosawa Kiyoshi) című filmből származó nyelvi példák szolgáltatták az anyagot. A fordítás angol nyelvű szöveggel alapján készült. A feliratozott filmekhez a *Totoro – A varázserdő titka* (1998, rendezte: Miyazaki Hayao) című film szolgált korpuszként. A film Magyarországon is megvásárolható DVD-n, a magyar felirat és szinkron az angol változat alapján készült. A rajongói fordításokhoz pedig az Indavideo videómegosztó felületen elérhető *Hana yori dango* (2008, rendezte: Ishii Yasuharu) filmet használtam korpuszként.

Az elemzés során manuálisan kigyűjtöttem a forrásnyelvi szöveggel, illetve a célnyelvi szövegben (szinkron, felirat) szereplő megszólításokat, és megvizsgáltam, hogy a fordító honosító vagy elidegenítő fordítást alkalmazott-e, azaz megtartotta-e például a japán utótagokat (*san, chan, kun* stb.) a neveknél, vagy a magyar nyelvre jellemző megszólítási formákat használta. Az elemzésnél az egyes megnyilatkozások után zárójelben jelzem, hogy mikor hangzott el a filmben.

Szintén a fordítói láthatatlanságot vizsgálva a fordításokban, azt vizsgálom, hogyan jelenik meg a pozitív és negatív udvariasság a megszólítások fordításában. A pozitív és negatív udvariasságot Brown és Levinson (1987) szerzőpáros elmélete alapján elemzem. Felfogásuk szerint kétféle alaparcunk van: a „tartózkodó/távolító önnön függetlenségünket védő (negatív) arc”, és „a hallgatóval közösségre törekvő, egyetértő közelítő/kedvező (pozitív) arc” (Brown és Levinson 1987, Szili 2004: 168). E két alaparc-típushoz kapcsolódik a közelítő és tartózkodó udvariasság (*positive and negative politeness*), Brown és Levinson felfogása szerint a megszólítások mindkét csoportba beletartoznak. A közelítő udvariasságról szólva az intimitást jelző, társadalmi közelséget kifejező megszólítási formákat említik, míg tartózkodó udvariasság esetében a tiszteletet kifejező megszólításokat hozzák fel példának (Brown és Levinson 1987).

4. A japán megszólítási rendszer

A japán megszólítási rendszert egy korábbi tanulmányban (Somodi 2009) már bemutattam, helyszűke miatt most azokra az ismervékre fókuszálok, amelyekre az elemzés során is kitérek. A japán megszólítási rendszer legfőbb jellemzői a nevek után illesztett utótag (szuffixum), az *uchi-soto* (külső–belső, bővebben ld. Somodi 2009) kör megjelenése a megszólításokban, a pronominális elemek bősége és a magyartól eltérő használata a megszólításokban, a hierarchiai viszonyok jelenléte a megszólításokban is, a rokonsági megnevezések használata, a foglalkozásnevek és titulusok gyakori alkalmazása a megszólításokban stb. Ezek közül most csak néhányat mutatok be részletesebben.

A japán és a magyar nyelv vonatkozásában a személyjelölés (*denotation of persons*) lehetséges módjairól Kambe (1988) tanulmányában olvashatunk. Takenori arra a megállapításra jut, hogy az egyes/többes szám második személy megjelölésére a nyelvi elemek jóval szélesebb skálája áll rendelkezésre a japánban, mint a magyar nyelvben (Kambe 1988: 188).

A japán megszólítási rendszer egyik fő jellemzője, amely eltér a magyar szokásoktól, hogy megszólításkor a név után valamilyen utótagot illesztnek. Az utótag eltérhet a belső és külső kör elve szerint, de változik nemek, korosztályok, valamint a beszélő és megszólított formális és informális kapcsolata szerint is. Az utótag állhat családnév, keresztnév, rokonsági elnevezés, de titulus után is. A *san*, illetve a formálisabb *sama* utótag magyar megfelelője lehet az úr, asszony, kisasszony is. A *chan* becéző megszólítás gyerekekre, fiatal lányokra, közvetlen baráti kapcsolatban használható. A *kun* a férfibeszédben használatos, fiúgyerekek, vagy a beszélőnél fiatalabb férfi megszólítására alkalmas (Kambe 1988, Kiss 2001, Székács 2003, Somodi 2009). Tsujimura (1999) itt említi a *sensei* és *senpai* megszólítási formulákat is. Más felosztásban a *sensei* a titulusok vagy státuszjelölők között szerepel (Eschbach-Szabó 2009, Kambe 1988). A *sensei* szó szerint „tanár”-t jelent, de ezzel a megszólítással illetik a magasabb státuszúnak tartott foglalkozást űzőket is: ügyvédeket, orvosokat, politikusokat, írókat. A *senpai* szó szerint idősebb/rangidős kollégát jelent, és a szervezetben belül idősebb, vagy a szervezetbe korábban belépett egyénnel kapcsolatban használják (Tsujimura 1999).

A megszólítások következő jellemzője némi hasonlóságot mutat a magyar nyelvvel. A japán nyelvben ugyanis, akárcsak a magyarban, előfordulhat, hogy rokonsági megnevezéssel nem családtagot is megszólítunk. Így például egy ismeretlen fiatal hölgyet *oneesan* (kisasszony) megszólítással illetünk (szó szerint: nővérem), egy idősebb, ismeretlen öregúrra pedig használhatjuk az *ojisan* (bácsi, szó szerint: nagypapa) rokonsági megnevezést, a fiatalabb korosztályhoz tartozó férfiakat pedig *onisan*-nak (bátyám fiatalúr, szó szerint bátyám) szólíthatjuk.

A japán nyelv rendkívül gazdag pronominális elemekben. A japán nyelv egyes szám első személyben több női és férfi variánst tart számon. Kutatásokban gyakran hangsúlyozzák, hogy a személyes névmások használata a japán nyelvben eltér az indoeurópai nyelvek gyakorlatától (Suzuki 1973, Tanaka 2004). Kutatók gyakran felteszik a kérdést, hogy egyáltalán beszélhetünk-e

személyes névmásról a japán nyelvben, tekintve, hogy eredetük más szófajokra vezethető vissza. (Kambe 1988: 195). Fontos különbség, hogy a személyes névmás használata a beszélő nemétől függ, illetve hogy a formalitás–informalitás függvényében számos variáció közül választhatunk. Fontos ismérve még, hogy a pronominális elemek megszólításként való használata túl direktnek számít, ezért szóban és írásban is kerülendő, ehelyett élhetünk a titulus, név stb. használatával. Szintén a magyartól eltérő jelentős különbségként említhetjük, hogy – szemben az indoeurópai nyelvekkel – a japán személyes névmással nem tudunk tiszteletet kifejezni a megszólított felé, ezért a japán nyelvi norma szerint rangban, pozícióban, korban magasabban állóval szemben személyes névmás megszólításként nem alkalmazható. Használatuk függ a beszélő, valamint a partner korától, befolyásolja a partnerek közt fennálló hierarchikus viszony (Suzuki 1973, Kambe 1988, Somodi 2009, Székács 2003).

A japán nyelvben a titulus, a foglalkozás megnevezése a megszólításokban rendkívül gyakori. Míg a magyarban a munkahelyen az utónéven való megszólítás a megszokott (esetenként *családnév + úr, asszony*), Japánban az illető beosztását, titulusát említik (pl. *osztályvezető úr, részlegvezető úr, igazgató úr* stb.).

5. Az elemzés

5.1. Megszólítások fordítása szinkronizált filmben

A tanulmányban elemzett szinkronizált filmet, a 120 perces, több nemzetközi díjjal is kitüntetett *Tokió szonáta* című filmdrámát, az Animax TV-csatornán vetítették, angoltól fordította az egyébként japánul jól tudó fordító. A film a középosztálybeli Sasaki család mindennapjait, nehézségeit beszéli el. A filmben előforduló interakciók családban, munkahelyen, iskolában, valamint hivatalokban hangzanak el. Az elemzéshez rendelkezésemre állt az angol és a magyar szöveggönyv, valamint a film japán eredeti kép- és hanganyaga.

Míg a japán verzióban 41 vokatívuszi megszólítás található, az angol változatban csupán 31, a magyar szövegben viszont 59 megszólítás szerepelt. Megállapítható tehát, hogy a fordító jóval többször alkalmazott megszólítást, mint amennyi az eredeti vagy a közvetítő nyelvben szerepelt.

A megszólítások fordítását megvizsgálva elmondható, hogy a fordító a honosítást alkalmazta a fordítás során, azaz a fordítói láthatatlanságra törekedett. A megszólítások fordítása mindvégig a célnyelvi normát tartja szem előtt. Az alábbiakban néhány példát hozok az egyes fordítási eljárások illusztrálására.

5.2. Név után illesztett utótagok fordításának kérdése

Bár az angol szöveg a név után illesztett *san* utótagot két helyen is megtartja, a magyar szöveg teljesen mellőzi az idegenszerűséget. Az alábbi kérdést a főnök intézi beosztottja felé, a vezetéknev+*san* utótag megszólítással.

- (1) Sorede wa **Sasaki san**, kongo soumu wo hanarete nani wo nasaimasu ka. (00:02:52)

- (1a) So, **Sasaki san**, what will you do after you leave Administration?
 (1b) Szóval, **Sasaki**, / mihez fog kezdeni, miután itt hagyja a vállalatot?

5.3. Személynevek fordítása

A japán nyelvben, ahol a megszólításokban a negatív udvariasság dominál, ritkábban élnek a keresztnévvel való megszólítással, gyakoribb a vezetéknev használata. A fordító itt is tekintettel volt a magyar nyelvi normára, és a célnyelvi közönség elvárásaihoz igazította ezeket. Egy tanár–diák dialógusban például a tanár vezetékneven szólítja meg általános iskolás korú diákját, a magyar változat viszont a keresztnévet használja.

- (2) **Sasaki**, kore ijou otagai no kizuguchi wo hirogeru youna koto wa yame you. (00:13:00)
 (2a) **Sasaki**, let's stop poking at each other's wounds.
 (2b) **Kenji**, / mi lenne, ha nem forgatnánk egymásban a kést?

A következő példamondat Kenji és a zongoratanárnője közötti párbeszédben hangzik el:

- (3) **Sasaki-kun**, chotto kiite.(00:54:50)
 (3a) Can you listen to me?
 (3b) **Kenji**, / figyelj csak!

5.4. Titulusok fordítása

A filmben az iskolai tanár és diák közötti párbeszédben, orvossal való interakció során, valamint vállalaton belüli kommunikációban fordulnak elő titulusal történő megszólítások. Az első két szituációban a magyar fordítás is alkalmazza a *tanárnő*, *doktor úr* megszólításokat, a munkahelyi interakciók során elhangzó *kachou* (részlegvezető) megszólítás helyett az *uram* társjelölő főnevet alkalmazza.

- (4) **Kachou**, sakki no kuuchou no mitsumori no ken desu ga. (00:03:27)
 (4a) About that air conditioning estimate.
 (4b) **Uram**, / a légkondi felméréssel kapcsolatban...

5.5. Személyes névmások a fordításban

A japán nyelvben a házastársak közötti kommunikációban a feleség a férj megszólítására használhatja az *anata* intimitást, közelséget kifejező, egyes szám második személyű személyes névmást (Kurokawa 1972). Hasonlóképpen szólítja meg férjét a film női főszereplője is, a magyar fordításban viszont pozitív udvariasságot kifejező megszólításokat alkalmaz a fordító, kilencszer szerepel a *drágám* megszólítás, és egyszer a *szívem* kifejezés.

- (5) Chotto **anata**, kore.(00:10:18)
 (5a) **Honey**, this [...]
 (5b) **Drágám**, nézd csak!

Egy helyen a kedveskedő főnév használatával sérül az eredeti megnyilatkozás pragmatikai funkciója. A családfő és fia, Kenji közötti vita folytán Kenji leesik a lépcsőn, és súlyosan sérül. Az alábbi példában a megrémült, ugyanakkor férjére dühös asszony szavait láthatjuk:

- (6) **Anata**, kyuukyuusha. (00:13:33)
 (6a) **Honey**, call an ambulance!
 (6b) **Drágám**, hívd a mentőket!

Valós helyzetben minden bizonnyal nem hangzana el intimitást, közelséget kifejező megszólítás.

A magyar szövegben előforduló megszólítások nagy száma annak (is) köszönhető, hogy a fordító gyakran alkalmaz pozitív udvariasságra utaló nyelvi elemeket ott is, ahol az eredeti szöveg nem tartalmazott hasonlót. Az alábbi példában a hazaérkező férj köszönti feleségét.

- (7) Tadaima [‘Megjöttem’] (00:36:02)
 (7a) Welcome home.
 (7b) Szervusz, **szívem!**

Apa–fia párbeszédben hangzik el a következő mondat:

- (8) Sou iu no wa gakkou no ongaku no jikan de yareba? (00:17:42)
 (8a) Maybe you should play in music class at school.
 (8b) Mit szólnál, **fiam**, ha az iskolában játszánál énekórán?

6. Megszólítások fordítása filmfeliratban

A *Totoro – A varázserdő titka* (86 perc játékidő), inkább gyerekeknek szóló animációs filmet magyar felirattal és szinkronnal DVD-n is forgalmazzák Magyarországon, a Best Hollywood adta ki 2007-ben, 2008-ban az M1 és M2 csatorna is műsorára tűzte. A rendező, Miyazaki Hayao filmjei világszerte nagy népszerűségnek örvendenek, több alkotását hazánkban is láthattuk már mozi-vásznon. A Kusakabe család, Kusakabe professzor és lányai, Mei és Satsuki vidékre költöznek, hogy könnyebben látogathassák a közeli kórházban lábadozó, beteg édesanyjukat. A filmben főként családtagok közötti párbeszédre, valamint a család és a szomszédban élő idős hölgy közötti interakcióra találunk példát. Az elemzés során megvizsgáltam a filmfelirat és a szinkron közötti különbségeket is.

Az eredeti szöveggönyv, a felirat és a szinkron nagyjából azonos számú megszólítást tartalmaz (japán szöveg 79, felirat 77, szinkron 70). Mivel a ma-

gyar szöveg az angol verzió alapján készült, az elemzésnél feltüntettem az angol mondatot is.

A fentiekben elemzett *Tokió szonáta* fordításával összevetve megállapíthatjuk, hogy a *Totoro* filmfelirata jóval több idegenszerű nyelvi elemet tartalmaz. Összevettem a *Totoro* filmfeliratát ugyanezen film szinkronváltozatával, és megállapítottam, hogy eltérés figyelhető meg a fordítói jelenlét tekintetében a két verzió között. Bár néhány idegenszerű elemről a szinkron is árulkodik, összességében elmondható azonban, hogy a szinkronra a honosítás jellemző.

A japán nyelvben családon belül az idősebb családtagok megszólítása csak rokonsági megnevezéssel történhet (anya, apa, nővérem, bátyám), a magyar nyelvben viszont a testvérek esetében a felmenő ágú rokonokkal szemben is megengedett a keresztnévvel, becenévvel, személyes névmással való megszólítás. Ezért a célnyelvű közönségnek szokatlannak tűnhet, amikor a négyéves Mei *nővéremnek*, *nővérkémmek* szólítja néhány évvel idősebb lánytestvérét. A szinkronban ilyen jelenségre nem találunk példát, itt a nővér keresztnéve (Satsuki) szerepel.

- (9) Mei: Totta. **Onee-chan!** (00:12:41)
- (9a) Guess what, **Sis!** I got one.
- (9b) Megvan! **Nővérem!**

Szintén a fordítói láthatóságra, azaz az elidegenítő fordítási technikára példa, amikor a tíz-tizenkét éves Satsuki *uramnak* szólítja a feléje közeledő középkorú férfit. A *bácsi* megszólítás sokkal megfelelőbb lett volna. A szinkronban nincs megszólító elem, *Elnézést kérek!* a fordítás.

- (10) Satsuki: Sumimasen, **ojisan**, ano... (01:09:08)
- (10a) I'm sorry to bother you [...]
- (10b) Elnézést, **uram!**

Hasonlóképpen idegenszerűséget sugall a szomszéd nénivel és egy másik idős hölgyre alkalmazott *nagyi*, *nagymama* megszólítás a gyerekek részéről. A magyar nyelvben a gyermekek egy ismeretlen idős hölgyet általában a *néni* megszólítással illetnek. A feliratban kilencszer szerepel a *nagyi* megszólítás, egyszer pedig a *nagymama*. A szinkronban kisebb arányban ugyan (háromszor), de szintén előfordul a *nagymama* megszólítás, egyszer pedig a *néni* fordítással él a fordító.

- (11) Satsuki: **Obaachan**, deta jo. (00:15:32)
- (11a) It's coming out, Nanny.
- (11b) **Nagyi**, működik.

A magyar fordítás továbbá megtartja a név után illesztett *chan* utótagot is. A szinkron a honosító *Gyere, Satsuki!* megoldással él. Egy ilyen példa szerepel a feliratban:

- (12) **Satsuki-chan!** (00:24:50)

(12a) Hey! You're late!

(12b) **Satsuki-chan!**

A szinkron változat honosító jellegére vall az is, hogy sok pozitív udvariasságra utaló megszólítást, például kedveskedő megszólítást told be olyan helyeken, ahol az eredeti szöveg nem tartalmazott megszólítást.

(13) Arigatou. ['Köszönöm!'] (00:03:46)

(13a) Köszönöm! (felirat)

(13b) Köszönöm, **fiam!** (szinkron)

(14) Tsuita yo. ['Megjöttünk?'] (00:04:09)

(14a) Megjöttünk. (felirat)

(14b) Megjöttünk, **lányok.** (szinkron)

(15) Sorya sugoi zo. ['Nagyszerű'] (00:11:54)

(15a) Nagyszerű! (felirat)

(15b) Nagyszerű, **kicsim!** (szinkron)

Megszólító elem ugyan nem szerepel a fenti megnyilatkozásokban, pozitív udvariasságot sugall viszont az utóbbi két japán mondatban a mondatzáró *yo* és *zo* partikula, valamint az *arigatou* közvetlenebb hangnemű köszönetnyilvánítás is. A nevek átírása a Hepburn-féle átírást követi, ebből kifolyólag viszont a szinkronszínészek a főszereplő nevét Kuszakabe helyett tévesen Kusakabének ejtik.

7. Megszólítások fordítása a rajongói fordításban

A *Hana yori dango* című (2008) film az azonos című manga adaptációja. A film főszereplői a dúsgazdag Doumyouji Tsukasa és a teljesen hétköznapi családból származó Makino Tsukushi. A filmben előforduló párbeszéddek a fenti két főszereplő, a két fiatal családja, valamint hasonló korú barátaik között zajlanak.

A „Missbluehand” által jegyzett, rajongói felirattal ellátott 131 perces film az Indavideo videómegosztó portálon érhető el. Arról, hogy milyen nyelvből készült a fordítás, nincs információ.

A fentiekben elemzett két másik film fordításával összevetve megállapítható, hogy a legtöbb idegenszerű elemet a megszólítások tekintetében a rajongói felirat hordozza. A rajongói felirat erényeit méltatók a formai innováció, a kollaboratív fordítási módszerek és a műfaji szakértelem mellett éppen a fordításokban alkalmazott elidegenítést emelik ki pozitívumként (Dwyer 2012: 228). A japán animerajongók az átlag magyar célközönséghez képest többet tudnak a japán nyelvről, kultúráról, és éppen ezért gyakran kritikával illetik a honosító fordítást alkalmazó fordításokat (ibid. 229). A rajongói fordítások elidegenítő fordítással élve meghagyják a magyar szövegben is a *kun*, *san*, *chan* stb. utótagokat, lefordíthatatlanul hagynak tituluszokat (*sensei*, *senpai*) stb. (Díaz

Cintas és Sánchez 2006, Dwyer 2012). Az audiovizuális fordítás témakörében kutatásokat végző szakemberek úgy vélik, hogy bár az elmúlt évtizedben a professzionális anime-fordításokban is csökkent a honosítási tendencia, mégis a rajongói fordítások sokkal magasabb színvonalú fordítást biztosítanak, mint a professzionális fordítások (Dwyer 2012).

Az általam elemzett *Hana yori dango* című film feliratában a fordító mindig az elidegenítő fordítást alkalmazza a megszólításoknál.

A személynevekhez illesztett utótagokat a fordító megtartja a fordításban. Barátnőjének gratulál a fiatal női szereplő:

(16) **Tsukushi-chan**, omedetou. (00:55:00)

(16a) **Tsukushi-chan**, gratulálok.

Egy másik jelentben a *senpai* megszólítás hangzik el:

(17) Ohisashiburi, **senpai**. (00:10:38)

(17a) Ah, it's been awhile, **Madame!**

(17b) Rég találkoztunk, **senpai**.

Ha honosító fordításról lenne szó, valószínűleg a szereplő keresztnéve szerepelne a magyar szövegben, vagy esetleg kihagyással élne a fordító. Mivel viszont a feliratot a japán kultúrát valamennyire ismerő rajongói közönségnek szánja a fordító, feltételezi, hogy a *senpai* kifejezés ismert számukra.

Szintén az elidegenítő fordítást láthatjuk az alábbi, testvérek közötti párbeszédben is. A *Totoro* című film fordításában az *onee-chan* megszólító nyelvi elem *nővérem, nővérkém* szó szerinti fordításként volt jelen, a rajongói fordításban az eredeti japán megszólítás olvasható.

(18) **Onee-chan**, Tsukushi Doumyouji san da yo. (00:12:54)

(18a) **Sister! Tsukushi!** It's Doumyouji.

(18b) **Onee-chan**, Tsukushi Domyoji-san van itt.

(19) **Onee-chan**, kirei da ne. (00:55:15)

(19a) You're so beautiful.

(19b) **Onee-chan**, nagyon csinos vagy!

A film végén (00:51:41) Tsukushi az *okaa-sama* ('anyám') megszólítással illeti anyósát, ami a fordításba szintén módosítás nélkül kerül át.

Meglehetősen távol áll a magyar nyelvi normától az alábbi példa, azaz a vő vezetőknév + úr megszólítással való illette:

(20) **Doumyouji-san**, oshigoto wa isogashikute nakanaka go yukkuri dekinai to kiiteimasu kara. (00:12:38)

(20a) **Doumyouji**, you must be busy with work too. And we heard that you hardly get time alone.

(20b) **Domyoji-san**, hallottam, hogy nagyon elfoglalt. Pihenje ki magát.

8. Konklúzió

Tanulmányomban egy szinkronizált, egy feliratozott és egy rajongói fordítók által feliratozott filmben előforduló megszólító nyelvi elemek elemzésén keresztül vizsgáltam a fordítói jelenlétet a fordításokban. A fentiekben fordításonként csupán egy-egy film alapján mutattam be a fordítói jelenlétet, de eddigi vizsgálataim alapján elmondható, hogy nagyobb korpuszon végzett elemzés is hasonló eredményt hozna.

Pérez-González (2009) a szinkron és a felirat esetében tárgyalt nyílt és rejtett fordításról tett megállapításainak megfelelően a mostani tanulmány is azt az eredményt hozta, hogy a szinkron honosító (rejtett) fordítást alkalmazott, azaz itt volt legkevésbé fellelhető a fordítói jelenlét, a fordító mindvégig a célnyelvi normát követte. A felirattal és szinkronnal egyaránt nézhető film fordításának elemzése is azt mutatta, hogy a felirat jóval több idegenszerű elemet tartalmaz, mint a szinkronizált verzió. A rajongói fordítás, amely az előző két filmhez képest egy jobban behatárolható célközönségnek készült, a megszólítások fordításánál szinte teljes mértékben a forrásnyelvi normát követi, bővítve ezáltal a célnyelvi nézők japán nyelvi ismereteit.

A pozitív és negatív udvariasság fordításokban való megjelenésével kapcsolatban elmondható, hogy a legtöbb pozitív udvariassági elemet a *Tokió szonáta* szinkronja hordozza, ezt követi a *Totoro* szinkronváltozata, majd ennek felirata. A rajongói fordítás, amely a forrásnyelvi normát követi, egyáltalán nem tartalmaz kedveskedő, becéző megszólításokat.

Szintén a honosítás–elidegenítés témaköréhez kapcsolódik a japán nevek átírása. A Tokió szonáta fordítója behatóan ismeri a japán nyelvet, a magyar szöveggönyvben következetesen a magyaros átírást alkalmazza, és ennek köszönhetően a szinkronszínészek is helyesen ejtik a neveket. A *Totoro* című filmben alkalmazott Hepburn-féle átírás megzavarta a szinkronszínészeket, a főszereplő nevében „s”-nek ejtik a helyesen „sz”-nek ejtendő hangot. A rajongói fordítás is angolos átírást alkalmaz, de nem törődik a hosszításokkal, így a főszereplő, Doumyouji nevét végig Domyoji-ként tünteti fel.

Irodalom

- Baker, M. (ed.) 2001. *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London & NY: Routledge.
- Brown, P., Levinson, S. 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chaume, F. 2004. Film Studies and Translation Studies: Two Disciplines at Stake in Audiovisual Translation. *Meta* Vol. 49. No. 1. 12–24.
- Díaz Cintas, J. D. 2009a. Introduction to Audiovisual Translation. An Overview of Its Potential. In: Cintas, J. D. (ed.) *New Trends in AVT Translation. Topics in Translation*. Bristol, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters. 1–20.
- Díaz Cintas, J. D. (ed.) 2009b. *New Trends in Audiovisual Translation. Topics in Translation*. Bristol-Buffalo-Toronto: Multilingual Matters.

- Díaz Cintas, J. D., Sánchez, P. M. 2006. Fansubs: Audiovisual Translation in an Amateur Environment. *The Journal of Specialised Translation* Vol. 6. 37-52.
- Dwyer, T. 2012. Fansub Dreaming on ViKi. *The Translator* Vol. 18. No. 2. 217-43.
- Eschbach-Szabó V. 2009. Personen und Namen im Japanischen. Veränderungen in der Modernisierung und in der Globalisierung. *Bunka-Wenhua Tübinger Ostasiatische Forschungen* (Tübingen East Asian Studies) Vol. 12.
- Gambier, Y. 2008. Recent Developments and Challenges in Audiovisual Translation Research. In: Chiaro, D., Heiss, C., Bucara, Ch. (eds.) *Between Text and Image. Updating Research in Screen Translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 11-37.
- Gambier, Y., Gottlieb, H. 2001. *(Multi) media Translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Hatim, B., Mason, I. 2000. Politeness in Screen Translation. In: Venuti, L. (ed.) *The Translation Studies Reader*. London & NY: Routledge. 430-445.
- House, J. 1997. *Translation Quality Assessment. A Model Revisited*. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- House, J. 2001. Translation Quality Assessment: Linguistic Description versus Social Evaluation. In: *Meta* Vol. 46. No. 2. 243-257. Kiss S. 2001. *Japán nyelvtani összefoglaló*. Budapest: Tárogató Kiadó.
- Kambe, T. 1988. On Denotation of Persons in Hungarian and Japanese. In: Hidasi J. (ed.) *Contrastive Studies Hungarian-Japanese*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 174-200.
- Klaudy K. 2012. Empirikus kutatások a fordító láthatatlanságáról. In: Horvátné Molnár K., Sciacovelli, D. (szerk.) *Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe. A XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. MANYE* Vol. 8. No. 1. Szombathely: NymE SEK BTK. 137-143.
- Kurokawa, S. 1972. Japanese Terms of Address: Some Usage of the First and Second Person Pronouns. *Papers on Japanese Linguistics* Vol. 1. No. 2. 228-238.
- Munday, J. 2001. *Introducing Translation Studies. Theories and Applications*. London & NY: Routledge.
- Pérez-González, L. 2009. Audiovisual Translation. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London & NY: Routledge. 13-20.
- Reiss, K. 1986. Szövegtipológia és fordítás. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. Budapest: Tankönyvkiadó. 253-274.
- Somodi J. 2009. Fordítási univerzálék a japán megszólítási rendszer magyar fordításában. *Fordítástudomány* 11. évf. 2. szám. 70-82.
- Suzuki, T. 1973. *Kotoba to bunka (Language and Culture)*. Tokió: Iwanami Shoten.
- Székács A. 2003. A japán nyelv és kommunikáció átalakulása az ezredfordulón. In: Hernádi A. et al. 2003. *A japán gazdaság, társadalom és kommunikáció átalakulása az ezredfordulón*. Budapest: BGFKFK. 77-177.
- Szili K. 2004. *Tetté vált szavak*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Takubo, Y. 1997. *Nihongo no ninshou hyougen. Shiten to gengo koudou*. Tokyo: Kuroshio shuppan.
- Tanaka, L. 2004. *Gender, Language and Culture. A Study of Japanese Television Interview Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Tsujimura, N. (ed.) 1999. *The Handbook of Japanese Linguistics*. New Jersey: Blackwell.
- Ushie, Y., Nishio, M. (2009) Eigo eiga no nihongo jimaku ni mirareru politeness (Politeness in Japanese Subtitles of English Movies). *Honyaku e no shoutai* Vol. 3. 65-84.
- Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility*. London & NY: Routledge.

Yui M. 2007. Nihongo oyobi eigo ni okeru taishoushi no kinou politeness to no kanrensei. (Functions of Address Terms in English and Japanese: With Reference to Politeness). *Surugadai University Studies* Vol. 33. 19–30.

Internetes hivatkozások

Yan, L. 2009. Virtual sekai ni okeru yobikake go no communication kinou. Politeness riron no shiten kara no kousatsu. (The Communication Function of Vocative Terms in Virtual Communication: from the Viewpoint of Politeness Theory). *Hokuriku Daigaku Kiyou* No. 33. 173–186. Letölthető: <http://www.hokuriku-u.ac.jp/library/pdf/kiyo33/koku5.pdf>

Yui, M. 2012. The Function of Address Terms in English and Japanese: Analysis Using Scenarios. *IAPL Journal* Vol 1. 59–73. Letölthető: <http://web.uvic.ca/~hnserc/IAPL/journal/J2012/03yui.pdf>

Források

<http://www.viki.com/>

http://dorama.lap.hu/hazai_forditocsapatok/21782824

Totoro – A varázserdő titka. 1998. (eredeti cím: Tonari no Totoro). Rendezte: Miyazaki, H.

Tokió Szonáta. 2008. (eredeti cím: Tokyo Sonata). Rendezte: Kurosawa, K. (Magyar szöveg: Imri L.)

Hana yori dango. 2008. (eredeti cím: Hana yori dango). Rendezte: Ishii Yasuharu. (Magyar szöveg: Missbluehand)

http://indavideo.hu/video/Hana_Yori_Dango_-_A_film_magyar_felirat (letöltve 2013.01.20.)

http://indavideo.hu/video/Hana_Yori_Dango_-_A_film_magyar_felirat_VEGE (letöltve 2013.01.20.)

Jegyzetek

¹ „...a branch of translation studies concerned with the transfer of multimodal and multimedial texts into another language and/or culture.” (Pérez-González 2009:13)

² „Dubbing involves replacing the original soundtrack containing the actors’ dialogue with a target language recording that reproduces the original message, ensuring that the target language sounds and the actors’ lip movements are synchronised, in such a way that the target viewers are led to believe that the actors on screen are actually speaking their language.” (Díaz Cintas 2009b: 5)

³ „Subtitling involves presenting a written text, usually along the bottom of the screen, which gives an account of the original dialogue exchanges of the speakers as well as other linguistic elements which form part of the visual image (inserts, letters, graffiti, banners and the like) or of the soundtrack (songs, voices off)”. (Díaz Cintas 2009b: 5)

⁴ Voiceover involves reducing the volume of the original soundtrack to a minimal auditory level, in order to ensure that the translation, which is orally overlapped on the original soundtrack, can be heard by the target audience.” (Díaz Cintas 2009b: 5)

Alulreprezentált „egyedi” nyelvi elemek a fordításban

Sonja Tirkkonen-Condit hipotézisének hatása a fordítástudományra

Robin Edina

E-mail: robin.edina@gmail.com

Kivonat: A leíró fordítástudomány megszületése óta egyik céljául tűzte ki, hogy megállapítsa és empirikus módon vizsgálja a fordított szövegek univerzális jellemzőit, amelyek megkülönböztetik a nem fordítás útján létrejött szövegektől. Ennek a tanulmánynak a célja, hogy rövid áttekintést nyújtson Sonja Tirkkonen-Condit (2002) ma már fordítási univerzálék közé sorolt hipotéziséről, amelyet a célnyelvre jellemző „egyedi” nyelvi elemek alulreprezentáltságáról fogalmazott meg. A hipotézis keletkezésének és elméleti háttérének tárgyalása után szó esik az „egyedi” nyelvi elemek kutatásának a fordítástudományban betöltött szerepéről és hatásáról, valamint korlátairól és gyenge pontjairól is. Konklúzióként végezetül összefoglaljuk a célnyelvre jellemző „egyedi” nyelvi elemekkel kapcsolatos kutatások következtetéseit, és megállapítjuk, hogy a hipotézist Toury (1995) interferencia törvényének függvényében, az alul-, illetve felülreprezentált nyelvi elemek szélesebb kontextusában volna érdemes tovább kutatni. A vizsgálatokhoz a fordított és nem fordított célnyelvi szövegek összehasonlításán kívül azonban szükség lehet a kétnyelvű, párhuzamos fordítási korpuszok elemzésére is.

Kulcsszavak: univerzálé, fordításnyelv, „egyedi” nyelvi elemek, interferencia, korpuszok

1. Bevezetés

A fordítástudomány az utóbbi évtizedekben egyik fő céljául tűzte ki, hogy felde-
rítse, megvizsgálja és megmagyarázza azokat az általános jellemzőket, amelyek
megkülönböztetik a fordított szövegeket a nem fordítás útján létrejött célnyel-
vi szövegektől. A leíró indíttatású vizsgálatok kiindulópontja azon megállapítás,
miszerint a fordított szöveg nem alsóbbrendű, rontott nyelvi produkció, hanem
önálló kutatásokra érdemes tárgy. Ez az úgynevezett „harmadik kód”, amely a
forrásnyelvi szöveg és célnyelv elvárásainak együttes hatására születik, mégis kü-
lönbözik mindkettőtől (Frawley 1984, Baker 1993). Ezek a sajátosságok azonban
nem térnek el a célnyelvi norma követelményeitől, és csupán a gyenge fordítások
esetén beszélhetünk „fordításnyelvről” (Baker 1993: 249). A fordított szövegeket
vizsgáló kutatásoknak új lendületet adott előbb a kétnyelvű párhuzamos korpu-
szok, majd az egynyelvű összehasonlító korpuszok elemzése, amelyek lehetővé
tették a fordítások egybevetését eredeti célnyelvi szövegekkel, és statisztikailag je-
lentős adatokkal támasztották alá a fordítási univerzálékról alkotott hipotéziseket.

Sonja Tirkkonen-Condit előbb oktatással, majd az érvelő szövegek struktúrájának szövegnyelvészeti elemzésével foglalkozott, és csak később folytatta kutatásait a fordítás folyamatainak vizsgálatával. Korábbi tapasztalatai és a fordított szövegek értékelésének problémái vezették olyan általános jellemzők megfogalmazására, amelyek a fordított szövegeket megkülönböztetik a nem fordítás eredményeképp keletkezett szövegektől. Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy rövid áttekintést nyújtson Tirkkonen-Condit (2002) ma már fordítási univerzálék közé sorolt hipotéziséről, amelyet a célnyelvre jellemző „egyedi” nyelvi elemek fordított szövegekben való alulreprezentáltságáról állított fel.

2. Fordításnyelv – mítosz avagy empirikusan bizonyítható tény?

2.1. A kutatás céljai és eredményei

Tirkkonen-Condit (2002) ma már klasszikusnak számító tanulmányában fogalmazta meg először újdonságnak számító hipotézisét az „egyedi” nyelvi elemek fordított szövegekben előforduló alulreprezentáltságáról. A fordított szövegek azonosíthatóságát vizsgáló kutatás eredményeit a szerző korábban konferencia előadás formájában prezentálta (Tirkkonen-Condit 1998). A kutatás annak megállapítását tűzte ki célul, hogy megkülönböztethetők-e a fordított szövegek a nem fordítás útján létrejött célnyelvi szövegektől, kizárólag nyelvi sajátosságokra támaszkodva. Erre a célra a szerző nyomtatásban megjelent, finn nyelvű szövegrészleteket választott ki, amelyeket a vizsgálat 27 résztvevője – a Savonlinnai Egyetem Fordítóközpontjának hallgatói és tanárai – azonosított: fordított vagy eredeti célnyelvi szövegeként. A vizsgálat eredményei azt bizonyították, hogy a fordítások nem ismerhetők fel egyértelműen pusztán nyelvi sajátosságaik alapján.

Tirkkonen-Condit azonban azt is kimutatta, hogy a célnyelvre jellemző ún. „egyedi” nyelvi elemek előfordulása a szövegben jelentősen befolyásolta a vizsgálat résztvevőinek döntését: az „egyedi” elemek gyakorisága alapján arra következtettek, hogy eredeti szöveget olvasnak, míg hiányuk arra a következtetésre vezette őket, hogy fordítással állnak szemben. Tirkkonen-Condit konklúzióként megállapítja, hogy az „egyedi” nyelvi elemek előfordulásának vizsgálata a fordított, illetve eredeti szövegekben további kutatások alapját képezheti; először is mivel az „egyedi” elemek megjelenése a fordított szövegben befolyásolja a fordítás minőségét, másodsorban, mert ezeknek az elemeknek a gyakorisági vizsgálata hasznos lehet a normalizációs hipotézis (Baker 1993) további kutatásában.

2.2. Fordításnyelv, univerzálék és normalizáció

Tirkkonen-Condit arra a feltételezésre alapozta kutatását, hogy amennyiben a fordítások valóban rendszerszerűen különböznek az eredeti célnyelvi szövegektől, akkor szükségszerűen létezniük kell olyan nyelvi sajátosságoknak is, amelyek a fordított szövegeket megkülönböztetik az eredeti célnyelvi szövegektől. A szerző azonban fontosnak tartja elválasztani a szakszerűtlen fordítások miatt

jelentkező úgynevezett fordításnyelvet (*translationese*) az olyan jellegzetességektől, amelyek a fordítás folyamatának elkerülhetetlen következményeként kerülnek a fordított szövegekbe (*third code*, Baker 1993), az adott forrásnyelvtől függetlenül. Ezeknek a sajátosságoknak – univerzális jellemzőknek – az eredménye olyan célnyelvi szöveg, amely ugyan nem ellenkezik a célnyelv szabályaival, mégis eltéréseket mutat a célnyelvben megszokott normáktól.

Tirkkonen-Condit kutatásában a célnyelvvel kapcsolatos univerzáléokra összpontosított (*T-universals*, Chesterman 2004), vagyis azokra a tendenciákra, ahogyan a fordítók a célnyelvet használják. Ezek közé tartozik például az egyszerűsítés (*simplification*), az explicitáció (*explicitation*) és a normalizáció (*normalization*). Ezeket a fordításra jellemző univerzálékat fordítások és eredeti célnyelvi szövegek összevetésével, gyakorisági vizsgálatokkal kutatja a fordítás-tudomány. Az egyszerűsítés annyit jelent, hogy a fordítók kevesebb szóval, a ritka szókincs még ritkább használatával fordítanak; az explicitáció a fordított szövegek magasabb szintű explicititását feltételezi más célnyelvi szövegekkel összehasonlítva; míg a normalizációs hipotézis arra következtet, hogy a fordítás útján létrejött szövegek túlzott mértékben tartalmazzák a célnyelvre jellemző, gyakori szövegsajátosságokat.

2.3. Alulreprezentált „egyedi” nyelvi elemek

A szerző a normalizációval kapcsolatban – illetve annak cáfolatára – fogalmazta meg saját hipotézisét. Katharina Reiss (1971) azon megállapításából indult ki, hogy a fordított szövegek nem minden esetben használják ki teljes mértékben a célnyelv nyelvi készletét, és ez a hiányosság befolyásolhatja a fordítás minőségét. Tirkkonen-Condit (2002) hipotézise szerint a fordításokban az eredeti célnyelvi szövegeknél kisebb gyakorisággal fordulnak elő olyan nyelvi elemek, amelyeknek nincs egyértelmű nyelvi ekvivalensük a forrásnyelvben. Ebben az értelemben a fordított szövegek kevésbé számítanak „normálisnak”, mint a nem fordítás útján létrejött szövegszövegek.

A szerző a fenti nyelvi elemeket nevezi „egyedinek”. Az ilyen nyelvi elemek Tirkkonen-Condit értelmezése szerint nem lefordíthatatlanok, és nem a kulturális reáliák csoportjába tartoznak, hanem kizárólag fordítási lehetőségeiket tekintve számítanak egyedinek, mivel a forrásnyelvben más nyelvi eszközök segítségével fejeződik ki ugyanaz a jelentés vagy funkció. Ezek az „egyedi” nyelvi elemek általában gyakori, megszokott és teljességgel hétköznapi kifejezőeszközök az adott célnyelvben, és bármely nyelvi szinten jelentkezhetnek: lehetnek lexikai, frazeológiai, szintaktikai, pragmatikai, illetve szövegszervező elemek vagy kollokációk. Tirkkonen-Condit az „egyedi” elemek példaként említi azokat a finn nyelvre jellemző nyelvi eszközöket, amelyek a személytelen megfogalmazást szolgálják. Ebben a tekintetben a magyar nyelv a finnhez hasonló: a magyar nyelvi norma is előnyben részesíti a személytelen megfogalmazást az indoeurópai nyelvekre jellemző személyes referenciával szemben.

Tirkkonen-Condit megállapítása szerint amennyiben ezeknek az elemeknek az előfordulása az adott szövegben a célnyelvi normának megfelelő, akkor a szöveget az olvasók eredeti célnyelvi produkciónak fogják minősíteni, a túl-

zott vagy elégtelen normalizáció azonban a szövegek minőségének rovására mehet. A normalitásra leginkább azok az „egyedi” nyelvi elemek lehetnek befolyással, amelyek gyakorisága a célnyelvben is jelentős. Annak megállapítására, hogy ezek az elemek befolyásolják-e a szövegek minőségének megítélését, Tirkkonen-Condit (2002) intuitív módon azonosította és gyűjtötte össze az általa választott szövegrészletekben előforduló „egyedi” nyelvi elemeket, majd összevetette őket a vizsgálat résztvevőinek véleményezésével. Az eredmények azt mutatták, hogy az „egyedi” nyelvi elemek előfordulása a szövegben jelentősen befolyásolta a vizsgálat résztvevőinek döntését.

2.4. A jelenség okai

A szerző a célnyelvre jellemző „egyedi” nyelvi elemek alulreprezentáltságának lehetséges okaival kapcsolatban a következő feltételezést teszi: „Előfordul, hogy a fordítók figyelmen kívül hagyják ezeket az elemeket, mivel nem jelentkeznek közvetlen megoldásként a fordítás során, vagy legalábbis nem merülnek fel egyértelmű ekvivalensként a forrásnyelvi szöveg egyetlen elemére sem” (Tirkkonen-Condit 2002: 209, *saját fordítás*). Touryra (1995) hivatkozva hozzáteszi, hogy maga a fordítás kényszerének ténye sajátos viselkedésformákat eredményezhet a fordítóknál. Ezzel Tirkkonen-Condit egyfajta passzív, „rejtett” interferenciára utal, amely mintegy megakadályozza a fordítókat abban, hogy teljes mértékben kiaknázzák a célnyelv nyelvi készletét.

2.5. További kutatások

Tirkkonen-Condit az „egyedi” nyelvi elemekkel kapcsolatos kutatásokat összehasonlító korpuszokon látta célszerűnek, és a későbbiekben maga is a több millió szövegszót tartalmazó finn fordítási korpuszon (FTC) vizsgálta tovább a jelenséget (2000, 2004, 2005). Kutatásainak célja az volt, hogy összehasonlítsa a finn nyelvre jellemző *-kin* és *-hAn* klitikus pragmatikai elem, valamint az *elegendő* igei kifejezéseinek (*ehtii*, *mahtuu*, *jaksaa*) gyakoriságát fordított, illetve eredeti célnyelvi szövegekben. Tirkkonen-Condit a vizsgálat alapját képező „egyedi” nyelvi elemeket ekkor már nem intuitív módon, hanem nyelvészeti tanulmányokra hivatkozva választotta ki. Az összehasonlítások adatai szerint ezek a finnre jellemző nyelvi elemek ritkábban fordulnak elő a fordításokban, mint az eredetileg finn nyelven írott szövegekben.

Más eredményeket hozott azonban Jukka Mäkilával végzett közös kutatása (Tirkkonen-Condit, Makisalo 2007), amelynek során a filmfeliratok szövegkohézióját vizsgálták egy száz millió szövegszóból álló korpuszon (FBC korpusz). A szövegelemzések adatai azt mutatták, hogy a finn nyelvre jellemző „egyedi” kohéziós eszközök nem ritkábban, hanem gyakrabban fordulnak elő feliratokban, mint az eredeti, nem fordítás útján létrejött célnyelvi szövegváltozatokban. A vizsgálat alapján a szerzők arra következtettek, hogy a felirat mint speciális műfaj olyan szabályokat és követelményeket állít a fordítók elé, amelyek nagyban korlátozzák Tirkkonen-Condit „egyedi” nyelvi elemekkel kapcsolatos hipotézisét.

3. Univerzálék a fordításban

Tirkkonen-Condit az „egyedi” nyelvi elemek alulrepresentáltságáról szóló hipotézisét kezdetektől fogva a lehetséges fordítási univerzálék, vagyis olyan nyelvi sajátosságok közé sorolta (2002: 209), amelyek inkább a fordított és nem az eredeti szövegekre jellemzők, függetlenül a fordítás folyamatában résztvevő nyelvpár befolyásától. Habár Chesterman (2004) *Beyond the particular* (Az egyedin túl) című tanulmányában már kiszélesítette a feltételezett fordítási univerzálék listáját, és Tirkkonen-Condit felfedezését is ezek közé számította, az *Encyclopedia of Translation Studies* 2005-ben megjelent kiadásában Laviosa-Braithwaite szócikke (2005: 288–291) még csak a Baker (1993) nyomán megfogalmazott fordítási univerzálékat sorolja fel: egyszerűsítés (*simplification*), az ismétlések elkerülése (*avoidance of repetitions*), explicitáció (*explicitation*), normalizáció (*normalization*), forrásnyelvi szövegtulajdonságok átvétele (*discourse transfer*) és a lexikai egységek sajátos megoszlása (*distinctive distribution of target-language items*).

Az *Encyclopedia* 2008-ban megjelent kiadása azonban már tükrözi azokat a változásokat és előrelépéseket, amelyek Baker (1993) programadó cikke óta végbementek a fordítástudományban. Laviosa (2008: 306–311) elsőként kiemeli Toury (2004) és Chesterman (2004) azon megállapítását, miszerint a fordított szövegekre jellemző általános szabályszerűségek fő értéke azok magyarázó erejében rejlik, amellyel képesek számot adni az egyedi jelenségekről. A szerző azután összefoglalja a korpuszkutatások során elért eredményeket, főként ami az explicitációt, az egyszerűsítést és a normalizációt illeti. Tirkkonen-Condit (2004) hipotézisét az „egyedi” elemek alulrepresentáltságáról (*Unique Items Hypothesis – UIH*) Toury (1995) interferencia törvényének empirikus vizsgálataival kapcsolatban említi, annak ellenére, hogy maga Tirkkonen-Condit (2002) nem közvetlen negatív interferenciával magyarázza az általa felfedezett jelenséget, hanem mint korábban láttuk, inkább passzív, „rejtett” interferenciára utal, és a normalizáció ellentétéként tárgyalja. Laviosa sem fejt ki, pontosan miként kapcsolódik Tirkkonen-Condit hipotézise az interferencia törvényéhez, és nem tisztázza, milyen tényezők befolyásolják a jelenséget. Ez a homály is utal a hipotézis körül fennálló elméleti és módszertani bizonytalanságra (Chesterman 2007), illetve az univerzálék között betöltött, egyelőre még tisztázatlan szerepére.

4. „Egyedi” nyelvi elemek a fordítástudományban

Tirkkonen-Condit (2002) cikkére számos tanulmányban hivatkozik a fordítástudomány. Ezek a tanulmányok több témakört is érintenek, amelyek közé tartozik a fordított és eredeti célnyelvi szövegek megkülönböztetésének problémája (Baroni és Bernardini 2006), a fordítási univerzálék paradigmája (Yajun és Zaixin 2008, Castagnoli 2009, Xiao 2010), a fordítások minőségének értékelése (Rabadan et al. 2009), a korpuszalapú kutatások (Ramon és Labrador

2008, Kolehmainen 2011), illetve a lexikai gyakoriságot kutató vizsgálatok (Frankenberg-Garcia 2008). Az idézetekből megfigyelhető, hogy Tirkkonen-Conditi klasszikus tanulmányát világszerte jól ismerik, és számos nyelven hivatkoznak rá a kutatók. A hipotézis azonban egyelőre a még kevésbé kutatott fordítási univerzálék közé tartozik, mivel az említett tanulmányok nem kifejezetten az „egyedi” nyelvi elemek alulreprezentáltságának vizsgálatát tűzik ki célul, hanem csak érintőlegesen említik Tirkkonen-Conditi kutatását. Az „egyedi” nyelvi elemek gyakoriságát vizsgáló tanulmányok többsége a finn nyelvvel kapcsolatban született (Eskola 2004, Kujamäki 2004), ami talán nem is meglepő, hiszen a kutatók Tirkkonen-Conditi nyomdokait követve vizsgálhatták egy finnugor nyelv „egyedi” nyelvi elemeinek előfordulását indoeurópai nyelvekből fordított szövegekben.

Sari Eskola (2004) tanulmányának empirikus célja az volt, hogy megvizsgálja három finn igeneves szerkezetnek a gyakoriságában és disztribúciójában előforduló eltéréseket különböző szövegfajták esetében. Vizsgálatait nem fordítás útján létrejött eredeti finn szövegeken, valamint angolból és oroszról fordított szövegeken végezte. Eredményei alátámasztották Tirkkonen-Conditi (2002) hipotézisét, miszerint a célnyelvre jellemző „egyedi” nyelvi elemek rendszerint alulreprezentáltak a fordításokban. Eskola ezt a hipotézist azonban kiegészíti a következő megállapítással is: azok a célnyelvi elemek, amelyeknek létezik egyértelmű ekvivalense a forrásnyelvben, rendszerint nagyobb gyakorisággal fordulnak elő a fordításokban, mint az eredeti célnyelvi szövegekben. Eskola a jelenséget egyértelműen az interferenciának tulajdonítja, de nem negatív értelemben, hanem inkább semleges, absztrakt módon (Eskola 2004: 83).

Ugyanebben a kötetben jelent meg Kujamäki (2004) tanulmánya, aki szakfordító hallgatók szövegeiben vizsgálta az „egyedi” elemek előfordulását. Kísérletének eredményei azt mutatták, hogy a még látszólag problémamentes forrásnyelvi szövegek is kényszerhelyzetbe hozhatják a fordítót, és ez a kényszer olyan nyelvi mintázatot eredményez a célnyelvi szövegben, amely eltér a nem fordítás útján keletkezett szövegek nyelvhasználatától. Kujamäki azonban kiterjeszti Tirkkonen-Conditi (2002) „egyedi” nyelvi elemekről szóló definícióját, és ide sorolja a kulturális reáliákat is. Vizsgálatát a „hó” fogalmára használatos finn kifejezések (*hanki*, *kinos*, *nuoska*) előfordulására alapozta – ám ezek a lexikai elemek lefordíthatatlanok, így nem illeszkednek Tirkkonen-Conditi (2002) eredeti programjába, inkább a reáliákkal kapcsolatos empirikus kutatásokhoz tartoznak.

Születtek azonban olyan tanulmányok is, amelyek már nem két külön családhoz tartozó nyelv (pl. finn – angol) kapcsolatában vizsgálták az „egyedi” nyelvi elemek előfordulását. Halverson (2007) tanulmánya az angol folyamatos igemód fordítási lehetőségeire összpontosított a norvég nyelv viszonylatában, ahol az igének nincs folyamatos alakja. Halverson a fordítás folyamatát két ellentétes erő gravitációs vonzásának közepette képzelte el. Ennek a jelenségnek eredményeképpen jelentkezhethet a fordításokban normalizáció (célnyelvi vonzás), illetve bizonyos célnyelvi elemek interferenciának tulajdonított, szokatlan eloszlása (forrásnyelvi vonzás). Louise Denver (2009) a logikai-szemantikai kapcsolóelemek fordításának problémáit vizsgálta az angol és a dán nyelv-

pár esetében. A pragmatikai vonatkozású kutatás az explicitációs hipotézis és Tirkkonen-Condit (2002) hipotézisének összefüggésében vizsgálta a jelenséget. Az eredmény- és folyamatvizsgálat adatai kimutatták, hogy az „egyedi” nyelvi elemek alulreprezentáltságáról felállított hipotézis a legtöbb esetben felülírta az explicitációs hipotézist.

5. A hipotézis korlátai

Chesterman (2007) a fenti kutatások és az univerzálékról alkotott korábbi elméletek tükrében összegezte Tirkkonen-Condit (2002) hipotézisével kapcsolatban megfogalmazódott kétségeit, és pontokba szedte javaslatait a jelenséget vizsgáló további kutatásokhoz. Elsősorban az „egyedi” nyelvi elem pontos meghatározását kérdőjelezte meg. Chesterman túlzottan erősnek tartja az „egyedi” kifejezést, és a következő kérdéseket veti fel: Melyik nyelvben „egyedi” egy bizonyos elem? Mihez képest „egyedi” a vizsgálat alapját képező kifejezés? Mennyire „egyedi”? Mérhető-e az „egyediség”? Hogyan határozzuk meg? A kérdésekre válaszolva Chesterman összegzésképpen megállapítja, hogy az egyediség relatív, nem pedig abszolút fogalom; Tirkkonen-Condit (2002) hipotézise bizonyos forrás- és cél-nyelvi párok viszonyára utal, nem általában minden nyelvre; valamint kifejti, hogy az egyediséget csak hozzávetőlegesen lehet meghatározni a relatív formális különbségek kontrasztív alapjain (Chesterman 2004: 11). Chesterman arra is rámutat, hogy az „egyedi” nyelvi elemek alulreprezentáltsága nem kizárólag a fordításra jellemző, hanem minden olyan kommunikációs helyzetre, ahol a résztvevők különleges nehézségekkel szembesülnek. Például azzal, hogy nem anyanyelvükön, hanem idegen nyelven írjanak vagy beszéljenek.

Chesterman végül kitér a hipotézist vizsgáló kutatások módszertanának gyengeségeire. Tirkkonen-Condit (2004, 2005) adott nyelvpárok kontrasztív nyelvészeti elemzéséből indul ki kutatásai során, és így választja ki a gyakorisági vizsgálatok alapját képező „egyedi” nyelvi elemeket. A fenti kérdések tárgyalása során azonban kiderült, hogy az „egyedi” nyelvi elemek *a priori* meghatározása igencsak problematikus, és a formális ekvivalencia szintjeinek pontos meghatározását teszi szükségessé. A kutatónak mégis nyilvánvalóan tudnia kell, mi az, amit keres egy adott szövegben. Ennek az ellentmondásnak a feloldására Chesterman az alábbi módszertani folyamatot javasolja a további vizsgálatokhoz (2007: 12):

- (1) Kontrasztív korpuszelemzések alapján állapítsuk meg, melyek azok az elemek, amelyeknek gyakorisága jelentősen eltér fordított és nem fordított szövegekben.
- (2) Válasszuk szét ezeket az elemeket aszerint, hogy a fordításokban vagy a nem fordítás útján keletkezett szövegekben fordulnak elő gyakrabban.
- (3) Tegyük sorrendbe ezeket a nyelvi elemeket gyakoriságuk szerint. Összpontosítsunk azokra az elemekre, amelyeknek előfordulási gyakorisága a legnagyobb különbséget mutatja a két korpuszban

(fordítások és eredeti szövegek). Az első csoportba azok az elemek tartoznak majd, amelyek a vizsgált fordításokban felülreprezentáltak, míg a második csoportban azok az elemek kapnak helyet, amelyek alulreprezentáltak.

- (4) Végezetül vizsgáljuk meg a lehetséges magyarázatokat a fenti eredményekre. Az alulreprezentált csoportban megtaláljuk azokat a kifejezéseket is, amelyeket Tirkkonen-Condit (2002) „egyedi” nyelvi elemeknek nevezett. Előfordulhatnak azonban olyan elemek is, amelyek ebben az értelemben nem számítanak „egyedinek”.

Ez a módszertani megközelítés nem az „egyedi” nyelvi elemek fogalmából indul ki. A fent ismertetett folyamat szerint egy adott elem egyedisége a vizsgálat során kerül meghatározásra, *a posteriori*, nyilvánvalóan relatív feltételek között. Az „egyediség” ilyen értelemben mint lehetséges magyarázat kínálkozik bizonyos nyelvi elemek alulreprezentáltságára.

6. Összefoglalás

Tirkkonen-Condit (2002) arra a feltételezésre alapozta kutatását, hogy amennyiben a fordítások valóban rendszerszerűen különböznek az eredeti célnyelvi szövegektől, akkor szükségszerűen létezniük kell olyan nyelvi sajátosságoknak is, amelyek a fordított szövegeket megkülönböztetik az eredeti célnyelvi szövegektől. Ezzel kapcsolatban fogalmazta meg azóta fordítási univerzálék közé sorolt (Chesterman 2004, Laviosa 2008) hipotézisét, miszerint a fordításokban az eredeti célnyelvi szövegeknél kisebb gyakorisággal fordulnak elő olyan nyelvi elemek, amelyeknek nincs egyértelmű ekvivalensük a forrásnyelvben. Tirkkonen-Condit egy későbbi tanulmányában a következőképpen határozza meg az „egyedi” nyelvi elem fogalmát: „Minden nyelvben található olyan nyelvi elemek, amelyek egyedinek tekinthetők, mivel nincs egyértelmű megfelelőjük más nyelvekben. Ezek az elemek lehetnek lexikai, kollokációs, szintaktikai vagy szövegszervező sajátosságok, amelyek nem szükségszerűen lefordíthatatlanok; egyszerűen csak nem hasonlóképpen jelennek meg – fejlődnek ki – a többi nyelvben” (2004: 177, *saját fordítás*).

Tirkkonen-Condit (2002) a jelenség lehetséges okának azt tartja, hogy a forrásnyelvi szövegből hiányzik a szükséges nyelvi stimulus, ezért hagyják figyelmen kívül a fordítók a célnyelvre jellemző „egyedi” elemeket a fordítás során. Tirkkonen-Condit azonban nem foglalkozik azzal, mit is tesz ilyenkor a fordító, milyen nyelvi eszközöket használ a jelentés megfogalmazására. Csupán passzív, „rejtett” interferenciára utal, amely mintegy megakadályozza a fordítókat abban, hogy teljes mértékben kiaknázzák a célnyelv nyelvi készletét. Eskola (2004), Kujämäki (2004), Chesterman (2007) és Laviosa (2008) azonban egyértelműen Toury (1995) interferencia törvényének függvényében tárgyalja a jelenséget, bár Chestermanon kívül egyikük sem említi azt a lehetőséget, hogy az „egyedi” nyelvi elemek alulreprezentáltsága a fordítók szó szerinti fordítási stratégiájához volna köthető.

A fordítástudományban több tanulmány (Toury 1995, Dimitrova 2005, Tirkkonen-Condit 2008) született már arról, hogy a fordítók elsősorban a forrásnyelvből kiindulva dolgoznak, és a fordítás folyamatában fontos szerepet játszik a szó szerinti átváltás: a fordítók szó szerint fordítanak, amíg nincs okuk arra, hogy eltérjenek a forrásnyelvi szöveg sajátosságaitól (Chesterman 2007: 10). Ezekben az esetekben azonban fennáll az interferencia veszélye (Dimitrova 2005, Chesterman 2007), és olyan nyelvi sajátosságok kerülhetnek át a fordításba, amelyek elsősorban a forrásnyelvre jellemzőek – a célnyelvi sajátosságok kárára. Negatív interferenciáról beszélünk tehát, de nem olyan mértékben, amely devianciát okozna a célnyelvi szabályrendszerrel – az interferencia skálájának enyhébb fokozatáról van szó (Mauranen 2004), és ennek következménye az úgynevezett „harmadik kód”, amely a forrásnyelvi szöveg és célnyelv elvárásainak együttes hatására születik (Frawley 1984, Baker 1993). Az eredmény bizonyos nyelvi elemeknek a célnyelvi normától eltérő disztribúciója: alul- vagy éppen felülreprezentáltsága. Frankenberg-Garcia (2008) korpuszalapú kutatása Chestermanéhoz (2007) hasonló módszertant követve azonosította a portugál nyelv viszonylatában előforduló, alul- illetve felülreprezentált lexikai elemeket fordított szövegekben. Kutatási eredményeiből jól látható, hogy Chesterman (2007) feltételezésének megfelelően nem csupán „egyedi” nyelvi elemek tartoztak az alulreprezentált csoportba, hanem számos más olyan kifejezés is, amelynek létezik ekvivalense a forrásnyelven.

Toury (1995) az interferencia törvényét a fordító kompetenciájától teszi függővé: a gyakorlott, kompetens fordító képes kiküszöbölni az interferencia hatását a fordítás során, és olyan célnyelvi szöveget hoz létre, amely a célnyelvi normának megfelelő. Tirkkonen-Condit (2002) hipotézisének összefüggése a fordítói kompetenciával már klasszikus tanulmányában kiderült, amikor a vizsgálat résztvevői jobbnak – eredeti célnyelvi szövegnek – ítélték azokat a mintákat, amelyekben az „egyedi” nyelvi elemek gyakorisága „normális” volt. A kompetencia befolyására utal Kujämäki (2004) és Chesterman (2007) is, akik az „egyedi” nyelvi elemek alulreprezentáltságát a gyengébb minőségű fordításoknak tulajdonították. A gyakorlott, kompetens fordító tehát képes arra, hogy elvonatkoztasson a forrásnyelvi szövegtől, és olyan nyelvi elemeket is alkalmaz a fordítás során, amelyek nem következnek egyértelműen a forrásnyelvi szövegből.

Mindezek tükrében Eskola (2004) nyomán még tovább tágíthatjuk Tirkkonen-Condit (2002) kezdeti hipotézisét az „egyedi” nyelvi elemek fordított szövegekben előforduló alulreprezentáltságáról, mégpedig azzal a céllal, hogy immár a nagyobb – és remélhetőleg teljesebb – képet láthassuk a jelenséggel kapcsolatban. A fordítók elsősorban a forrásnyelvből kiindulva dolgoznak, és fordítási stratégiájukban fontos szerepet kap a szó szerinti átváltás, amely azonban interferenciához vezethet. A fordított szövegekben ezért a fordító kompetenciájától függően alulreprezentáltak lehetnek azok a célnyelvi elemek, amelyek a forrásnyelven ritkábban vagy egyáltalán nem fordulnak elő („egyedi” célnyelvi elemek), és nagyobb gyakorisággal jelentkezhetnek olyan szövegsajátosságok, amelyeknek egyértelmű és gyakorta használt ekvivalense létezik a forrásnyelven.

Ennek a feltételezésnek az alátámasztására azonban a fordítástudomány nem szorítkozhat kizárólag egynyelvű, összehasonlító korpuszok vizsgálatára, amelyek a fordítások és az eredeti célnyelvi szövegek közötti különbségeket hivatottak feltárni. A Chesterman (2007) által javasolt kutatási folyamaton kívül szükséges lehet a párhuzamos korpuszok bevonása is a vizsgálatba (Kolehmainen 2011), hogy fény derülhessen az interferencia pontos szerepére és a fordítók stratégiáira.

Irodalom

- Baker, M. 1993. Corpus linguistics and translation studies: implications and applications. In: Baker, M., Francis, G., Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: in Honour of John Sinclair*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 233–250.
- Baroni, M., Bernardini, S. 2006. A New Approach to the Study of Translationese: Machine-learning the Difference between Original and Translated Text. *Literary and Linguistic Computing* Vol. 21. No. 3. 259–274.
- Castagnoli, S. 2009. *Regularities and variations in learner translations: a corpus-based study of conjunctive explicitation*. PhD disszertáció: Kézirat.
- Chesterman, A. 2004. Beyond the particular. In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds.) 33–49.
- Chesterman, A. 2007. What is a Unique Item? In: Gambier, Y., Shlesinger, M., Stolze, R. (eds.) *Doubts and Directions in Translation Studies*. Amsterdam: Benjamins. 3–14.
- Denver, L. 2009. Unique items in translation. In: Göpferich, S., Jakobsen, A. L., Mees, I. M. (eds.) *Behind the mind: methods, models and results in translation process research*. 125–146. Copenhagen: Samfundslitteratur.
- Dimitrova, E. 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. Amsterdam: John Benjamins.
- Eskola, S. 2004. Untypical frequencies in translated language: A corpus-based study on a literary corpus of translated and non-translated Finnish. In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds.) 83–97.
- Frankenberg-Garcia, A. 2008. “Suggesting rather special facts”: a corpus-based study of distinctive lexical distributions in translated texts. *Corpora* Vol. 3. No. 2. 195–211.
- Frawley, W. 1984. *Translation: literary, linguistic and philosophical perspectives*. Newark: University of Delaware Press.
- Halverson, S. 2007. Investigating gravitational pull in translation: the case of the English progressive construction. In: Jääskeläinen, R., Puurtinen, T., Stotesbury, H. (eds.) *Texts, process and corpora: research inspired by Sonja Tirkkonen-Condit*. Joensuu: Publications of the Savonlinna School of Translation Studies. 175–195.
- Kolehmainen, L. 2011. Source Language Influence Without the Effect of “Shining Through”: Over-representation of Generic Person Reference in Translations. In: Kujamäki, P. (ed.) *Beyond borders: translations moving languages, literatures and cultures*. Berlin: Frank & Timme.
- Kujamäki, P. 2004. What happens to “unique items” in learners’ translations? In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds.) 187–204.
- Laviosa-Braithwaite, S. 2005. Universals of translation. In: Baker, M. (ed.) *Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 288–291.

- Laviosa, S. 2008. Universals. In: Baker, M. (ed.) *Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 306–311.
- Mauranen, A. 2004. Corpora, universals, interference. In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds.) 65–82.
- Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds.) 2004. *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins.
- Ramon, N., Labrador, B. 2008. Translations of ‘-ly’ adverbs of degree in an English–Spanish Parallel Corpus. *Target* Vol. 20. No. 2. 275–296.
- Rabadan, R., Labrador, B., Ramon, N. 2009. Corpus-based contrastive analysis and translation universals. A tool for translation quality assessment. *Babel* Vol. 55. No. 4. 303–328.
- Reiss, K. 1971. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik: Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen*. München: Hueber.
- Tirkkonen-Condit, S. 1998. Translationese, a myth or an empirical fact? A study into the linguistic identifiability of translated language. Elhangzott: 24th University of Wisconsin-Milwaukee Linguistics Symposium. 1998. september 10–12.
- Tirkkonen-Condit, S. 2000. In Search of Translation Universals: Non-equivalence or ‘Unique’ Items in a Corpus Test. Elhangzott: Research Models in Translation Studies. Manchester, UK, 2000. április 28–30.
- Tirkkonen-Condit, S. 2002. Translationese, a myth or an empirical fact? A study into the linguistic identifiability of translated language. *Target* Vol. 14. No. 2. 207–220.
- Tirkkonen-Condit, S. 2004. Unique items – over- or under-represented in translated language? In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds.) 177–186.
- Tirkkonen-Condit, S. 2005. Do Unique Items Make Themselves Scarce in Translated Finnish? In: Károly, K., Fóris, Á. (eds.) *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai. 177–156.
- Tirkkonen-Condit, S. 2007. Cohesion in subtitles: A corpus-based study. *Across Languages and Cultures* Vol. 8. No. 2. 221–230.
- Tirkkonen-Condit, S., Mäkisalo, J., Immonen, S. 2008. The translation process – interplay between literal rendering and a search for sense. *Across Languages and Cultures* Vol. 9. No. 1. 1–15.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- Toury, G. 2004. Probabilistic explanations in translation studies. In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds.) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 15–32.
- Xiao, R. 2010. How different is translated Chinese from native Chinese? A corpus-based study of translation universals. *International Journal of Corpus Linguistics* Vol. 15. No. 1. 5–35.
- Yajun, J., Zaixin, R. 2008. Translated English and Universals of translation. *English Today* Vol. 24. No. 4. 26–33.

Fordítástudomány 2013.
**XV. Fordítástudományi Konferencia és FTT-
öregdiák-találkozó**
X. Fordítástudományi PhD-Konferencia
(ELTE BTK, Budapest, 2013. április 18–19.)

Zachar Viktor

E-mail: zacharviktor@gmail.com

Háromszorosan kerek jubileumi konferenciára került sor április derekán az immár hagyományosnak mondható „A magyar fordítók és tolmácsok napja” elnevezésű, kétnapos konferencián. Az első és – ha fel lehet egyáltalán állítani ilyesfajta sorrendet – legfontosabb jubileum az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszék (FTT, korábban Csoport, majd Központ) fennállásának negyvenéves évfordulója volt. A második a szóban forgó, az ELTE FTT, az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI Zrt.) és a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesülete (MFTE) által közösen rendezett konferencia tizenöt éves fennállása. A harmadik pedig az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola Fordítástudományi Doktori Programjának tízéves évfordulója.

A nivós szakmai program mellett a hármas jubileum többszörösen is tetten érhető volt a konferencián. Elsőként a rendezvényre megjelent jubileumi kötet formájában, amelyről beszámolómm második felében írok bővebben. Másrészt a csütörtök délelőtti, hagyományos a Fordítástudományi Doktori Program volt és jelenlegi hallgatóinak teret biztosító előadások mellé adott, igényes konferenciacsomagban, amely az Új Széchenyi Terv keretében elnyert pályázatnak volt köszönhető. Harmadrészt a csütörtöki napot lezáró, rendhagyó pódiumbeszélgetésben, amelyre még szintén kitérek. Végül, de nem utolsósorban a nagyszámú nézőközönségben, akik között szép számban voltak jelen a két intézmény egykori és jelenlegi munkatársai, hallgatói.

A csütörtöki konferencianap délelőttjén tehát a Fordítástudományi Doktori Program nyolc egykori és jelenlegi hallgatójának volt lehetősége bemutatkozni, fellépni a szélesebb nyilvánosság előtt. Egyenként húszperces előadásukban bemutathatták kutatási, illetve érdeklődési területüket, és ezzel tanúbizonyságot tettek arról is, mennyire sokrétű és interdiszciplináris terület a fordítástudomány.

A sort Felekné Csizmazia Erzsébet nyitotta, aki a doktori program elsőéves hallgatója ugyan, de hosszú évek óta az ELTE FTT megbízott előadója. Ebben a minőségében tolmácsolástechnikai szemináriumokat tart, így nem véletlen, hogy előadásában a blattolás műfajának kutatásáról számolt be. Bár ez a megállapítás nem annyira egyértelmű, hiszen az írásbeli szöveg szóbeli szöveggé alakítása a fordítás és a tolmácsolás határán helyezkedik el, mindkét

terület magáénak vallhatja. A kutatási terület nagyon aktuálisnak mondható, legutóbb éppen a 2013 januárjában megrendezett Gödöllői Szakmai Napon került terítékre a szakfordítóképzés során alkalmazott feladattípusokkal kapcsolatban. Lendületes előadásában Felekné Csizmazia Erzsébet bemutatta a *blatolás* terminus különböző használatait a szakirodalomban, részletesen kitért arra, milyen helyzetekben fordul elő ez a fajta közvetítés a gyakorlatban, és milyen kutatási kérdések képzelhetők el a tudományos vizsgálatok során (pl. blattolói kompetencia, szemmel való átfogás hosszúsága, gyorsolvasás).

A második előadó Mészáros Andrea Éva volt, a doktori program másodéves hallgatója, egyben az ELTE FTT megbízott előadója, aki a fordításkutatás egy teljesen más aspektusát ismertette a nagyközönséggel, mégpedig a *Translog* program használatát és a Log-fájl elemzés felhasználását. Előadásának első részében ismertette azokat az új, folyamatorientált módszereket, amelyekkel a kutatók megpróbálják leírni, mi történik a fordítás során a nyelvi közvetítő agyában: ilyen például a szemmozgáskövetés (*eye-tracking technology*), a hangos gondolkodtatásos eljárás (*think-aloud protocol*, TAP), a képernyő változtatásainak rögzítése (*screen recording*) és a billentyűaktivitás rögzítése (*key logging*). A téma aktualitását jelzi, hogy az utóbbi években több hasonló témájú tanulmány és kötet is napvilágot látott, így például a Göpferich, Jakobsen, és Mees szerkesztésében megjelent *Behind the Mind. Methods, models and results in translation process research* (2009) című tanulmánykötet, amelyről jelen folyóirat egy korábbi számában beszámoltunk. Mészáros Andrea Éva most további adalékokkal szolgált ehhez az izgalmas, a technika fejlődésével lehetővé váló kutatási területtel kapcsolatban. Előadásának második felében kitért arra, miként vizsgálható, mely szavaknál tart szünetet a fordító, vagy éppen mikor végez önkorrekciót.

Megint más területhez kapcsolódott Seresi Márta, a doktori program szintén másodéves hallgatójának és az ELTE FTT megbízott előadójának előadása, amely nem kevésbé aktuális témát érintett. Nevezetesen a kommunikációs távolság szerepét a videokonferenciákon a tolmácsolás szempontjából. A terület relevanciáját jelzi, hogy a pénteki szakmai napon is szó esett az új tolmácsolási szituációról, a távtolmácsolásról. Ennek jellemzője, hogy a nyelvi közvetítő nincs személyesen jelen a megbeszélés helyszínén, csupán képernyő(k) és fejhallgató segítségével végzi munkáját. Seresi Márta érdekes előadásában kitért arra, milyen nehézségekkel jár ez a helyzet a tolmácsok számára, miként befolyásolja a minőséget ez az új tolmácsolási mód, majd arra is, hogyan lehet beépíteni a videokonferenciát a nyelvi közvetítők képzésébe. Ennek során első kézből származó információkat kaphatott a közönség, hiszen az előadó több kollégájával együtt rendszeresen szervez úgynevezett virtuális órákat egyetemi kurzusai keretében.

A negyedik előadó, Bózsik Gyöngyvér, a doktori program abszolutóriumot szerzett hallgatója jól ismert, mégis különleges témát mutatott be a közönségnek. Előadásaiban ugyanis évek óta az operafordítás kérdéseivel foglalkozik, amellyel kapcsolatban nem is gondolnánk, milyen komoly lehetőségekkel kecsegtet a fordításkutató számára. Az előadásban ezúttal a *Figaro házassága* különböző, énekelhető szövegváltozatainak zenei szempontú elemzéséről volt szó,

és ismét lehetőségünk volt énekelte részeket is hallani az előadótól. Az opera magyar nyelvű változatainak vizsgálata során Bozsik Gyöngyvér az énekelhetőség különböző kritériumait vázolta fel részletesen, így például a szótagszámot, az intonációt, a ritmust, a levegővételt és a megfelelő magán- és mássalhangzók használatát. Ezt követően pedig vizuálisan is bemutatta nekünk az egyes változatok énekelhetőségi szintjét.

Az ötödik előadás a minőség fogalmának változásával foglalkozott a fordításértékelésben. Mohácsi-Gorove Anna doktorjelölt, az ELTE FTT egyetemi tanársegédje azt az alapvető kérdést vizsgálta és vizsgálja készülő disszertációjában is, mitől lesz jó, illetve elfogadható egy fordítás, milyen kritériumok alapján lehet megítélni a kész fordításokat. Ehhez előadása keretében részletes szakirodalmi áttekintést nyújtott azon fordításkutatók munkásságáról, akik valamilyen formában foglalkoztak ezzel a kérdéssel (pl. Nida és Taber, Carroll, Reiß, Nord). A prezentáció második felében Mohácsi-Gorove Anna kitért a fel fogások változására a kilencvenes évek második felében, amikor is egyre gyakrabban jelentek meg gyakorlati, piaci szempontok a minőség értékelése során (pl. Mossop, Klaudy, Heltai). Ezzel kapcsolatban hallhattunk a minőség biztosítását szolgáló különböző szabványokról, illetve egy erre vonatkozó kérdőíves felmérés tanulságairól is.

Robin Edina doktorjelölt ugyancsak egy új kutatási területről számolt be előadásában, mégpedig a lektori kompetencia empirikus vizsgálatáról. Ő is első kézből származó eredményekkel és információkkal tudta alátámasztani megállapításait, hiszen az ELTE FTT megbízott előadójaként több éve tart szabadon választható lektorálási szemináriumot a mesterképzésben részt vevő hallgatók számára. Prezentációjában azonban nemcsak ennek a kurzusnak a tapasztalatairól hallhattunk részletesen, de az országos szaklektori vizsga feladatairól és értékelési szempontjairól is. Előadása végén Robin Edina kitért azokra a pontokra, amelyeket véleménye szerint érdemes volna megjeleníteni a lektorok képzése során annak érdekében, hogy tudatos döntéseket hozó nyelvi szakember váljon belőlük.

A délelőtti rész utolsó előtti előadását Makkos Anikó, a doktori program abszolutóriumot szerzett hallgatója tartotta. Ennek során szintén pedagógiai témával, az anyanyelvi és a fordított szöveg értékelésének lehetőségeivel foglalkozott az oktatásban. Előadásának első részében azt vázolta fel, hogy az irányadó dokumentumok hogyan határozzák meg a közoktatásban az anyanyelvi szövegalkotás fejlesztési feladatait, valamint hogy milyen szövegek alkotására válnak képessé a diákok. Ezek után áttekintette a szövegalkotási vizsgafeladatokat és értékelésüket. Előadásának további részében bemutatta a fordítóképzésben használt értékelési szempontokat, és utalt arra, hogy későbbi disszertációjában vizsgálni szeretné, kimutathatók-e olyan általános, anyanyelvi jellegzetességek a szövegalkotásban, amelyek befolyásolják a fordított szöveg minőségét.

Az első felvonás utolsó előadását – a hagyományoknak megfelelően – Horváth Péter Iván, a doktori program egykori hallgatója tartotta. Előadásában ezúttal nem a korábban sikeresen megvédett disszertációjának témájával, a lektori kompetenciával foglalkozott, hanem gyakorlati tevékenységének egy másik szakterületével, a bírósági tolmácsolással. Ezzel kapcsolatban rámutatott arra,

hogy Magyarországon szinte teljes egészében hiányzik az erre vonatkozó intézményi képzés, de még a szabályozás és nyilvántartás is. Éppen ezért Horváth Péter Iván tervei között szerepel, hogy segédletet írjon a bírósági tolmácsolásról, amelyben hasznos tanácsokat ad, összefoglalja gyakorlati tapasztalatait, a nyelvi közvetítésnek ehhez a műfajához szükséges nyelvi és egyéb készségeket, és bemutassa a tevékenységet szabályozó jogszabályi kereteket, valamint az eddigi, mindenekelőtt nemzetközi kutatásokat.

A délutáni szekciót most is, mint immár évek óta, Dezső Tamás dékán nyitotta meg, majd átadta a szót Fedineczné Vittay Katalinnak, az Európai Bizottság Tolmácsolási Főigazgatóság Magyar Nyelvi Osztály vezetőjének. Az előadás első részében a közönség áttekintést kaphatott a SCIC tolmácsszolgálat felépítéséről és munkájáról, a nyelvkiosztásról, majd a továbbiakban az előadó beszámolt a különböző felvételi vizsgatípusokról (multiteszt, áramvonalas teszt). Az elhangzottakat némiképpen más fénybe helyezték azok a megállapítások, miszerint 2011 óta 22%-kal csökkent a magyar tolmácsolás iránti igény, és a közeljövőben nem várható uniós versenyvizsga kiírása magyar nyelvkombinációban. Végül Fedineczné Vittay Katalin is szólt néhány szót az újnak nevezhető távtolmácsolás műfajáról, európai uniós kontextusban.

A délutáni rész második, EU-val kapcsolatos előadását Lesznyák Ágnes, az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóság Magyar Nyelvi Osztályának koordinátora tartotta, aki a fordítások Bizottságnál történő utóértékelésével foglalkozott. A csoportmunkában zajló folyamat célja természetesen minden esetben a munkafolyamatok javítása, hiszen sok apró hiba is rontja a minőséget. Az értékelést követően elmondása szerint kategorizálják a hibákat, megkeresik a tévedések okait, és szükség esetén javítják a fordítómemóriát. Előadását azzal a tanulsággal zárta, hogy növelni kell a lektorálás hatékonyságát, valamint könnyebb és gyorsabb hozzáférést kell biztosítani a közös szabályokhoz, segédanyagokhoz.

A délután utolsó hagyományos előadását Prószéky Gábor, a *Morphologic* igazgatója tartotta, aki felvázolta, hol és hová tart a gépi és a géppel támogatott fordítás. Először röviden összefoglalta az elmúlt ötven-hatvan év történetét a kérdéskör szempontjából, majd ismertette a jelenlegi állapotokat: a gépi fordítás relatív alacsony minősége ellenére a sebessége, ára, elérhetősége és univerzalitása miatt versenyképesnek mondható, ráadásul mindenekelőtt Ázsiában óriási igény mutatkozik rá. Kitekintésében utalt arra, hogy javítható lenne a gépi fordítás hatékonysága, de csak lokálisan, specializáció révén, például bizonyos témákban épülő kisebb korpuszok segítségével. Ez az eljárás azonban éppen a gépi fordítás jelenlegi legnagyobb vonzerejével, az univerzalitásával fordulna szembe.

Az első nap záróakkordjaként pódiumbeszélgetésre került sor az ELTE FTT alapításának negyvenéves jubileuma alkalmából. Klaudy Kinga, a tanszék alapító tagja és 1997 óta tanszékvezetője képekkel illusztrálva tekintette át a tanszék történetét, majd a közönség érdekes visszaemlékezéseket, anekdotákat hallhatott az 1970-es és 1980-as évekből Ferenczy Gyulától, az intézmény első vezetőjétől, Klaudy Kingától, valamint Láng Zsuzsától és Kurián Ágnestől, akik évtizedeken át vezették az angol, illetve francia szakcsoportot. A résztvevőktől megtudhattuk például, miként kapott felkérést Ferenczy Gyula Szépe

Györgytől az intézmény vezetésére, hogyan toborzott maga köré kiváló kollégákat, milyen körülmények között kezdték meg a munkát a Ménesi úti Eötvös Kollégiumban, és milyen nehézségekkel küzdöttek a tanárok és a diákok az akkori magyar viszonyok között.

* * *

A konferencia Stefánia Palotában megrendezett második napját Belényi Andrea, az OFFI vezérigazgatója nyitotta meg, azután átadta a szót Klaudy Kingának, akinek nagy ívű előadása sikerrel mutatta be a magyar fordítástudomány fejlődését az elmúlt negyven évben. Ennek során még ennél is régebbre nyúlt vissza, és az 1950-es évektől kezdve ismertette a magyar és nemzetközi szakirodalmi műveket, kezdeményezéseket (pl. Fjodorov, Vinay és Darbelnet, Tarnóczy), majd a hetvenes és nyolcvanas évek élénk konferenciaéletét a tudományterületen, amelyeket a kilencvenes években már Magyarországon megrendezett nemzetközi konferenciák is követtek. Végül kitért azokra a magyar egyetemekre és főiskolákra, ahol a közelmúltban fordítástudományi kutatócsoportokat alakítottak (Szeged, Eger, Miskolc).

A második előadó, Horváth Ildikó, az ELTE FTT docense a fordító- és tolmácsolás új kihívásairól beszélt. Lendületes előadásában kitért arra, milyen új helyzetekkel és feladatokkal szembesül a fordító és a tolmács például az új technológiák elterjedésével, és ez milyen feladatokat ró a képzőintézményekre. A távtolmácsolásról szóló gondolatai összecsengtek Seresi Márta előző nap elhangzott megállapításaival. Előadásának gépi tolmácsolásról szóló része pedig, amellyel kapcsolatban megállapította, hogy annak minősége még elmarad a gépi fordítás fejlettségi szintjétől, sok új információt közvetített a jelen lévő szakembereknek.

Ezt követően rövid kerekasztal-beszélgetésre került sor az OFFI gyakornoki programjáról, amelynek keretében Boronkay Zsuzsa, az ELTE FTT oktatója és az említett gyakornoki program vezetője, Fóris Ágota, a Károli Gáspár Református Egyetem Terminológia Mesterszakának szakfelelőse, Guelmino Szilvia, az OFFI lektora és gyakornokok beszélgettek a gyakornokságról, az egyetemi képzés és a gyakorlat összhangjáról, valamint a különböző feladattípusokról és az ezekkel kapcsolatos nehézségekről. Végezetül kitértek a hosszú távú együttműködés lehetőségeire is abban az esetben, ha a megfelelő képességekkel rendelkező gyakornok fordítási munkáival kitűnik a szakmai gyakorlat során.

A szakmai nap második felében két jogi előadást hallhatott a szép számú közönség. Az elsőt Bajcsi Péter ügyvéd, szinkrontolmács tartotta a fordítás és tolmácsolás polgári és büntetőjogi következményeiről. Előadásának első részében a Ptk. alapján összefoglalta, milyen jogviszony szerint nyújtsunk fordítási, illetve tolmácsolási szolgáltatást, milyen elemek jelenjenek meg a megkötött szerződésben, és meddig terjed polgári jogi felelősségünk. A részletesebben kifejtett második részben pedig arról hallhattak a jelenlévők, miként követhet el bűncselekményt a nyelvi közvetítő tettesként és részesként, valamint hogy mit jelent ebben az esetben a szándékosság és a gondatlanság. Végezetül kitért a hamis tanúzás eseteire is.

A másik jogi vonatkozású előadás Tarr Péter nevéhez fűződött, aki a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala, Szerzői Jogi Főosztály, Szerzői Jogi Hatósági Osztály osztályvezetője. Prezentációjából, amely a fordítás és tolmácsolás szerzői jogi vonatkozásairól szolt, elsőként megtudhattuk, milyen alkotásokra terjed ki a szerzői jogi védelem, és melyek a védelem alól kizárt alkotások: ilyen például a nyersfordítás, de nem áll védelem alatt a hiteles fordítás (cégeljárási iratok), a hiteles másolat és a lektorálás sem. A tolmácsolással kapcsolatban kitért arra, hogy hatósági, bírósági kirendelés esetén szintén kizárt a szerzői jogi védelem. Ezt követően néhány konkrét jogesetet és példát említett a témakörben, azután előadását a fordítások felhasználásának jellemzőivel zárta, kitérve a munkaviszonyban és a megbízás alapján készült fordítások közötti különbségekre.

A kétnapos szakmai programot a nem könnyen emészthető, de a fordító- és tolmácsszakmához hozzátartozó két előadás után egy humoros, ám mégis tanulságos pódiumbeszélgetés zárta Fáber András francia és Ambrózy István angol tolmács részvételével, akik számos anekdotával és emlékekkel örvendezteték meg az egybegyűlteket.

* * *

Ahogy beszámolómban bevezetőjében említettem, a jubileumi rendezvényre egy igényes kiadvány is készült: *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején* címmel. A kötet szerkesztője Klaudy Kinga, a szerkesztésben közreműködött Boronkay-Roe Zsuzsa és Kurián Ágnes. A könyv Klaudy Kinga, tanszékvezető előszavával és visszatekintésével indul. Ebben összefoglalja a csoport, majd központ, végül tanszék formájában működő intézmény történetét, azt, milyen fontos állomásokon keresztül jutott el a Ménesi útról az Amerikai úton át a Múzeum körülig.

A 256 oldalas kiadvány ezt követően öt nagy részre osztható: az első rész a *Tanulmányok a fordítás és tolmácsolás kutatásának témaköréből* címet viseli, és hét tanulmányt tartalmaz. Az első, *A Fordítástudományi Doktori Program tíz éve*, Klaudy Kinga nevéhez fűződik, és azt mutatja be, milyen alapos előkészületek vezettek a doktori képzés megalapításához, mik a felvételi követelmények, a választható témakörök, milyen tantervvel és tantárgyakkal működik a program, és milyen előadási és publikálási lehetőségei vannak a hallgatónak. Az írás a doktori programban eddig fokozatot szerzett 19 hallgató és témavezetőjük névsorával, valamint az értekezések címével zárul.

A második tanulmány Polcz Károly nevéhez fűződik, és a *Beszédaktusok a fordítástudományban* címet viseli. A dolgozat Blum-Kulka (1981) megállapításaira való hivatkozással kezdődik, aki elsőként foglalkozott a beszédaktusok fordíthatóságának problémájával. Ezt követően kitér a témával kapcsolatos további elméleti munkákra, többek között Hatim és Mason (1990), Bell (1991), Fawcett (1997), Leuven-Zwart (1989, 1990), valamint Hervey (1998) megállapításaira és kutatásaira. A tanulmány második részében Polcz Károly néhány empirikus kutatást mutat be a beszédaktusok fordításával kapcsolatban: pl. Snell-Hornby (1988/1995), Anderman (1993), Hickey (2000) és

Kallia (2009), azután röviden kitér saját doktori kutatására is, melynek keretében angol–magyar nyelvpárban vizsgálta az indirekt direktív beszédaktusokat (kérés, utasítás, meghívás, tanács) és a kommisszív beszédaktusokat (ajánlat) amerikai filmek magyar szinkronszövegében.

A harmadik dolgozat, *Az explicitáció következményei és etikája*, Robin Edinától származik, és az explicitációs műveletek tipológiájának bemutatásával kezdődik. Ezután a szerző különböző példák segítségével hívja fel a figyelmet arra, milyen következményekkel járhat, ha a nyelvrendszerbeli különbségekkel nem igazolható fakultatív műveletek esetében nem elég körültekintően alkalmazták az explicitációt. Ezek leginkább a fordítók kockázatkerülési motivációjával állnak talán összefüggésben, de ebben a körben Robin Edina szól a feldolgozhatóság kérdéséről és az „explicitációs kompetenciá”-ról is.

Bakti Mária tanulmánya szintén az explicitáció témaköréhez kapcsolódik, és az *Explicitáció és szinkrontolmácsolás* címet viseli. A dolgozatban egy hatfős kísérletet mutat be, amelyben három hivatásos szinkrontolmács és három tolmácshallgató vett részt. Az eredmények bemutatása során kitér a szavak számában tapasztalható eltérésre, a célnyelvi szövegben mutatkozó kihagyásokra, a forrásnyelvi megfelelő nélküli kifejezésekre és azok típusaira. Az explicitáció a logikai kapcsolóelemekben, a háttérismeretekben, a szövegben előforduló ismeretekben, az igék, valamint a módosítószók hozzáadásában érhető tetten, amelyek közül a kísérlet alapján az első csoportba tartozó elemek fordultak elő leggyakrabban.

Az ötödik dolgozat Bánhegyi Mátyás *Politikai manipuláció és/vagy fordítás. A fordításközpontú politikai tömegkommunikációs modell elméleti alapjai* című tanulmánya. A szerző az első részben bemutatja a politikai kommunikáció, a média és a fordítás kapcsolatát, majd ezt követően a politikai valóság és a fordítás viszonyáról értekezik. A politikai valóság különböző torzítástípusainak ismertetése után a dolgozat második részében bemutatja az általa kidolgozott fordításközpontú politikai tömegkommunikációs modellt, amely annak megértésében segít, hogy milyen szövegtulajdonságokat eredményez a szövegek felhasználási célja. Ezáltal választ keres arra kérdésre, hogy a fordító mennyi politikai torzítással végzi munkáját, és kritikai szempontból mennyire tudatos ennek során.

Az utolsó előtti tanulmány, a *Célnyelvi szövegek nyelvtechnológiai eszközökkel támogatott lexikai kohéziós vizsgálata*, Seidl-Pécs Olivíától származik, aki az első részben bemutatja, milyen lehetőségekkel kecsegtet a korpusznyelvészet a fordítástudományban. Ennek során részletesebben is kitér a *WordNet* gépileg olvasható adatbázisára és annak felhasználhatóságára. A dolgozat második felében ismerteti a számítógépes eszközökkel támogatott lexikai kohéziókutatás előzményeit és annak hátrányait, majd a gépi fordítások gépi eszközökkel végzett lexikai kohéziós vizsgálatát. Ez utóbbit két angol novella összesen négy fordításának (két humán fordító és két fordítóprogram) kohéziós elemzése kapcsán mutatja be.

Az első rész Fischer Márta és Lesznyák Ágnes közös tanulmányával zárul, amely *A befogadó növekedéstől az inkluzív növekedésig – Terminusalkotás európai uniós kontextusban* címet viseli. A dolgozat első felében – az európai uniós

kontextus bővebb bemutatása során – kitérnek a fordítás körülményeire az uniós intézményeknél, valamint az ott zajló terminológiai munkára. A tanulmány második felében egy esettanulmányt olvashatunk az *inclusive growth* terminus fogalmi háttéréről, a magyar megfelelőre tett javaslatokról, azok indoklásáról és hosszú, széles körű egyeztetéséről. A már korábban is használatos angol kifejezés egyébként 2010-ben jelent meg az Európai Unió hivatalos diskurzusában az *Európa 2020* elnevezésű stratégia kapcsán.

A jubileumi kötet második nagy része a *Tanulmányok a fordítás és tolmácsolás oktatásának témaköréből* címet viseli. A nyolc szerző mindegyike az ELTE FTT egykori vagy jelenlegi tanára. Elsőként Láng Zsuzsa ismertetőjét olvashatjuk az intézmény konferenciatolmács-képző programjáról a „*European Masters in Conference Interpreting*” (EMCI). *A projektől a konzorciumig: egy sikeres képzés története* címmel. Bevezetőjében leírja, milyen lépések vezettek ahhoz, hogy 1998-ban meghívták az intézményt az EMCI munkacsoportba, azután bemutatja, milyen alapelvekben állapodtak meg a 2002-ben megalakult konzorcium egyetemei (nyelvkombinációk, képzés óraszám, alkalmassági és képesítő vizsga stb.). Végül rámutat arra is, milyen támogatásokat nyújtott az Európai Unió eddig az EMCI-projektnek, tanulmányutak, szakmai látogatások formájában és vendégtanárok személyében.

A francia szakcsoport 40 éve dióhéjban című visszaemlékezésben Kurián Ágnes emlékeit olvashatjuk arról, miként tette meg az első lépéseket a francia kapcsolatok felvétele terén, előbb a Francia Nagykövetséggel, illetve a Francia Intézettel, majd a belga és kanadai külképviseletekkel. Kitér arra is, hogy a kilencvenes években mely francia egyetemekkel alakult ki szorosabb kapcsolat, és miként hatottak ezek az intézmények az ELTE FTT munkájára, például a projektszemléletű fordításoktatás bevezetése terén, amelyet elsőként a francia szakcsoport vezetett be itthon. Csakúgy, mint a szakmai gyakorlat intézményét a kilencvenes évek végén, amely azután egy évtizeddel később, a mesterképzés beindulásakor már hivatalosan is az új képzési terv szerves részévé vált.

A harmadik visszaemlékezésben Szabari Krisztina gondolatait olvashatjuk *A német csoport munkája szubjektív megközelítésben* címmel. Személyes hangvételű írásából megtudhatjuk, miként kezdett el még egyetemistaként tolmácsolni, mégpedig nem hagyományos konzekutív módon, hanem filmtolmácsolás formájában. Majd azt is olvashatjuk, miként vezetett az út – ha nem is egyenesen – a nagy állam- és kormányfőknek való tolmácsoláshoz. Ezzel párhuzamosan elindult Szabari Krisztina oktatói pályafutása is, amelybe szintén érdekes bepillantást nyerhetünk a tanulmányból. Néhány szóból, mellékmondatból kitűnik, milyen rangos gyakorlati szakembereket sikerült megnyernie a német csoport számára az évek során. Olyanokat, akik számára hasonlóan fontos volt az ő oktatói hitvallása: „[...] szeretni kell a nyelvet, és nekünk, professzionális nyelvi közvetítőknek mindig jobban kell tudnunk használni, mint a nem tudatos nyelvhasználóknak.”

Boronkay-Roe Zsuzsa *Hardver és szoftver* című visszaemlékezésében először a külső körülményeket és a negyven év alatt megtett utat eleveníti fel. Nekünk, fiataloknak megdöbbenőnek, szinte hihetetlennek tűnnek a kezdeti évek: például a szigorúan ellenőrzött, lapszámolóval ellátott fénymásolók, vagy éppen

az, hogy nagy ritkán adódott csak lehetőség a szalagos magnókkal felszerelt nyelvi labor használatára. A második részben azután azokról a kollégákról és hallgatókról tesz említést, akik méltán töltik el büszkeséggel az oktatót. Akikkel olykor együtt dolgozik, akik jó hírért viszik az intézménynek a nagyvilágba, és akik fokozatosan átveszik a stafétabotot a katedra másik oldalán.

Az ötödik tanulmányban Horváth Ildikó *A fordító- és tolmácsképzés új kihívásairól* nyújt áttekintést. A két nagy részre osztott dolgozatban először a modern fordító profilját és a fordítás terén tapasztalható változásokat veszi számba, valamint kiemeli annak jelentőségét, hogy a fordítóképző intézmények a hagyományos fordítói készségek mellett kialakítsanak és fejlesszenek egyéb kompetenciákat is. A tolmácsolásról szóló részben pedig előbb az új technológiákat világítja meg, majd a modern tolmácsképzés kihívásainak, feladatainak, formáinak és segédeszközeinek ismertetésével zárja tanulmányát.

Forgács András beszámolójának címe: *Kéz a kézben az európai politika és a fordítás, tolmácsolás. 15 esztendő az EU-szakirányú képzés.* A visszatekintésben részletesen ismerteti azokat az okokat és lépéseket, amelyek a posztgraduális EU-szakirányú konferenciatolmács- és fordítóképzés bevezetéséhez vezettek. Ezt követően kitér arra, milyen célok vezérelték a program kidolgozóit és vezérlik ma is az oktatókat, majd azzal zárja írását, hogy milyen jelentősége volt és van ennek a szakirányú képzésnek a negyvenéves intézmény életében.

A második rész utolsó előtti tanulmánya Faludy Kinga nevéhez fűződik, címe *Spanyol nyelvi tolmácsképzés és gazdasági ismeretek oktatása az FTT-n.* Az első részben néhány gondolatot olvashatunk a 2001/2002-es, első „spanyolos” tanév óta eltelt időszakról, a végzett hallgatók további pályájáról és egy, a szakmai képzésben segítséget jelentő spanyolországi tanulmányútról. A visszaemlékezés második része a *Gazdasági ismeretek* előadássorozat néhány sarokpontját mutatja be, amely a bölcsészkaron semmiképpen sem nevezhető szokványos tanegységnek, mégis kulcsfontosságú a tanszéken zajló képzés szempontjából.

Az utolsó tanulmányt, *Az értékelés szerepe a tolmácsolás oktatásában* címűt, Jantsits Ágnes jegyzi, aki arról értekezik, hogy a tolmácsképzés egyik legfontosabb része az órai visszajelzés, vagyis a megalapozott értékelés, amely különböző szempontok szerint történhet: nem mindegy, a folyamatban mikor kerül rá sor, mint ahogyan az sem, hogy ki az értékelő. Ráadásul más-más kritériumok érvényesek a konsekutív tolmácsolás és a szinkrontolmácsolás értékelése során. A tanulmány végén a szerző kitér arra is, milyen szempontok szerint történik az EMCI-hallgatók év végi értékelése és osztályozása.

A harmadik részben, amely a *Visszaemlékezések* címet viseli, az ELTE FTT egykori hallgatóinak és jelenlegi tanárainak rövidebb írásait olvashatjuk – összesen huszonhetet. A negyedik rész a hallgatói és tanári névsorokat tartalmazza 1973-tól napjainkig. A jubileumi kötet egy személyes hangvétellű interjúval zárul, amelyet Makkos Anikó készített Klauzy Kingával.

Hilary Footitt, Michael Kelly (eds.)

Languages at War: Policies and Practices of Language Contacts in Conflict

(Basingstoke: Palgrave Macmillan. 269 pp.

ISBN: 978–0–230–35516–3)

Ábrányi Henrietta

E-mail: heni.abranyi@t-online.hu

A Palgrave Macmillan kiadó gondozásában megjelent *Languages at War: Policies and Practices of Language Contacts in Conflict* című könyv a *Palgrave Studies in Languages at War* című könyvsorozat első tagja. A sorozat részeként megjelenő könyvek különböző konfliktushelyzetekben (háborúban, békefenntartó műveletek vagy humanitárius tevékenységek során stb.) a nyelvek szerepét, valamint a nyelvekkel kapcsolatos tevékenységeket vizsgálják három szempontból: a nyelvek és a katonaság, a civil-katona interakciók és a konfliktushelyzetben történő fordítás/tolmácsolás szempontjából. A szerzők a középpontba a nyelveket helyezik, ugyanis véleményük szerint a nyelvek, főként az idegen nyelvek – „idegenségük” (*foreignness*) révén – kulcsfontosságú szerepet játszanak a konfliktushelyzetek megfelelő megértésében.

Ahogy a szerkesztők, egyben a könyv társszerzői a bevezetésben rámutatnak, a történészek általában alárendelt szerepet tulajdonítanak a nyelveknek, és a konfliktusokat rendszerint egynyelvű műveletekként értelmezik, ahol a győztes erő nyelve dominál. A nyelvészek és a fordításkutatók azonban egyre inkább érdeklődnek a nyelvek és a nyelvi közvetítők konfliktushelyzetekben betöltött szerepe iránt, és ezt növekvő számú kutatások is bizonyítják. A két oldal között ugyanakkor hatalmas szakadék tátong, így a könyvsorozat és jelen kötet célja is az, hogy e két oldalt közelebb hozza egymáshoz, és párbeszédre készítse őket. Ezt bizonyítja a sokféle tudományág, amelynek eredményeire támaszkodnak (alkalmazott nyelvészet, szociolingvisztika, fordítástudomány, interkulturális kommunikáció, történelem, politika, nemzetközi kapcsolatok és kultúratudomány), valamint a rendkívül hosszú, közel tizenkét oldalas irodalomjegyzék is.

A könyv fejezeteinek öt szerzője is tovább erősíti a könyv interdiszciplináris jellegét. Hilary Footitt, a University of Reading kutatója elsősorban a második világháború szövetséges–francia viszonyát és a nők politikában betöltött szerepét kutatja. Michael Kelly a University of Southampton francia nyelvi professzora, főbb területe a francia kultúrtörténet és a franciaországi háborúk, emellett aktívan támogatja a nyelvtanítás elméleti és gyakorlati reformját. Louise Askew hivatásos fordító és tolmács nemzetközi szervezeteknél. Catherine Baker a University of Southampton kutatója és oktatója, kutatási területe a nemzetközi beavatkozások szociokulturális hatásai, valamint a populá-

ris kultúra és szórakoztatás politikája. Simona Tobia a University of Readingen modern európai történelmet oktat, főbb érdeklődési körét a huszadik századi háborúk és a kultúra viszonya képezi.

A könyv abból indul ki, hogy minden háborúnak saját kontextusa van, amelyet olyan változók alakítanak, mint a küldetés célja (megszállás, békefenntartás stb.), a haderő összetétele (egy vagy több nemzet), a helyi lakossághoz való viszony vagy az időtartam. Ezek a változók nemcsak a konfliktust jellemzik, hanem az érintett nyelvek szerepét is körvonalazzák. A könyv szerzői két esemény alapján vizsgálják a nyelvek szerepét, amelyek változói jelentősen eltérnek egymástól, így árnyaltabbá teszik a képet. Az első eseményt, Nyugat-Európa felszabadítását és megszállását a második világháború során és után (1944–1947), a hozzáférhető dokumentumok és a háborúban résztvevőkkel készített interjúk alapján elemzik. A második esemény, a bosznia-hercegovinai béketeremtő és békefenntartó tevékenység (1995–2000) vizsgálatának alapját – az adatok titkosított mivolta miatt – a konfliktusban résztvevőkkel készített interjúk képezik.

A 269 oldalas könyv struktúrája a következő: a könyv elején található a tartalomjegyzék, a táblázatok jegyzéke, az előszó, a köszönetnyilvánítás, a rövidítések listája és a szerkesztők bemutatása, a könyv végén pedig a felhasznált irodalom és a tárgymutató. A köztes részben a bevezető (*Introduction*) és a konklúziók (*Conclusions*) által közrefogott négy nagyobb rész található, amelyek a nyelvek szerepét a katonai tevékenység egyes szakaszaiban vizsgálják: a hírszerzésben (*Part I*), a műveletekre való felkészülésben (*Part II*), valamint a műveletek során (*Part III–IV*). A négy rész tizenegy fejezetre tagolódik.

Az 52 oldalt felölelő első rész (*Intelligence*) három fejezetben, a brit hírszerzés tapasztalatai alapján azt vizsgálja, milyen szerepet tulajdonítanak az információgyűjtésben és -elemzésben a nyelveknek, főként az idegen nyelveknek és azok „idegenségének” (*foreignness*), és mindez hogyan befolyásolja a „másikról” (*the other*) alkotott képet. A szerzők abból indulnak ki, hogy a nyelvek fontos szerepet játszanak a hatékony hírszerzésben, hiszen az információk nagy része idegen forrásból, így idegen nyelven érkezik, tehát fordításra/közvetítésre van szükség, amely érthetővé és elemezhetővé teszi a szerzett információt. Hagyományosan azonban túlzottan „hazaiasítják” a szövegeket, ami a szerzők megállapítása szerint torzult képhez vezethet.

Az első fejezet (*Languages in the Intelligence Community*) a második világháború eseményei (1940–1945) alapján mutatja be, hogyan alakult ki és fejlődött a nyelveket ismerők toborzása, és milyen hatással volt a hírszerző tevékenységben való munka a nyelvi segítőkre. A hírszerzés akkori jellegéből adódóan (lehallgatás és kódolt szövegek megfejtése) a nyelvi segítők toborzásánál a technikai készségek, a megbízhatóság/lojalitás és a problémamegoldó készség került előtérbe. A nyelvismeret háttérbe szorult, kezdetben kitűnő hallási és megértési készséget jelentett, majd a későbbiekben kiegészült a magas szintű nyelv- és kultúraismerettel is. A nyelvek „idegensége” egyrészt a nyelvi segítők megbízhatóságában játszott szerepet. Kezdetben nyelvismerettel rendelkező katonákat alkalmaztak, ám korlátozott számuk és későbbi átirányításuk miatt fokozatosan felváltották őket olyan civilek, akik beletartoztak a megbízható körbe: nők,

egyetemet végzett személyek és nem brit születésű zsidó menekültek. A nyelvi segítőkre kívülállóként, „idegenként” tekintettek, így köztük egy saját, belső csoportidentitás alakult ki, és munkájuk emberi aspektusa helyett annak szakmai oldalára koncentráltak (tudás iránti lojalitás). A nyelv „idegensége” az idegen nyelvű szövegek kezelésében is tetten érhető. Kezdetben minden egyes információt külön egységként kezeltek, nem kapcsolódhattak sem egymáshoz, sem a tágabb kontextushoz, így igyekeztek megelőzni az információk „beszennyződését”. A fordítók révén ez a gyakorlat változott, ugyanis felhívták a figyelmet arra, hogy ha az információt kiszakítják annak tágabb környezetéből és elválasztják más szövegektől, akkor az egyrészt félreértéshez vezethet, másrészt torzult képet eredményezhet a „másikról”, ami kritikus következményekkel járhat.

A második fejezet (*Frameworks for Understanding*) a bosznia-hercegovinai béketeremtő műveleteket alapul véve elemzi, hogyan függ össze egy idegen ország megítélése a már meglévő tudással, különös tekintettel nyelvének fontosságára és hasznosságára, valamint történelmére és aktuális politikai eseményeire. A fejezet hangsúlyozza, hogy a másikról alkotott tudás és a másik megítélése különböző forrásokból ered, és az idővel folyamatosan változik. Az aktuális helyzetektől függően a hírszerzés hierarchizál, egyes országok/területek megfigyelése fontosabb, mint másoké. Ez ugyanakkor gyakran nem fedi a tényleges információs igényeket. Így volt ez a jugoszláv válság kirobbanásakor is, amikor a beavatkozásra készülő nemzetközi erőket minden szinten váratlanul érték az események. Rövid idő alatt kellett megszerezniük a szükséges információkat és felkészülni a beavatkozásra. Mindebben a nyelvek is fontos szerepet játszottak, hiszen a szükséges tudáshoz kapcsolatba kellett lépni a hatalommal, a helyi médiával és a helyi lakosokkal is, valamint a különböző helyi szövegeket is érteni, így fordítani kellett. A problémát az okozta, hogy a hidegháborút követően továbbra is az orosz nyelv állt a középpontban, a kelet-európai szláv nyelvek, így a szerb-horvát is ennek árnyékában létezett, és mellékes nyelvként tekintettek rá. A hirtelen felmerülő nyelvi igényekre mind a civil, mind a katonai képzésben ad hoc, kreatív és rögtönzött megoldásokra volt szükség, és így történt ez a szerb-horvát nyelvi kurzusok (kezdő, illetve az oroszról „átállító” kurzusok), az oktatáshoz létrehozott segédanyagokat és a tanárokat illetően is.

A harmadik fejezet (*The Human in Human Intelligence*) az emberi forrásoktól származó információkat helyezi a középpontba, és a második világháborút követő, európai megszállás idején vizsgálja a nyelvek szerepét és a nyelvi közvetítők tapasztalatait olyan feszült helyzetekben, mint a kihallgatás és a háborús bűnökkel kapcsolatos nyomozás. A szerző rámutat, hogy a nyelvek fontos szerepet játszanak ezekben a helyzetekben, ugyanakkor a megfelelő nyelvtudás mellett a nyelvi közvetítőnek és a kihallgatónak – ez a két szerep sok esetben összefonódott – az ellenség kultúráját is ismernie kell. Emellett fontos szempont volt a britekhez való lojalitás és az ellenség mély gyűlölete is. A fejezet három kihallgatási helyszínt vizsgál meg, és abból indul ki, hogy helyszínenként más és más szempontok kerülnek előtérbe, így a nyelvi követelmények, valamint a nyelvek és a nyelvi közvetítők szerepe is eltér az egyes helyszíneken. A frontvonalon a gyorsaság és a specifikus információk (ellenség haderejének

jellege, száma, vezetők, tervek stb.) kiszűrése állt a középpontban, katonai jellegű, rövid és személytelen kommunikáció jött létre a kihallgató és a fogoly között. A nyelvet ismerőnek szakmai (katonai) és szaknyelvi tudásra volt szüksége. A háborús bűnök vizsgálata esetén a bizonyítékok feltárása és az ügy tárgyalásra való felkészítése került előtérbe, jellemzően nagy érzelmi terhet helyezve a vizsgálódó személyre. A nyelvismeret mellett széleskörű kulturális és történelmi tudás is előfeltétel volt. A kihallgató központokban személyesen hallgatták ki a foglyokat, és lehallgatták celláikat is, így a kiváló hallás és beszédképesség állt a középpontban. A környezet jellegéből fakadóan állandó veszélyérzet jellemezte az itt dolgozókat. Mindemellett mindegyik helyszínen úgy kellett lojálisnak lenniük alkalmazóikhoz, hogy (érzelmi) kapcsolatban álltak az ellenség nyelvvel és kultúrájával.

A következő, második rész (*Preparation and Support*) középpontjában a konfliktushelyzetekre való felkészülés áll. A három fejezetet magába foglaló, 49 oldalas rész abból indul ki, hogy a nyelvi és kulturális kihívásokra való felkészülés kulcsfontosságú lehet a konfliktus sikeres lezárásához.

A negyedik fejezet (*Preparing to Liberate*) feltárja, hogyan alakult a nyelv és a kultúra problematikus viszonya az európai megszállásra való felkészülés során (1944–1945). A szerző abból indul ki, hogy bár a kulturális felkészülés manapság is bevett gyakorlat, a nyelv mindebben alárendelt szerepet kap és a kulturális képzés egy mellékes részét képezi. Ennek vizsgálatához a szerző áttekinti a sorkatonák és a civil ügyekért felelős tisztek felkészítését. A sorkatonák képzésében a megfelelő viselkedést állították a középpontba, és a felkészülést segítő anyagokat is ennek megfelelően alakították ki. Mivel hatalmas mennyiségű információt kellett eljuttatni hatalmas mennyiségű emberhez, és mindemellett a szállíthatóság is fontos szerepet játszott, a képzéshez zsebkönyveket hoztak létre, amelyek releváns információkat tartalmaztak az adott országról. A nyelv a megfelelő viselkedés metanyelveként jelent meg a könyvecskékben: a hasznosnak vélt szituációk jellegzetes kifejezéseit és mondatait tartalmazta praktikus tanácsokkal. A civil ügyekért felelős tisztek esetében – akik hosszabb távon maradtak az idegen országban – már fontosabb szerepet kapott a nyelvismeret és a nyelvi képzés, ugyanakkor a kezdeti különálló nyelvtanulást a tisztek esetében is felváltotta a kulturális felkészítésbe integrált nyelvi képzés, a nyelv az egyes műveleti anyagokban/szövegekben és képzési feladatokban öltött testet, hatékonyabbá és sikeresebbé téve a felkészítést. A nyelv az elemzett esetben nem alárendelt vagy mellékes szerepet játszik, hanem szerves része a felkészülésnek, valamint a stratégiai és műveleti céloknak.

Az ötödik fejezet (*Languages and Peace Operations*) a bosznia-hercegovinai békefenntartó műveleteket veszi górcső alá, és azt vizsgálja, hogyan készültek fel nyelvileg és kulturálisan a brit erők a beavatkozásra. A fejezet rámutat, hogy az események váratlanul érték a briteket, így nem tudtak előzetesen felkészülni a nyelvi és kulturális kihívásokra. Kezdetben a nyelvre csak az egymás közötti kommunikációban volt szükség, de idővel egyre fontosabbá vált a helyi lakossággal való kapcsolat is. A hirtelen felmerülő nyelvi igényeket kezdetben egy sor rögtönzött megoldással igyekeztek kielégíteni. A katonáknak szólistákat osztottak ki fontosabb szavakkal/kifejezésekkel, valamint párhuzamosan két intéz-

mény is létrehozta szerb-horvát nyelvi képzését, rögtönzött oktatási anyagokkal. Ahogy egyre kiszámíthatóbbá vált a konfliktus alakulása (főleg a békeszerződés aláírásával), egyre nagyobb szerepet kapott a nyelvi képzés a katonai felkészülésben. A tapasztalatok alapján a kezdetleges megoldásokból fokozatosan szervezett és megalapozott rendszer lett a nyelvi képzésben, a kiosztott szólisták pedig továbbfejlődtek, gyakorlatibbá váltak (kiejtés, szituációk), és előtérbe került a megfelelő viselkedés is.

A hatodik fejezet (*Language Policy and Peace-Building*) az előző fejezet gondolatmenetét követve a NATO szempontjából mutatja be a béketeremtő műveltre való felkészülést. A brit erőkhöz hasonlóan a NATO-t is felkészületlenül érték a bosznia-hercegovinai események, és a hirtelen felmerülő nyelvi igényekre gyakorlatias módon reagáltak. A fejezet a nemzetközi erők két pragmatikus döntését és azok következményeit ismerteti. Az első döntés értelmében elfogadták a három, korábban hadban álló fél nyelvi követeléseit, és mindhármuk nyelvét különálló nyelvként ismerték el. Így egyrésztől minden dokumentumot három nyelven kellett előállítani, másrésztől táplálták és látszólag támogatták a felek megosztó identitáspolitikáját. Ugyanakkor a döntéssel megkönnyítették és zökkenőmentessé tették a tárgyalásokat. A másik döntés a nyelvpolitika alkalmazkodásával kapcsolatos. Ahogy a békeszerződést követően a három korábban harcban álló fél – főleg a haderőreform területén – közeledni kezdett egymáshoz, a NATO is fokozatosan eltörölte a háromnyelvű dokumentumokat. Pragmatikus döntés volt ez abból a szempontból, hogy felgyorsította a dokumentumok előállítását, így a tárgyalási folyamatot is. Ezzel a lépéssel visszaállt a nyelv kommunikatív funkciója, amelynek helyét az első döntéssel a szimbolikus funkció vette át. A szerző összefoglalásul megállapítja, milyen fontos szerepet játszik a nyelv a béketeremtés folyamatában, és rámutat, hogy a nemzetközi erő nyelvpolitikája nemcsak egy intézményi politika, hanem kihatással van a konfliktus alakulására és a béketeremtési célok elérésére is.

A 41 oldalas harmadik rész (*Soldier/Civilian Meetings*) a katoná-civil interakciókat és a nyelvek ebben betöltött szerepét vizsgálja. A két fejezetet felölelő rész központi kérdése, hogy mely nyelvi környezetben lehet szó „barátkozásról” a katonák és a helyiek között, valamint a művelet típusa befolyásolja-e a kapcsolatok alakulását. A fejezetek azzal érvelnek, hogy a nyelveket nem lehet figyelmen kívül hagyni a várható találkozások felmérésekor.

A hetedik fejezet (*Occupying a Foreign Country*) abból indul ki, hogy Németország második világháborút követő megszállásának idején a katonák saját anyanyelvéhez való viszonya kulcsfontosságú szerepet játszott a katonaság és a helyi lakosság viszonyának alakulásában. Ezt két megszálló erő, a francia és a brit erők szempontjából mutatja be. A francia megszállók elsődleges célja a francia nyelv és kultúra minél szélesebb körben való terjesztése volt, politikájukat a „nyelvi beavatkozás” jellemezte. Ehhez radikálisan átalakították az oktatási rendszert annak minden szintjén, francia nyelvtanárokat hoztak be, és tananyagokat tettek elérhetővé. A kulturális aspektust a francia kultúra elemivel igyekeztek terjeszteni (pl. színházak). A fordítás és tolmácsolás a francia nyelv, a helyes nyelvhasználat és a kultúra terjesztéséhez járult hozzá. A brit politikára ezzel szemben a nyelvi elkülönülés és távolság volt jellemző, az angol

a kormányzás nyelveként elszigetelte a briteket a helyiektől, és egyfajta védőburokként szolgált, két külön világot alakítva ki. A fordítás és tolmácsolás ezt a két világot kötötte össze, és főként a brit oldalról érkező kérésekkel, parancsokkal foglalkoztak. A későbbiekben támogatni kezdték a kommunikációt a helyi lakossággal, de rendszerük átalakítása nehézkes volt. A kezdeti „erőszakos” politika nélkül az önkéntes kommunikáció volt az egyetlen alternatívájuk, ám a brit erők – győztes félként – nem szívesen tanultak nyelveket.

A nyolcadik fejezet (*Fraternization*) a két eseményt összevetve arra keresi a választ, mennyiben változott a civilek és a katonák közötti kapcsolat jellege a köztük eltelt hatvan év alatt. A fejezet során a szerző négy szempontból vizsgálja meg a két eseményt (a területek elfoglalása és el/átnevezése, a katonák mobilitása, a területek nemi jellegzetessége és a szexuális kapcsolatok). A két elemzett esemény több hasonlóságot is mutatott. A katonák és a helyi lakosok között nyelvi távolságtartás volt jellemző, ami erősítette köztük az aszimmetrikus viszonyt. A katonák mindkét esetben területeket, helyeket foglaltak el, osztottak fel (újra) az idegen országban és neveztek el saját nyelvükön saját céljaiknak megfelelően. Emellett közös pont a mobilitás is: a katonák meghatározott ideig voltak jelen az adott országban, majd távoztak. Jellemző különbség a két esemény között a két utóbbi szempont alapján mutatható ki. A bosznia-hercegovinai békefenntartó műveletekben már női katonák is részt vettek. A másik fő különbség a szexuális kapcsolatokban fordult elő. Míg a második világháború során teljesen megtiltották a helyi lakossággal való bármilyen kapcsolatot, főként a „barátkozást”, a helyi nőkkel való szexuális viszonyt nem tudták megakadályozni. Jól mutatja ezt, hogy a nyelvi képzésben a nők elcsábítására is találhatók kifejezések az anyagokban. A bosznia-hercegovinai események során ez továbbra is jellemző, de igyekeztek nem hivatalosan, a háttérben intézni és kezelni (pl. bordélyházak látogatása). Utóbbi esetben a szerző a különbség ellenére egyfajta folytonosságot lát a két esemény között.

Az 58 oldalas negyedik rész (*Communicating Through Intermediaries*) abból indul ki, hogy a katonaságnak komoly problémát jelent a nyelvi közvetítők korlátozott száma és a megfelelő emberek fellelése. Első lépésként általában már képzett munkaerőt keresnek, ám korlátozott számuk miatt megfelelő képzési rendszer kidolgozására is gondolniuk kell. A szerzők ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy a nyelvi közvetítéshez a nyelv és a kultúra ismerete mellett különböző szakmai ismeretekre is szükség van. A problémát általában az okozza, hogy nem mérik fel megfelelően a nyelvi és kulturális kihívásokat, így a legtöbb fordító és tolmács kaotikusnak és rendszerezetlennak látja munkáját.

A kilencedik fejezet (*Military Interpreters in War*) a második világháborút követő két esemény, a nürnbergi perek és a brit övezetben tartott, háborús bűnösökkel kapcsolatos tárgyalások alapján a tolmácsok munkájának alakulását, fejlődését vizsgálja. A szerző a fejezet elején részletezi a tárgyalásokig vezető utat, majd bemutatja a Pool of Interpreters nevű intézményt. Ezt követően tér rá az említett tárgyalásokra. A nürnbergi perek esetében a nyelvi közvetítők szigorú válogatáson mentek keresztül. Nemcsak kimagasló nyelvi és kulturális készségekre volt szükség, hanem az akkoriban először alkalmazott szinkron jellegű tolmácsolás miatt gyorsaságra, hatékonyságra, józan észre és

stressztűrő képességre is. A brit övezetben útközben alakították ki rendszerüket a tapasztalatok fényében. Itt fontos szerepet játszott a vezető tolmács (*Master Interpreter*), aki kiválasztotta és kiképezte a tolmácsokat, valamint felügyelte és nyilvántartotta munkájukat. A kiemelkedő tolmácsokat később kinevezte „felügyelőnek” (*supervisor*), akik kezdőket tanítottak be és felügyeltek. A szerző hangsúlyozza, hogy a tolmácsolás minősége súlyos következményekkel járhat, a világháborút követő időszakban mégis gyakori volt a nyelvi közvetítők hiánya, így sokszor kénytelenek voltak a meglévő „alanyagból” dolgozni. Bár a két esemény jelentősen eltért egymástól, mindkettő jelentősen kihatott a tolmácsszakma elkövetkező évtizedekben történő kialakulására.

A tizedik fejezet (*Civilian Interpreting in Military Conflicts*) a bosznia-hercegovinai események során vizsgálja a katonaság által alkalmazott helyi tolmácsok munkáját, és feltárja, hogyan hatottak az időközben kialakult tolmácsolási normák és szabályok a háborúban résztvevő nyelvi közvetítők munkájára a megszállás egyes szakaszaiban. A megszállás első (ENSZ által dominált) időszakában nem volt tetten érhető az időközben kialakult tolmácsszakma. A katonaság által alkalmazott nyelvi segítőket egységesen tolmácsnak tekintették (az őrjáratok és tisztek kísérőit, kihallgatókat, megbeszéléseken közvetítőket stb.), köztük nagyon kevés képzett és hivatásos tolmács volt, jellemzően egyetemi hallgatókat, különböző tanárokat vagy idegen nyelvet ismerő, korábban más szakmában dolgozó személyeket vettek fel. A békeszerződést követően az ENSZ-t a NATO váltotta fel, így minden szinten jelentős változások történtek. Nőtt a nyelvi segítő iránti igény is, ugyanakkor munkájuk továbbra is szervezetlen, rendszertelen volt, és főként a mindennapi feladatok ellátásában merült ki. A legnagyobb változást a harmadik szakasz, a centralizált nyelvi szolgáltatások kialakulása jelentette, amikor kialakították a fordításra, a tolmácsolásra és a nyelvi közvetítők képzésére vonatkozó egységes rendszert, amelyben már fontos szerepet kaptak az időközben kialakult szakma szabályai és normái is. A rendszer hiánya mellett a megkérdezett háborús résztvevők külön hangsúlyozták, hogy hiányzott munkájuk (erősségeik és gyengeségeik) alaposabb, mélyrehatóbb megértése, ismerete is.

Az utolsó, tizenegyedik fejezet (*Being an Interpreter in Conflict*) a tolmács/fordító láthatatlansága és pártatlansága (lojalitás a szakma iránt), valamint az aktív jelenlét (lojalitás az adott ügyhöz) által közrefogott skálát helyezi középpontba. A szerzők rámutatnak, hogy a nyelvi közvetítés önmagában is egyfajta konfliktus, hiszen a nyelvi közvetítőnek fel kell vennie egy adott pozíciót a skálán. Az, hogy milyen pozíciót vesz fel, attól függ, mennyiben sikerült feloldania a skála két végpontja közötti feszültséget. Az esettanulmányok a tolmácsok lojalitásával kapcsolatban a következő feszültségtípusokat tárják fel. A második világháborúban „közös/megosztott” lojalitás (*shared loyalty*) volt jellemző, ahol a szereplők különböző háttérrel, de egyazon közös célért harcoltak. A bosznia-hercegovinai események nyelvi közvetítőire ezzel szemben a „felosztott” lojalitás (*divided loyalty*) volt jellemző, mivel nemcsak saját etnikai csoportjukhoz, hanem az idegen katonákhoz is lojálisnak kellett lenniük. A szerzők felhívják a figyelmet, hogy a lojalitás nem zárja ki a semlegességet, ugyanakkor a megkérdezett háborús résztvevők hangsúlyozták, hogy semlegességük gyakran adott

alapot arra, hogy eszközként, tárgyként tekintsenek rájuk, holott a felelősség súlya is mindig őket terhelte.

A következő, konklúziók (*Conclusions*) részben a szerzők a témaköröknek megfelelően, négy alfejezetben foglalják össze a könyv főbb pontjait, majd levonják a tanulságokat az esettanulmányokból, és ajánlásokat fogalmaznak meg a jövőre nézve.

A pusztán tényeken és adatokon túl személyes történeteket ismerhetünk meg, ami különösen olvasmányossá és „emberközelivé” teszi a könyvet. Bár különböző szerzők írták az egyes fejezeteket, nincs jelentős eltérés stílusukban. Ezt a szerzők előszóban tett megjegyzése is alátámasztja, miszerint a könyvet leginkább a műhelybeszélgetéseik „írták”. A könyv, bár specifikus területet érint, minden fordítás- és tolmácsoláskutató hasznára válhat, ugyanis nagyszerű példája a széleskörű interdiszciplináris együttműködésnek és a különálló tudományágak közötti szakadék áthidalásának.

Anthony Pym

**On Translator Ethics:
Principles for Mediation between Cultures**
(Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing
2012, 185 pp. ISBN: 978 90 272 2454 5)

Kovalik Deák Szilvia
E-mail: kovalik@t-online.hu

A fordítás folyamatára irányuló tudományos figyelem mindaddig talán legelhanyagoltabb célpontja a szövegből szövegbe vezető út alanya, a fordító volt. Anthony Pym 2012-ben megjelent *On Translator Ethics: Principles for mediation between cultures* című könyve hozzá vezet el az olvasót. A szerző az interkulturális kommunikáció és a fordítástudomány területének kiemelkedő személyisége. A tarragonai Rovira i Virgili Egyetem professzora, az Európai Fordítástudományi Társaság elnöke. Doktorátusát szociológiából szerezte, kutatásait elsősorban a fordítás és az interkulturális kapcsolatok, valamint a fordítóképzés területén végzi. Számos jelentős fordítástudományi mű szerzője, szerkesztője, fordításelméleti és fordítóképzéssel kapcsolatos publikációi a legnevesebb fordítástudományi folyóiratok oldalain jelennek meg.

A *Benjamins Translation Library* sorozatában megjelent mű kibővíti és továbbfejleszti a szerző korábban, 1997-ben publikált *Pour une éthique du traducteur* című könyvét. A francia nyelven publikált mű alapja az az előadásorozat, amelyet Anthony Pym 1994-ben, a nagy múltú *College International de Philosophie* falai között tartott Párizsban. Ott, ahol tíz évvel korábban az általa nagyra becsült és tisztelt Antoine Berman híres előadásait hallhatta a közönség, *La traduction et la lettre* címmel.

Az *On Translator Ethics: principles for mediation between cultures* (A fordítói etika kérdéseiről: a kultúraközi közvetítés alapelvei) Anthony Pym legújabb műve. A címben megfogalmazott szándék egyértelmű: új irányt szabni a fordítói etikával kapcsolatos hagyományos gondolkodásnak, a kultúrák közötti közvetítés, az interkulturális együttműködés felé.

A szerző előszavában az új típusú fordítói etika felé vezető út csomópontjait járja végig, amelyeket az egyes fejezetekben filozófiai, fordítástudományi elemekkel, történeti, irodalmi hivatkozásokkal kiegészítve, részletesen tárgyal. A hét fejezetre tagolódó mű Schleiermacher etikájának kritikai szempontú vizsgálatával indul, és a „Hogyan kell fordítani?” kérdésre adható, vagy-vagy típusú válaszok felvonultatásával, a fordítástudomány hagyományosan dichotómiákra épülő gondolkodásmódjának buktatóira irányítja a figyelmet. Ezt követően a szerző új kérdést ajánl az előbbi helyébe: Szükséges-e egyáltalán fordítani? S ha igen, miért cserébe? Igen, szükséges, válaszolják mindazok, akik a fordí-

tást és annak számtalan válfaját a hivatásuknak vallják, és pénzt vagy erkölcsi elismerést kapnak cserébe. Ez a tény pedig kétségtelenül az etika ösvényeire tereli a diskurzust. A motivációk azonban sokfélék és a gazdasági jellegűeknél mélyebbek is lehetnek. A fordító fizetsége pedig lehet akár halál – gondoljunk csak Salman Rushdie *Sátáni versek* című művének fordítóira – vagy örök névtelesség is. Az etikának tehát a fordítói hivatás rejtett oldalait is számításba kell vennie. A fordítói hivatással kapcsolatban felvetett kérdések jó része a fordítót kultúrák között tevékenykedő kommunikátorként veszi számításba. E tágabb kontextusban felmerülő etikai megállapítások valójában az interkulturális szólásszabadság kérdését feszegetik, szigorúan véve tehát nem tartoznak a fordítói etika körébe. A fordítás szükségességét firtató kérdésre a tartalom felől közelítő, hagyományos etika, amely a fordítót egy adott kultúra részének és e kultúra normakövetőjének tekinti, így válaszol: van, amit igen, és van, amit nem. A Pym által ajánlott másik lehetséges, absztrakt etikai hozzáállás szerint viszont, amely minden tartalmi meghatározottságtól igyekszik független maradni, a fordító a kultúrák kereszteződésében működik, és ebben a különleges térben nincs mód a tartalmak preferenciájára vagy negligálására. Amikor Berman a fordítás mikéntjére adott válaszában hangsúlyozza, hogy az olvasónak éreznie kell, hogy a forrásnyelvi szöveg egy másik kultúrához tartozik, elvileg a minden tartalmi meghatározottságot nélkülöző, valamennyi idegen szövegre kiterjedő absztrakt nézetet vallja. Hatásában mégis a hagyományos, tartalomközpontú szemléletet valósítja meg, mert az idegenszerűség mindjárt a szelekció alapjává is válik egyben. Erre a problémára Pym a fordító interkulturalitása felől igyekszik választ adni, és előbb Schleiermacher elméletét, majd Hérodotosz anekdotáját, valamint annak a német romanticizmus általi elemzését alapul véve igyekszik feltárni az interkulturalitás legfőbb kérdéseit. Innen indulva később az interkulturalitás mibenlétét vizsgálja, hogy mennyiben lehet része a professzionalitásnak, miért nem ismerik el a különböző fordításelméletek, és milyen általános etikai elvek eredője lehet, amelyek alkalmazhatók lennének minden fordító sajátos körülményeihez. A fordítás minőségére összpontosító etikai nézőpont helyett Pym a fordítót középpontba állító etikát javasol. A fordítás szükségességét firtató kérdésre adandó végső válasz tehát: igen, szükséges, bizonyos körülmények között, meghatározott erőfeszítést téve, hogy a legtöbbször kockázatos kulturális kapcsolatokban megerősödjön az együttműködés.

A könyv francia kiadása óta eltelt időszakban felmerült új tendenciákkal kapcsolatos meglátásait a szerző az egyes fejezetek végén található, *Update* jelzésű alfejezetekben ismerteti. Ezekben a *foreignization* elitizmusával, a zéró dialógus etikai státuszával, a technológiák demokratizálásának késleltetésével, a fordítók forradalmiságával, a nyelvi közvetítők előzetes kalkuláció nélküli alkalmazásának széleskörű elfogadottságával kapcsolatban vet fel kérdéseket. A tízoldalas irodalomjegyzék és a névmutató a fordítástudomány és a filozófia jól ismert és gyakran hivatkozott neveit vonultatja fel, ez pedig azt jelzi, hogy a szerző a fordítástudomány egészének eddigi eredményeit felhasználva igyekszik kifejteni a fordítói etikáról vallott nézeteit. Az első fejezet a modern fordításelmélet atyjának számító Schleiermacher kritikai szemléletű újraolvasásával a fordító interkulturalitásának gondolatát vezeti be. A fordító előtt álló két lehet-

séges út elmélete, amelyek közül az egyik az olvasó indul a szerzőhöz, míg a másikon a szerző indul az olvasóhoz, Pym szerint elsősorban arra mutat rá, hogy az elméletalkotók Cicerótól Bermanig dichotómiákra alapozták nézeteiket, és ezzel a vagy-vagy kizárólagosságát teremtették meg a fordításelméletben. Az utazás metaforájának Pym nagy jelentőséget tulajdonít, amennyiben az út nyelvektől nyelvekig, nemzetektől nemzetekig tart. Schleiermacher szerint azonban az olvasó legszívesebben saját anyanyelve körében maradna, ezért az eredetihez szorosan ragaszkodó fordítás révén utazhat úgy, hogy közben mégsem kell eltávolodnia saját kultúrája ismerős körétől. Ezért a jó fordítónak el kell érnie, hogy az olvasót az idegenszerűség levegője csapja meg. A szó szerinti és a hűtlen fordítás szűk mezsgyéjének áthágása természetellenes keverékekhez (*Blendlinge*) vezet, amelyeket Schleiermacher az átmeneti pozíciók elutasításával egyértelműen kizár. Bináris szemlélete és minden *Blendlinge* elutasítása a fordítás és más interkulturális kommunikációs formák, a fordítás és tolmácsolás, a parafrázis és utánzás világos megkülönböztetésére sarkallja. Kizárja a fordítást a kétnyelvűség köréből, és elutasítja a nyelvek közötti szimmetriát. A fordítást magasabb rendűnek tartja az idegennyelv-tanuláshoz vagy az idegen nyelv használatánál egy adott területen, amennyiben a gondolatok az eredeti nyelven fogalmazódnak meg a legpontosabban. Schleiermacher fordítója Pym szerint egy adott kultúra képviselője, aki kellően tökéletesen nyelvtudása birtokában maga is „érzi az idegenszerűség levegőjét”, és ebben a tekintetben olvasójával alkot közösséget. Pym vele ellentétben azt állítja, hogy az idegen nyelvek és kultúrák ismerete a fordítót egyénileg és társadalmilag is átmeneti pozíciók, a kereskedők, diplomata, kalandorok interkulturális közösségei felé tereli. Az interkulturális fordító szerepének megvilágításához, akinek létét a dichotómiákra épülő, modern elméletek tagadják, Pym néhány etikai probléma gyakorlati vizsgálatát ajánlja. A fejezet végén a szerző Venuti 1991-es, Schleiermacherről szóló értékelését elemezve többek között megállapítja, hogy a jó és rossz, illetve rezisztens és transzparens fordítási stratégiák fogalmának bevezetésével Venuti csak megerősíti az interkulturális közösségek schleiermacheri tagadását.

A második fejezet két jelenkori és egy ókori történet nyomán a fordító, hírnök felelősségének kérdését járja körbe. Arra a kérdésre igyekszik választ keresni, felelős-e a fordító azért, amit fordít, a hírnök a hírért, amit szállít? Felelős-e Günter Deckert, a német fordító, aki egy amerikai politikus németországi látogatása során németre fordítja az auschwitz-i gázkamrákat tagadó angol szavakat? Felelős-e Spertias és Bulius, a két spártai hírvivő, akiket két perzsa hírnök meggyilkolását követően Spárta engesztelésként küld a perzsa királyhoz, Xerxész azonban szabadon engedi őket? És végül felelős-e Salman Rushdie *Sátáni verseinek* fordítói a Mohamedet gyalázó szövegek fordításáért? A történetek hátterében meghúzódó kérdésekre adott filozofikus válaszok, amelyek az etikai gondolkodás különböző szintjeit, a hagyományos etikai gondolkodás három nagy célját (a társadalom vagy az adott intézmény túlélése, az általános boldogság, az egyén joga a társadalom életében való részvételre) és a személyes szabadság kérdését érintik, Jacobi és Hegel reflexiói, valamint a klasszikus történetírók magyarázatainak elemzése megvilágítja Spertias és Bulius felelősségét. Pym értelmezésében a két hírnök felelőssége a döntés, hogy vezekelnek-e, vagy sem a

korábban elkövetett bűnért, hogy enyhítik vagy súlyosbítják-e Xerxész és Spárta konfliktusát. Nem felelnek a korábban történekekért, de felelősek azért, amit ebből a helyzetből kiindulva tesznek. Rushdie fordítói is felelősek a kezük közé került szövegért, mint ahogy minden fordító felelős azért, hogy mit tesz a forrásnyelvi szöveggel, kezdve attól, hogy vállalja-e vagy sem a fordítást. Az interkulturális etika szemszögéből nézve a fordító felelőssége a szerzőével és a kiadóéval egyenértékű. Ugyanígy felelősnek tekinthető az *Auschwitzlüge* német fordítója. Ebben az értelemben a fordító jóval több egyszerű hírnöknél, állapítja meg a szerző. A fordító felelősségét Pym nem korlátozza a célkultúrára, hanem interkulturális normáknak engedelmessé szakmai felelősségként értékeli. A fejezet lezárásaként a szerző Mona Baker 2009-es kijelentésével vitatkozik – miszerint a fordítónak csak olyan üzeneteket szabadna lefordítania, amelyek iránt elkötelezettséget érez –, és leszögezi, hogy a kölcsönös bizalom és egyetértés legfeljebb hosszú távú célja lehet, de semmiképpen sem előfeltétele a fordításnak.

A harmadik fejezet tovább feszegeti a felelősség kérdését, és azt vizsgálja, miért és kinek felelős a fordító. A fordító felelőssége Pym szerint három térben jelenhet meg. Egyrészt a fordító terében, amikor döntéseket hoz, amelyekért később felelősséggel tartozik. Másrészt a fordítás, mint termék terében, ahol a kereskedelmi ügylet gyakran anélkül zajlik le, hogy a fordítás egészét bárki látta vagy hallotta volna. Harmadrészt a befogadó terében, ahol a szöveg teljes értékűen fordítássá válik. A fordítói professzionalitás sajátosságának pontos meghatározásához azonban nem elég a fordító terének körülhatárolása. Azt is meg kell határozni, mi a fordítás. Pym minden írásos vagy szóbeli megnyilatkozást fordításnak tart, amelyet fordításnak szántak, és az adott kor kívánalmai szerint készítettek el. Olyan tárgy, amelyet egy jövőbeni befogadó számára hoztak létre. Álláspontja szerint a fordítónak erre a tárgyra, a fordítási folyamat végtermékére vonatkozó felelősségében nyilvánul meg az az egyedi jelleg, amely kizárólag a fordítói szakma sajátja. A fordító tehát ebben az értelemben a fordítás szándékával létrehozott fordításokért felelős személyek csoportjának tagja. S mint ilyen, felelős a „dolgok” (hibák, hűség kérdései), a személyek (megrendelők) és a fordítás iránt. A fordító társadalmi pozíciójának és felelősségének összefüggéseire egy újabb, ezúttal IX. századi bagdadi történeten keresztül világít rá a szerző, és arra is rámutat, hogy a professzionális fordító státuszában az egyéni döntések egyben minden fordító nevében hozott döntések is. A fejezet végén a technológiai változások és a fordítói szakma kérdéskörét vizsgálva egy érdekes jelenségre hívja fel a figyelmet. Az új technológiákat kezükben tartó domináns társadalmi csoportok egészen addig gátolják a fejlődést, amíg a még újabb technológiát a saját szolgálatukba nem tudják állítani. Az alárendelt csoportok talán még kitartóbban ellenzik a változást, míg az új generációk változást nem hoznak. A professzionális fordítók, akik mindkét csoportban előfordulnak, kitartóan hisznek abban, hogy különleges munkafolyamatot bocsátanak áruba. Egyre inkább észre kell venniük azonban, hogy amit eladnak, az a jóváhagyásuk, a szavahihetőségük és a felelősségük. Ez a másodlagos szolgáltatás viszont csupán kiegészíti a fordítási technológia általános trendjeit.

A negyedik fejezetben a szerző Arisztotelész oksági paradigmáját alkalmazza a fordítás kontextusának vizsgálatára. Az anyagi világban való keletkezés és

létezés okait, az anyagi okot (*causa materialis*), a cél okot (*causa finalis*), a formai okot (*causa formalis*) és a létrehozó okot (*causa efficiens*) vizsgálja a fordítás vonatkozásában. Berman etikájával kapcsolatban megállapítja, hogy a forrászöveghez való alkalmazkodás elvárásában csupán a formai ok nyilvánul meg némiképp, a többiről a nagy előd hallgat. Az 1980-as évek fordítástudománya éppen ellenkezőleg, a fordítás céljának fontosságát hangsúlyozza (cél ok). Így Nida is, amikor a fordítási stratégiákat annak a funkciónak rendeli alá, amelyet a fordítás a célkultúrában betölt. A Skopos-elmélet is, amellyel kapcsolatban Pym megállapítja, hogy a fordító, akinek jogában áll úgy megvalósítani a célt, ahogy azt optimálisnak tartja, valójában számos problémával szemben magára marad. A Skopos-elmélettől Nordhoz vezet az út, aki szerint a fordítás célját a megrendelő határozza meg (formai ok), a fordítás mibenlétét pedig a korban érvényes normák, és ez mindjárt megfelelő etikai alapot teremthet a fordító és a megrendelő bármely konfliktusának rendezésére. Pym szerint Nord az explicitáció etikájával ajándékozza meg a fordítók implicit jelenlétre kárhoztartott közösségét. Innen Venuti ideális fordítójához jutunk, aki szisztematikusan figyelmen kívül hagyja a megrendelőt, és ellenáll minden kereskedelmi jellegű elvárásnak. „Rezisztens” fordítása, amely nehezen olvasható és mindenképpen elméleti szakemberek közbeiktatását igényli, megvédi ugyan a fordítót a kizsákmányolástól, céljait tekintve elfogadhatónak, módszereiben azonban vitathatónak mondható. Pym minden fordítás létrejöttét egy olyan kontextusból eredezteti, ahol valaki, aki bizonyos intellektuális képességekkel rendelkezik és van némi elgondolása a fordítás természetéről, az időről, a térről és a pénzről, valamilyen társadalmilag megfogalmazható okból kénytelen lefordítani valamit. Ideális fordítója csak akkor fordít, ha kedvezőek a körülmények. Nem felelős a forrászöveg minőségéért, a megrendelő kilétéért, az aktuálisan érvényes normákért és a munkája ellenértékéért. Legelőször is azért felelős, hogy vállalja-e a fordítást. A szerző szerint a fordítói etikának azt az ideális állapotot kell szem előtt tartania, amikor a fordító egy feladat vállalása előtt elgondolkodhat arról, hogy valóban szükséges-e lefordítania az adott szöveget.

A fejezet végén a szociológiai vizsgálatok azon megállapítása kerül a középpontba, amely szerint a fordítók manapság társadalmilag kiemelt pozícióban vannak, és ez alkalmassá teheti őket bizonyos változások előidézésére. Globalizált világunkban a fordítók, a kultúrák közötti információáramlás kulcsfontosságú szereplőiként, valóban a fejlődés mozgatórugói, a tapasztalati tények azonban azt mutatják, hogy szervezetlenségük, tevékenységi köreik sokfélesége és megélhetési nehézségeik okán, sokkal inkább alárendelt, mintsem vezető szerepben működnek.

A *Misszionáriusok* címet viselő ötödik fejezet teljes egészében Nida munkássága előtt tisztelg. A tisztelgés legnemesebb módját választva Pym három kritikára válaszol Nida védelmében. Az elsőt Y. C. Wang, koreai fordító fogalmazta meg hat pontban a dinamikus ekvivalencia ellen. A másodikat a francia Henri Meschonnic, aki a tudomány és ideológia összefüggésével kapcsolatban fogalmazott meg ellenvéleményt. A harmadikat pedig Lawrence Venuti, aki a nyílt evangelizáció ellen emelte fel a szavát. A kritikákra adott válaszokban egyúttal Pym tudományos állásfoglalása is megfogalmazódik.

A dinamikus ekvivalencia kapcsán megállapítja, hogy az elmélet számos különböző fordítást és sok, egymástól eltérő befogadási módot is tekintetbe vesz. Ez a sokoldalúság pedig ismétlődésekhez vezethet és dialógusokat generálhat a fordítás befogadásáról. Az ismétlődés és a dialógus bevonása a szövegbe társadalmi hálózatok létrejöttéhez és átstrukturálódásához vezethet. A közvetítő elsődleges feladata a megértés előzetes feltételeinek megteremtése. A fordítás problematikája így nem annyira a dolgok azonosítása, mint inkább a vonzás körülményeinek megteremtése.

A hatodik fejezet az együttműködés kérdését járja körbe. A fordítás mint közös társadalmi erőfeszítés jelenik meg, amelyből a megrendelő, a fordító és a befogadó is kiveszi a maga részét. Ezen a ponton ismét felmerül a fordítás szükségességének kérdése. A válasz egyértelmű: a fordítás végső célja, hogy a feltételezett ekvivalenciának köszönhetően mindenki ugyanazt értse. A fordításra tehát a közös tudásalap megteremtése miatt van szükség. Az erőfeszítés mértékét az együttműködés tétje kell, hogy meghatározza. Minél nagyobb a tét, annál nagyobb erőfeszítésre van szükség. A költségek tekintetében általános szabályként elmondható, hogy az együttműködésben részt vevő felek várható hasznával van összefüggésben. Minél magasabbak a fordítás költségei, annál kevesebb kölcsönös hasznuk származik a feleknek az együttműködésből, és annál kevesebb a fordítás össztársadalmi eredménye. Az együttműködés etikai céljait a mások megbecsülése és a társadalmi megelégedettség irányába kiterjesztve a szerző megállapítja, hogy amennyiben a kooperáció célja a nem-megelégedettség csökkentése, az már önmagában elegendő a félreértések tisztázására. Noha a műben vázolt együttműködési modell a közvetítés különböző elméleteire épül, a fordító nem mint közvetítő, hanem mint a kooperáció elősegítésére vagy akadályozására képes közbülső tényező van jelen. A fordítónak alapvető érdeke az együttműködés elősegítése, amit Pym szerint azzal érhet el, ha választásaival a leggyengébb tényező kommunikatív pozícióját erősíti, legyen szó a megrendelőről, a kibocsátóról vagy a befogadóról. Noha a fordító érdeke a hosszú távú együttműködések támogatása, az ilyen jellegű együttműködések számára néha kedvezőbb perspektíva a nyelvtanulás. Etikai szempontból akkor jár el helyesen a fordító, ha ezekben az esetekben a fordítás helyett más stratégiákat javasol. Az együttműködés etikája Pym szerint a műben vázolt számos problémára megoldással szolgál. A fejezet végén a szerző Ahmad Ayyad héber-arab összehasonlító fordítástudományi kutatása kapcsán beszél a beavatkozásal kikényszerített kooperáció veszélyeiről.

A hetedik fejezet az előzőek összegzéseként a fordítói etika öt alapelvét fogalmazza meg. A Pym által kidolgozott fordítói etika szerint tehát amennyiben a fordító vállalja a megbízást, felelős az általa létrehozott termékért; amikor a fordító eldönti, hogy adott helyzetben szükséges a fordítás, szakmailag felelőssé válik. A fordítási folyamat nem korlátozódhat két kultúra szembenállására, a fordító etikája szigorúan interkulturális. A fordítási folyamatban felhasznált erőforrások azonban nem haladhatják meg az adott interkulturális kapcsolat várható hasznát. A fordító több egyszerű hírvivőnél, és mint ilyen, felelős azért, hogy munkája hosszú távú, stabil interkulturális együttműködés kialakulásához vezessen.

Anthony Pym szórakoztató stílusban, zárt logikai láncba rendezett okfejtések egész során át, számtalan kérdésre válaszolva építi fel a fordítói etika általa elképzelt rendszerét. Az egyes fejezeteket különböző korok nyelvi közvetítőiről szóló történetek színesítik, és az ezekre reflektáló fordítástudományi vagy éppen filozófiai elméletek kritikai vizsgálata során az olvasó lépésről lépésre jut közelebb a fordítói etika egyes elemeihez. Ajánlom ezt a művet mindazoknak, akik a fordítási folyamat mindeddig legkevésbé vizsgált szereplője, a fordító iránt érdeklődnek, vagy mert maguk is fordítók, vagy mert azzá szeretnének válni. Végül ajánlom azoknak is, akik a fordítástudomány elméleteit a hivatásos fordítók évszázados tapasztalataiból kiindulva szeretnék megismerni.

Horváth Ildikó

Interpreter Behaviour: A psychological approach

(Budapest: Hang Nyelviskola Bt., 2012. 261 pp.

ISBN 978-963-08-4976-0)

Seresi Márta

E-mail: seresi.marta@freemail.hu

A tolmácsok különös szerepet töltenek be egy-egy kommunikációs helyzetben: úgy könnyítik meg a különböző nyelvet beszélő, eltérő kultúrából származó személyek között az információcserét, hogy a kommunikációs folyamathoz saját személyiségükkel vagy a témára vonatkozó szaktudásukkal nem járulnak hozzá, „csupán” kommunikátori szakértelmükkel vesznek benne részt. A személytelenység látszatát tovább erősíti, ha a tolmácsok kabinjukban ülve nem is látszanak, csak a hangjuk hallatszik a fülhallgatóból. Horváth Ildikó azonban nem láthatatlan eszközökként vagy személytelen „fekete dobozokként” tekint rájuk: könyvében a tolmácsok személyét, viselkedését, a munkájuk elvégzéséhez szükséges, összetett nyelvi és kognitív készségeket vizsgálja meg tüzetesen.

A szerző műve megalkotásakor egyszerre támaszkodott tudományos kutatásaira és személyes tapasztalataira. Horváth Ildikó az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének docense, aktív szabadúszó konferenciatolmács. PhD-fokozatát alkalmazott nyelvészetből szerezte, disszertációjának témája a tolmácsképzésben is kiemelt fontosságú autonóm tanulás volt. A tolmácsok viselkedését vizsgáló, angol nyelvű könyve 2012-ben megvédett habilitációs értekezésén alapul.

A könyv rövid bevezetővel indul, amelyben a szerző ismerteti a tolmácsolás legfontosabb alapfogalmait, majd rátér könyvének felépítésére. Mind a hét fejezet a tolmács viselkedésének egy-egy vetületét járja körül: az emberi kommunikációt, a tolmács beszédviselkedését, a tolmácsok nyelvi viselkedését, a tolmács kreatív viselkedését, a stresszel kapcsolatos viselkedést, a kognitív rugalmasságot, valamint a tolmácsolókat viselkedését, vagyis az autonóm tanulást. Áttekinti az adott tényezőre vonatkozó, különböző szakterületekről (nyelvészet, anatómia, pszichológia, tolmácsolástudomány) származó szakirodalmat, kiemeli a tolmácsolás szempontjából leginkább releváns kutatási eredményeket, majd mindezt kiegészíti saját megfigyeléseivel, kutatási eredményeivel. Végül minden fejezet rövid konklúzióval és lehetséges kutatási irányok kijelölésével zárul. A könyv utolsó fejezete ismét áttekinti a legfontosabb következtetéseket. Ezután következik a könyv ábráinak jegyzéke, valamint a rövidítések felsorolása. A könyv végén található a hivatkozott művek jegyzéke.

A szerző az első fejezetet az emberi kommunikációnak szenteli. Miután áttekinti az emberi kommunikáció és a kommunikációs folyamat jellemzőit és

összetevőit, megvizsgálja, milyen szerepet töltenek be a tolmácsok professzionális kommunikátorként e folyamat során. Viselkedésüket meghatározza, hogy nemcsak az üzenetet kell eljuttatniuk a beszélőtől a hallgatóig, hanem eközben meg kell őrizniük hitelességüket is. Sőt, megbízóik gyakran magas státuszú, elismert szakemberek, akiket elbizonytalaníthat, hogy tolmács segítségére szorulnak. A tolmácsnak kommunikációs szakemberként úgy kell részt vennie a kommunikációs folyamatban, hogy szükség esetén megbízóinak biztonságot és iránymutatást nyújtson. A szerző a tolmács kommunikációs viselkedésének egyéb aspektusait is megvizsgálja, kitér a megbízókkal folytatott megbeszélésekre, a (sokszor írásban folytatott) üzleti jellegű kommunikációra, illetve a tolmácsok egymás között folytatott kommunikációjára is.

A második fejezetben Horváth a beszédviselkedést járja körül. Áttekinti a folyamatos beszéd jellemzőit, szól a beszédsebességről, az intonációról, a beszédhang minőségéről, leírja a hangképző szervek munkáját, a beszédprodukciónak a fiziológiai oldalát. Majd mindezt a tolmácsok szempontjából vizsgálja meg. E fejezet egyik érdekes fogalma a beszédhang-identitás, vagyis az, hogy különböző helyzetekben személyiségünk más-más oldalát más-más beszédhanggal juttatjuk kifejezésre. Ennek érzékletes példája, hogy más hangon beszélünk, ha kisgyermekhez szólunk, ha a barátainkkal beszélgetünk, vagy ha egy üzleti partnerrel tárgyalunk. A tolmácsokra különösen jellemző, hogy munkájuk során elváltakoztatott hangon beszélnek, amikor például formálisabb stílust próbálnak felvenni, vagy éppen nem értenek egyet a beszélővel. Fontos, hogy a tolmács tudatosan használja a beszédhangját, de a megbízók szempontjából ennek csak akkor lesz kellemesen hallgatható eredménye, ha a tudatos hanghasználat nem erőltetett hangot jelent, hanem azt, hogy a tolmács a stressztől terhelt szituációkban is képes természetes beszédhangon és hangmagasságon beszélni.

A harmadik fejezet a nyelvi viselkedés kérdését veszi górcső alá. Ismét az általános áttekintéstől indul: megvizsgálja az emberi agy és agyféltekék szerepét a beszédtevékenységben, majd ismerteti a mentális lexikon működésére és felépítésére vonatkozó elméleteket. Ezután tér rá a két- és többnyelvűség kérdésére. A tolmácsok olyan professzionális többnyelvűek, akiknek ritkán kiegyensúlyozott a nyelvhasználatuk: gyakran jellemző rájuk, hogy valamelyik nyelvük passzív, esetleg aktív nyelveik valamelyikét alig használják személyes kommunikációs igényeik kielégítésére. Ez akár paradox helyzetet is eredményezhet: míg az átlagember könnyebben fogalmazza meg saját gondolatait, mint fogalmazza újra a másét, gyakori, hogy a tolmácsok tolmácsolási szituációban könnyebben fogalmaznak, találják meg a szavakat, mint amikor saját gondolataikat próbálják az adott munkanyelvükön szavakba önteni. Arra támaszkodnak, hogy a tolmácsnyelv nagyszámú pannellel, előre gyártott elemmel dolgozik, ezeket azonban a kollokvialis mindennapi beszélgetésekbe nem lehet beépíteni. A tolmácsok nyelvhasználatát felvet még egy érdekes kérdést, és ez a nemzetközi angol megjelenése: az angolra dolgozó tolmácsoknak figyelembe kell venniük, hogy hallgatóságuk gyakran nem angol anyanyelvű, és nem is rendelkezik túl magas szintű angol nyelvi kompetenciával; másrésztől esetenként nem anyanyelvi beszélők által megfogalmazott, nehezen érthető közlések adják a tolmácsok munkájának alapanyagát.

A negyedik fejezetben a tolmácsok kreatív viselkedéséről van szó. Miután

a szerző ismerteti a kreativitásra vonatkozó elméleteket, a kreativitás fogalmának különböző megközelítéseit, a következő lépésben azt vizsgálja, mennyiben tekinthető a tolmácsolás kreatív tevékenységnek. A témában inkább a műfordításnak szokás kreatív értéket tulajdonítani. Ugyanakkor a tolmácsolás során is szükség van kreatív készségekre az anticipációhoz vagy az olyan megfogalmazásokhoz, amelyekkel elköteleződés nélkül nyerhet a tolmács időt addig is, míg a mondata befejezéséhez szükséges információ megérkezik. Mivel a tolmács egy olyan kommunikációs folyamatban vesz részt, amelynek irányítása nem az ő kezében van, és amely általában igen sok, előre nem látható tényezőt vagy eseményt foglal magában, feladata megoldásához jó adag rugalmasságra, divergens gondolkodásra, alkalmazkodókészségre, vagyis kreativitásra van szüksége.

Az ötödik fejezetben Horváth a stressz kérdését vizsgálja meg, méghozzá újszerű megközelítésben: a sportpszichológia felől. A konferenciatorlmácsokat a veszélyes sportok üzöivel hasonlítja össze. Abból indul ki, hogy aki egy köztudottan jelentős stresszel járó szakmát választ magának, az valószínűleg valamilyen mértékben stresszkereső személyiség. Eloszlatja a stresszkereső személyiséggel kapcsolatos hiedelmeket, és kifejti, hogyan lehet e személyiség típus jellemzőit kihasználni a tolmácsképzés sikerének érdekében.

A hatodik fejezetet a szerző a kognitív rugalmasságnak szenteli. Ebből a fejezetből kiderül, milyen tudományos elképzelések ismertek az emberi információfeldolgozásról, hogyan működik a memória, és hogyan alkalmazható mindez a tolmácsolás folyamatára. A tolmácsolás olyan kétnyelvű tevékenység, amely során az egynyelvű kommunikációhoz nagyon hasonló folyamatok zajlanak le: hallgatás, beszédpercepció és beszédértés, figyelem, emlékezet, kommunikációs tervezés, beszédprodukción – ezek közül azonban több is időben egybeesik. Ráadásul a tolmácsoknak tevékenységük közben folyamatosan új ismereteket kell elsajátítaniuk, vagy éppen kognitív stratégiájukon kell változtatniuk. Mindehhez nagyfokú kognitív rugalmasságra van szükség.

Az utolsó fejezet a tolmács-hallgatók tanulási folyamatát vizsgálja meg. A tolmácsnak karrierje során végig képesnek kell lennie új ismeretek elsajátítására, saját tanulásának (és teljesítményének) megtervezésére, monitorozására. A tolmácsképzésnek erre is fel kell készítenie hallgatóit. A szerző által vizsgált autonóm tanulás során a hallgató felelősséget vállal saját előremeneteléért, de ez nem azt jelenti, hogy a tanár magára hagyja. A szerző saját tapasztalatai alapján írja le, hogyan valósul meg az autonóm tanulás a tolmácsképzés gyakorlatában, és melyek a kognitív összetevői.

Horváth Ildikó könyve átfogó képet nyújt a tolmácsolás és a tolmácsok képzésének világáról. Azok, akik nem rendelkeznek saját gyakorlati tapasztalatokkal ezen a téren, de érdeklődnek a téma iránt, mert kutatni szeretnék valamelyik aspektusát, vagy tolmács-hallgatóként most ismerkednek vele, a könyvből pontos, gyakorlatorientált képet kaphatnak róla. A gyakorló tolmácsok és tolmácsoktatók pedig az általuk ismert jelenségek, problémák lehetséges tudományos magyarázatait ismerhetik meg belőle, és ötleteket kaphatnak munkájukhoz. Ha viszont csak egy-egy fejezetet lapozunk fel, áttekinthetjük, hogy a minket érdeklő témakörrel kapcsolatban mit mond az aktuális releváns szakirodalom. A megértést olvasmányos stílus és átlátható szemléltető ábrák segítik.

Sherry Simon

Cities in Translation. Intersections of Language and Memory

(London and New York: Routledge 2012. 204 pp.

ISBN 978-0-415-47152-7)

Mészáros Andrea Éva

E-mail: andrea.meszaros@gmail.com

A kötet a Routledge kiadó *New Perspectives in Translation Studies* című sorozatának indító darabja. A dublini egyetem professzora, Michael Cronin fordításkutató szerkesztésében működő sorozat célja, hogy a nagy léptekben fejlődő fordítástudomány aktuális problémáiról szóló, innovatív, ugyanakkor olvasmányos műveket jelentessen meg, elsősorban fordítóhallgatók, illetve a fordítástudomány kutatói számára. Sherry Simon könyve mindezekén túl a kultúrtörténet iránt érdeklődőknek is rendkívül érdekes olvasmány.

A szerző a kanadai Concordia University francia tanszékének (Department of French Studies; Département d'études françaises) professzora, akinek kutatási témáját saját városa, Montreal ihlette. Publikációiban elsősorban a Montreal (és Quebec) nyelvi kettősségéből adódó, összetett problémakörrel foglalkozik, amelynek kulcsfontosságú eleme a fordítás jelensége. A Killiam kutatói ösztöndíj (Killiam Fellowship) adott lehetőséget a szerzőnek arra, hogy kutatását kiterjessze más városokra is, ezért a *Cities in Translation* négy „helyszíne” Kalkutta, Trieszt, Barcelona és Montreal.

Előszavában mégsem az említett négy város valamelyikébe kalauzol minket a szerző: utazásunk Cipruson kezdődik, „Európa utolsó megosztott fővárosában”, Nicosiában. Sherry Simon beszámol arról az élményéről, amikor a főváros görögök, illetve törökök lakta részét elválasztó „halott zónában” egy Hermész nevét viselő utcán találta magát. Az istenek hírnökének, az utazók, határokat átkelők segítójének nevére bukkanni egy olyan, *hermetikusan* lezárt határon, mint amely Nicosia két felét elválasztja egymástól... – a helyzet ironiája szinte kézzel fogható. A szerző felhívja a figyelmet Hermész kettős természetére: egyaránt jelképezi a megosztottságot és a kapcsolatot; megvédi a határokat, miközben isteni erejével segíti az utazókat. Hermész paradox kettőssége végigvonul a könyv egészének gondolatvilágán.

A bevezetésben Simon körülhatárolja kutatásának témáját: azokkal az úgynevezett „kettős városokkal” (*dual cities*) foglalkozik, ahol két, történelmi múlttal rendelkező nyelv(közösség) formál jogot ugyanarra a területre. Mindkét nyelv képviselőit támogatják saját intézményei, és mindkét közösség „bennfentesként” mozog környezetében. Simon félrevezetőnek tartja, hogy egyszerűen csak „kétnyelvűként” utaljunk ezekre a városokra, szerinte a „két-

nyelvűség” kifejezés olyan egyenlőséget sugall, amely rendkívül ritka: a valóságban folyamatos harc folyik a nyelvek képviselői között, belépnek egymás kulturális térfelére, vagy éppen védik törekény létezésüket. Simon szerint e városok fő tulajdonsága nem is a kétnyelvűség, hanem inkább a fordítás jelenségében ragadható meg (*they are translational*). A fordító, aki elválaszt és összeköt, így Hermész letéteményese, a „kettős városok” megosztott egységének hírnöke.

Minden „kettős város” történelmében vannak olyan periódusok, amelyeket intenzív konfliktusok sora, fegyveres villongásokká, polgárháborúvá burjánzó ideológiai összeférhetetlenség jellemez. Simon figyelme azonban nem e korszakok és nem is a konfliktusoktól leginkább szenvedő városok felé (pl. Nicosia, Jeruzsálem, Szarajevó) irányul. A krízis káosza helyett az a törekény egyensúly foglalkoztatja a szerzőt, amelyben a politikai ellentét dacára kulturális kommunikáció történik. A modern városban, a nyelvek és az interakció mágikus labirintusában a fordító kulcsfontosságú szerepet játszik. Simon célja, hogy felhívja a figyelmet a fordítóra mint „névtelen hősré”, aki azon dolgozik, hogy „élhetőbbé tegye a szociális teret”. Könyvében az olvasó elé állítja azokat a jelentős fordító-személyiségeket, akik meghatározták bizonyos „kettős városok” belső interakcióját. A történelmi, kulturális és (mű)fordítástörténeti utazás helyszínei és időszakai: Kalkutta (1800–1880), Trieszt (1950–1918), Barcelona (1975–2000) és Montreal (1940–2000). A szerző megindokolja választását: reméli, hogy a földrajzi és időbeli távolság ellenére felállítható párhuzamok felfedése elindít egy, a fordítás városszélhatározó erejéről szóló, szélesebb körű diskurzust. Arra is felhívja a figyelmet, hogy több esetben nem csupán két nyelv kulturális szembenállásáról van szó, hanem a helyzetet bonyolítja egy harmadik nyelv (és a vele járó „harmadik tér” (*third space*)), úgymint a mai Barcelonában a katalán és a spanyol mellett az angol, vagy Montreal történetében a francia és az angol nyelvek mellett a jiddis.

A nyelvek közötti kommunikáció a fordítás célját, illetve hatását tekintve kétféle irányt vehet, kétféle célt tölthet be: kulturális párbeszéddel a fejlődés útját szolgálhatja, vagy ellenkezőleg, hangsúlyosabbá teheti a két nyelvet birtokló közösség szembenállását. Az előbbi esetben „előmozdításról” (*furthering*), az utóbbi esetben „távolításról” (*distancing*) beszél a szerző.

A bevezetést (első fejezet) a fent említett városok és korszakok elemzése követi. A szerző fő szempontja, hogy megvizsgálja, a két irány közül („előmozdítás”, illetve „távolítás”) melyik érvényesül, és megmagyarázza az adott helyzet történelmi, kulturális és politikai okait. Illusztrációk segítik az olvasót abban, hogy minél inkább behelyezkedhessen a tárgyalt témakörökbe.

A második fejezet a gyarmati idők Kalkuttájába viszi az olvasót, a „bengáli reneszánsz”, a társadalmi-kulturális reformok idejébe, amikor a fordítás által új műfajok honosodtak meg a bengáli nyelvben, ám egyúttal megmutatkozik a gyarmat őslakosainak identitáskrizise is.

A harmadik fejezet főszereplője a regényíró Italo Svevo, akit ezúttal műfordítói oldaláról közelítünk meg, és akinek példáján tanulmányozhatjuk a Habsburg Triesztet feszítő olasz–német dinamikát.

A negyedik fejezet Barcelona utcáira kalauzolja az olvasót, ahol a napi élet nyelvi kettőssége, a katalán és spanyol kettős identitás az önfordítás szokatlan terét nyitja meg.

Az ötödik fejezet a szerző otthonába, Montrealba visz minket, és a szerző korábbi kutatásaira támaszkodik. Az 1940-es évek után a világpolgári élet-szemlélet térhódításával három modernista irányzat alakult ki, a francia és az angol közösség mellett harmadik nyelvként a jiddis jelenlétével. Simon szerint a harmadik kultúra mint afféle „tükröző felület” sokat elárul a két fő nyelvhez kapcsolódó kultúrák dinamikájáról.

Az egyes elemzések után, a hatodik és egyben utolsó fejezetben Hermész mint bajkeverő tűnik fel újra: egy alkalommal kaotikus állapotot okozott a különböző nyelvek bevezetésével, aminek hatására Zeusz végül feladta trónját. E mitológiai jelenettől apró asszociációs lépés vezet Bábel történetéhez, a szerző pedig búcsúzásképpen megemlíti még néhány „kettős várost”: Brueghel festményének segítségével felvillantja előttünk a 16. századi Antwerpent mint „kettős várost”, valamint röviden jellemzi, az uralkodó nyelv megváltozásával hogyan alakult át Isztambul városa. Végezetül Kafka Prágájának többnyelvű frusztrációja is emlékezteti az olvasót arra, hogy a könyvben részletesen elemzett városokon kívül számos „kettős város” állhatna a szerzőéhez hasonló kutatások középpontjában.

Az utolsó fejezetet további, értékes információkkal szolgáló *Jegyzetek* követik, majd terjedelmes irodalomjegyzék és részletes tárgymutató zárja a kötetet.

A *Cities in Translation* (mű)fordítók és városaik története, nyelvek és az általuk formált közös terek érzékeny tanulmányozása, érdekes fordítás- és kultúrtörténeti utazás. A szerző szavaival: „A fordítók a kettős városok kiváltságos tudósítói, akik végigkalauzolnak a kultúrtörténeti összefüggéseken. E városok hangját hallgatva remélem, felhangosíthatom a hangerőt annyira, hogy az olvasó fülébe is eljussanak napjaink városainak nyelvi jelenetei.”*

* In dual cities, translators are privileged informants, guides to the connections of cultural history. In listening to them, I hope to turn up the volume of the language scenes being played out in cities today. (A recenzióban szereplő kifejezéseket és idézetet a recenzió írója fordította.)

Summaries in English

Krisztina KÁROLY

Methods of a Genre-oriented Study of Rhetorical Structure in News Translation

Abstract: This paper proposes an analytical method for a genre-oriented study of rhetoric in translation using Rhetorical Structure Theory (Mann and Thompson 1986). It argues that with this method it is possible (1) to apply the theory originally developed for independent texts to the study of translation, (2) examine the (re)creation of rhetorical structure and (3) assess the extent to which functional equivalence is reached in translation. The method is demonstrated using texts from a corpus of Hungarian news stories and their English translations. The quantity and the quality of relational propositions constituting the rhetorical structure of source texts and translations are compared and the shifts of structure are identified. By complementing the rhetorical analysis with a genre-oriented approach that traces the event structure of the news story, the analytical framework sheds light on the place of relational propositional shifts in generic structure and demonstrates how these affect the propositional contents of the translation and thus the message conveyed. The study contributes to research on the role of rhetorical structure in coherence and to the study of translation as text by offering a tool for the description of the interaction of rhetorical and generic structure and, consequently, for the identification of the underlying processes accompanying the (re)creation of a significant aspect of coherence in translation.

Keywords: Rhetorical Structure Theory (RST), relational propositions, coherence, shift of translation, news translation

Pál HELTAI

Culture-Specific Items and Realia

Abstract: The translation of realia (often referred to in the literature as extralinguistic cultural references) is a popular research topic in Hungarian TS, yet the concept is inadequately defined. This study makes a distinction between language-specific and culture-specific. It regards as culture-specific only those linguistic items and uses of language that can be explained by reference to a particular segment of a given culture. It proposes that realia represent a subclass of culture-specific lexical items. A given expression may be culture-specific in terms of its referential meaning, related encyclopedic knowledge, associative meanings and its use in context (discourse and pragmatic meanings). Phraseological units may contain culture-specific features, but their culture-specificity cannot always be substantiated. For greater conceptual clarity it is proposed that the term *realia* should be confined to lexical items, referring other groups of phenomena formerly classed as realia

to the wider category of culture-specific items. Although former classifications of realia seem to be based on referential meaning, differences in their associative meanings pose greater problems for the translation than differences in their referential meanings. Culture-specific is a relative concept: an item or mode of language use can only be culture-specific in relation to another language culture. From the point of view of translation, culture specificity is potential: its actual realization depends on several factors, such as context and contacts between cultures (transculturality, globalization).

Keywords: language-specific, culture-specific, realia, relative concept, translation

Csilla DOBOS

Transcription of Speech in Written Form as a Special Type of Intralingual Translation in Different Communicative Contexts

Abstract: From the perspective of fidelity in translation, discourse transcription may be described by different degrees of closeness, extending from word for word transcription to free paraphrasing. One of the most precise solutions is represented by speech analysis transcriptions, while paraphrases often only indicate the illocutionary force, ignoring propositional content. However, in most contexts of social communication, there is primarily a demand for literal or almost literal transcription (e.g. in courtroom, corporate, political or medical communication). In contrast to every other intralingual translation process, when we talk about the transcription of speech into visual symbols, it is a basic requirement to create a certain level of referential equivalence. Therefore, the visual objectivisation of speech is closely connected to the categories of comprehension, interpretation and understanding, regardless of whether we are concerned with inter- or intralingual translation. Following a brief overview of the issues related to the paradigm of orality and literacy, this paper investigates what effect the acoustic nature, time constraints and strong context dependence of oral communication have on the process of intralingual translation, and eventually, on the creation of the written text.

Keywords: discourse transcription, orality versus literacy, interpretation, equivalence, interlingual and intralingual translation

Tamás FÁY

“Translation is Like Converting Scent to Aroma.” Metaphors and/or Similes of Translation

Abstract: Metaphors have always played a central role in the history of translation. The emergence of Translation Studies as an academic discipline made metaphors become less important but since the rise of cognitive metaphor theory, they gradually gained attention in scientific research. Translation is most commonly seen as building a bridge or painting a picture

but in many languages the term ‘translation’ itself also bears a metaphorical resemblance. This paper will outline some common features in the metaphorical conceptions of translation. After giving a brief overview of the problems related to a clear distinction between metaphors and similes, it will focus on the question of which aspects of translation are represented in these figures of speech and how they can be classified. This approach inevitably requires a broader view of some of the key topics in translation, such as the relationship between the source and the target language, untranslatability etc. Metaphors of translation are mainly used in connection with literal translation, though their importance rests with their value they contribute to a better (cross-genre) understanding of translation that was described by I. A. Richards literary critic as probably the most complex type of event in the evolution of the cosmos.

Keywords: metaphors, translation process, history of translation, untranslatability, literary translation

Júlia SOMODI

The Translator’s Presence in the Hungarian Translation of Japanese Films

Abstract: The study describes the translator’s presence in audiovisual translation through the investigation of the translation of Japanese address terms into Hungarian. As corpora, Japanese film scenarios and their Hungarian translations have been used. The study gives an analysis of the characteristics and functions of dubbing, subtitling and fansubbing, and investigates whether domestication or foreignisation (overt or covert translation) is the dominating method in these translations. The findings show that in dubbing domestication strategy has been used throughout the translations, translators follow the target language norms, thus making the presence of the translator invisible. On the other hand, in subtitling some foreign elements from the source texts are preserved. In fansubbing, where the translation is done for fans by fans, foreignisation strategy can be observed again. The paper also investigates the presence of positive and negative politeness of address terms in translation. The findings are similar in this case as well: in dubbing vocatives expressing positive politeness are added into translation, while subtitling and fansubbing, which follow the source language norms, do not apply this strategy.

Keywords: AVT, address terms, translator’s invisibility, domestication, foreignization, fansubbing

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek

A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad recenziós példányokat a F/T kutatási területén megjelent legújabb könyvekből, és várja a jelentkezőket új fordítástudományi könyvek ismertetésére

2013

- Bárdosi Vilmos (szerk.) 2013. *Reáliák a lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 268 pp. ISBN 978-615-5219-32-0
- Klaudy Kinga (szerk.) 2013. *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején. 41 éves az ELTE BTK Fordító és Tolmácsoló Tanszéke. Jubileumi évkönyv. 1973–2013.* 256 pp. Budapest: Eötvös Kiadó. ISBN 978-963-312-164-1

2012

- Tamás Fáy 2012. *Sekundäre Formen des Foreigner Talk im Deutschen aus übersetzungswissenschaftlicher Sicht. Beiträge zur interkulturellen Germanistik. Band 4.* Tübingen: Günther Narr Verlag. 176 pp. ISBN 978 3 8233 6714-7.
- Hannu Kemppanen, Marja Jänis, Alexandra Belikova (eds) 2012. *Domestication and Foreignisation in Translation Studies.* Berlin: Frank und Timme. 230 pp. ISBN 978-3-86596-403-8.
- Bárdosi Vilmos (szerk.) 2012. *A szótól a szövegig.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 280 pp. ISBN 978-615-5219-07-8.
- Horváthné Molnár Katalin, Antonio Donato Sciacovelli (szerk.) 2012. *Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe. XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Szombathely, 2011. augusztus 29–31. A MANYE Kongresszusok előadásai.* Vol. 8. No. 1. 228 pp. + Vol. 8. No. 2. CD. ISSN 1786 545X ISBN 978-963-334-052-3

2011

- Albert Sándor 2011. *„A fővényre épített ház”: A fordításméletek tudomány- és nyelvfilozófiai alapjai.* Budapest: Áron Kiadó. ISBN: 978-963-9210-78-3
- Horváth Péter Iván 2011. *A szakfordítások lektorálása. Elmélet és gyakorlat. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 117.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 237 pp. ISBN 978-963-9902-71-8
- Várnai Judit Szilvia, Mészáros Andrea Éva 2011. *Fordítókalauz. Hogyan igazodjunk el az angol nyelvű jogi és európai uniós szövegek útvesztőjében.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 130 pp. ISBN 978-963-9902-73-2
- Boda István Károly, Mónos Katalin (szerk.) 2011. *Az alkalmazott nyelvészet ma: innováció, technológia, tradíció. A XX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Debrecen, 2010. augusztus 29-31. A MANYE Kongresszusok előadásai.* Vol. 7. No. 1. 430 pp.+ Vol. 7. No. 2. CD. 186 pp. ISSN 1786 545X ISBN 978-615-5075-4

2010

- Dróth Júlia (szerk.) 2010. *Szaknyelv és szakfordítás 2009–2010.* Gödöllő: Szent István Egyetem. 110 pp. ISSN 1587-4389

- Ira Torresi 2010. *Translating Promotional and Advertising Texts*. Translation Practices Explained. Manchester: St. Jerome. 190 pp. ISBN 978-1-905763.20-7
- James St. André (ed.): 2010. *Thinking through Translation with Metaphors*. Manchester: St. Jerome. 326 pp. ISBN 1-905763-22-0
- Károly Krisztina, Fóris Ágota (szerk.) 2010. *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére*. Budapest: Eötvös Kiadó. 300 pp. ISBN 978-963-312-012-5
- Kayoko Takeda 2010. *Interpreting the Tokyo War Crimes Tribunal: A Sociopolitical Analysis (Perspectives on Translation)*. Ottawa: University of Ottawa Press. 216 pp. ISBN 077-660-729-4
- Miriam Shlesinger, Franz Pöchacker (eds.) 2010. *Doing Justice to Court Interpreting*. Benjamins Current Topics 26. Amsterdam: John Benjamins. 246 pp. ISBN 978-90-272-2256-5
- Sass Bálint, Váradi Tamás, Pajzs Júlia, Kiss Margit 2010. *Magyar igei szerkezetek*. A Magyar nyelv kézikönyvei XXI. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 504 pp. ISBN 978-963-9902-78-7
- Zimányi Árpád (szerk.) 2010. A tudomány nyelve – a nyelv tudománya. XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Eger, 2009. április 3–5. *A MANYE Kongresszusok előadásai*. Vol. 6. No. 1. 427 pp.+ Vol. 6. No. 2. CD. ISSN 1786 545X ISBN 978-963-9894-54-9
- Yves Gambier, Luc Van Doorslaer (eds.) 2010. *Handbook of Translation Studies*. Vol. 1. Amsterdam: John Benjamins. 458. pp. ISBN 978-90-272-0331-1

2009

- Daniel Gile 2009. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*: Revised edition. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins 283 pp.
- Allison Beeby, Patricia Rodriguez Ines, Pilar Sánchez Gijón (eds.) 2009. *Corpus Use and Translating*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 149 pp. ISBN 978-90-272-2426-2
- Benő Attila 2009. *Román–magyar kulturális szótár*. Sepsiszentgyörgy: T3 Kiadó. 198 pp. ISBN 978-973-88654-4-0
- Claudia V. Angelelli, Holly E. Jacobson (eds.) 2009. *Testing and Assessment in Translation and Interpreting Studies*. American Translators Association Scholarly Monograph Series (ATA). Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 386 pp. ISBN 978-90-272-3190-1
- Frank Tibor, Károly Krisztina (szerk.) 2009. *Anglisztika és amerikanisztika. Magyar kutatások az ezredfordulón*. 440 pp.
- Huszár Ágnes 2009. *Bevezetés a gendernyelvészetbe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 123 pp. ISBN 978-963-9902-29-9

A recenzálandó könyveket az alábbi címre kérjük elküldeni:

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** szerkesztősége

Klaudy Kinga főszerkesztő

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F.

Tel: 4116500/5894, Fax: 4855217 E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

Útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzőinek

Klaudy Kinga

Kedves szerzők!

A tanulmányok benyújtásakor általában a MANYE honlapján található hivatkozási útmutatót érdemes követni, de néhány dologra itt is felhívom szíves figyelmüket:

1. A betűtípus legyen Times New Roman, 12-es fokozat.
2. A tanulmányok terjedelme általában 10–20 oldal (1 oldal 2500 leütés, a betűközt is beleszámítva).
3. A recenziók terjedelme 5–7 oldal (hosszú recenzió).
4. A szemlecek terjedelme 2–3 oldal (rövid recenzió).
5. A konferencia-beszámoló terjedelme a konferencia jelentőségétől függ, lehet hosszabb, értékelő beszámoló, de lehet rövid híradás is (1–2 oldal).
6. Minden tanulmánynak 150–200 szavas magyar és angol absztraktja legyen, valamint 5 kulcsszót is kérünk magyarul és angolul.
7. Ne felejtsek el a tanulmány címét angolul is megadni.
8. A cím (alcímmel együtt) ne legyen hosszabb 10 szónál.
9. A tanulmányt tagoljuk alfejezetekre.
10. Az alfejezeteket decimálisan számozzuk (hármás mélységig).
11. Az első és második fokozatú alcímeket vastagítjuk, a harmadik fokozatú alcímeket kurziváljuk.
12. A bekezdéseket ne soremeléssel jelöljük, hanem 5–7 leütésnyi behúzással.
13. Minden hivatkozott név mellett legyen évszám.
14. Ha szó szerint idézünk, oldalszám is legyen (előtte kettőspont).
15. A 40 szónál hosszabb idézeteket elkülönítjük, fölötte és alatta sorkihagyást kérünk, balról behúzást.
16. Az elkülönített nyelvi példákat folyamatosan számozzuk. A szám gömbölyű zárójelben legyen.
17. Az elkülönített nyelvi példák esetében fölötte és alatta sorkihagyást kérünk, balról behúzást.
18. Ha az eredeti nyelvű példa (1), a fordításai (1a), (1b) számot kapjanak.
19. A nyelvi példa végén hivatkozzunk a korpuszra – legegyszerűbb beszámolni a szövegeket. A szerző és a fordító neve is megfelel oldalszámmal, ha a tanulmány végén a Források címszó alatt megadjuk a pontos adatokat.
20. A szövegen belüli nyelvi példákat kurziváljuk
21. Aláhúzást ne használjunk, csak végső szükség esetén.
22. Minden ábrának és táblázatnak legyen száma és címe, az ábra vagy a táblázat fölött.
23. Az ábrákhoz, táblázatokhoz, nyelvi példákhoz mindig fűzzünk magyarázatot, előtte és utána is.

24. Az irodalomjegyzékben minden névnek szerepelni kell, akit a cikkben említünk.
25. Az irodalomjegyzékben ne szerepeljen olyan név, akit a cikkben nem említünk.
26. A szerkesztett köteteknél (pl. konferenciakötetek) mindig tüntessük fel a szerkesztő vagy szerkesztők nevét (In:).
27. Külföldi folyóiratnál a kötet megjelölése: Vol.1. No.1.; magyar nyelvű folyóiratnál: 1. évf. 1. szám. Az oldalszámok között nagyköötőjel legyen: 123–153.
28. A nyelvi példák forrását külön jegyzék tartalmazza.
29. A lábjegyzeteket általában kerüljük, csak akkor használjuk, ha pl. támogatót kell megjelölni, vagy a tanulmány alapjául szolgáló előadásra akarunk utalni.
30. Akkor is használhatunk lábjegyzetet, ha az idegen nyelvű idézet fordítását vagy a magyar idézet eredetijét akarjuk megadni.

KLAUDY KINGA (SZERK.)

FORDÍTÁS ÉS TOLMÁCSOLÁS A HARMADIK ÉVEZRED ELEJÉN

(2013. Budapest: Eötvös Kiadó, 256 pp. ISBN 978-963-312-164-1)

40 ÉVES AZ ELTE FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZŐ TANSZÉKE JUBILEUMI ÉVKÖNYV (1973–2013)

ELSŐ RÉSZ

TANULMÁNYOK A FORDÍTÁS ÉS TOLMÁCSOLÁS KUTATÁSÁNAK TÉMKÖRÉBŐL

*Klaudy Kinga, Polcz Károl, Robin Edina, Bakti Mária, Bánhegyi Mátyás, Seidl-Pécs Olívia,
Fischer Márta és Lesznyák Ágnes*

MÁSODIK RÉSZ

TANULMÁNYOK A FORDÍTÁS ÉS TOLMÁCSOLÁS OKTATÁSÁNAK TÉMAKÖRÉBŐL

*Láng Zsuzsa, Kurián Ágnes, Szabari Krisztina, Horváth Ildikó, Forgács András,
Faludy Kinga és Jantsits Ágnes*

HARMADIK RÉSZ

VISSZAEMLEKEZÉSEK

*Arató Anna, Alföldy Orsolya, Biedermann Zsuzsánna, Lucy Frankel, Gordos Ágnes,
Grits Barbara, Herczegh Gabriella, Kapronczay Hédi, Kaján-Miholics Klára, Kató Eszter,
Kovács Máté, Kovalik-Deák Szilvia, Malinovszky Szilvia, Mizsei Edit, Neupert Júlia,
Sárik Györgyi, Sebők Demeter Mária, Somogyi László, Szegh Henriett, Szirmai Judit,
Tamás Dóra, Tóth Zsuzsa, Vadász Linda, Vajda Márton, Varga Borbála,
Zachar Viktor és Gulyás Róbert*

NEGYEDIK RÉSZ

AZ FTCS/FTK/FTT TANÁRAI ÉS HALLGATÓI (1973–2013)

ÖTÖDIK RÉSZ

Makkos Anikó interjúja Klaudy Kingával